

„Jól őrizd helyedet”

Emlékezések Tarnai Andorra

reciti

„Jól őrizd helyedet”
Emlékezések Tarnai Andorra

r e c i t i

„Jól őrizd helyedet” Emlékezések Tarnai Andorra

Válogatta, szerkesztette
Tüskés Gábor

Munkatárs
Bretz Annamária

A képeket válogatta
Kecskeméti Gábor

r e c i t i

Budapest • 2014

A borítón

Soltra Elemér: Tarnai Andor-díj, 2006, bronz plakett, átmérő: 15 cm

(Tüskés Anna felvétele)

Weöres Sándor: Jóhíred és nem a hívság... kezdetű versének kézirata (1984)

© Szerzők, 2014

© Szerkesztő, 2014

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-01-7

Kiadja a r e c i t i,

az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Tartalom

Weöres Sándor: Jóhired és nem a hívság... (1984)	7
--	---

I. Születésnap, köszöntők, búcsúztatók, emlékezések

Klaniczay Tibor – Tolnai Gábor: Köszöntő (1985)	11
Bíró Ferenc: Tarnai Andor hatvanéves (1985)	14
Kovács Sándor Iván: „Halotti beszéd”-kutatások (1985)	16
Kovács Sándor Iván: Két magyar zászlósúr (1986)	20
Németh G. Béla: Ismét elment egy jó emberünk... (1994)	23
Bodnár György: Nehéz megszólalnom... (1994)	26
Kovács Sándor Iván: Húsz éve lesz... (1994)	29
Taxner-Tóth Ernő: Korszakos jelentőségű tudóst veszítettünk el In memoriam Tarnai Andor (1994)	33
Vizkelety András: Tarnai Andor (1925–1994) (2001)	36
Korompay H. János: Emlékbeszéd (2009)	46
Hargittay Emil: Tarnai Andor a Tanszéken (2013)	49
Szelestei Nagy László: Találkozásaim Tarnai Andorral (2013)	54
R. Várkonyi Ágnes: Az emlékezés regiszterei (2014)	57
Szörényi László: Emlékeim Tarnai Andorról (2014)	62
Andrea Seidler: Tarnai Andorra emlékezem (2014)	67
Pintér Márta Zsuzsanna: Tanítványnak lenni (2014)	71
Czibula Katalin: Tarnai Andorra emlékezve... (2014)	77

II. A Tarnai-díjasok emlékezései

Dávidházi Péter: A tudós fogalma (Emlékezés Tarnai Andorra) (2007)	83
Bartók István: Tarnai Andorról és a latin nyelvtanról (2008)	87
Kecskeméti Gábor: A Tarnai Andor-díj átvételekor (2009)	90
Korompay H. János: Tavaly augusztusban... (2010)	93
Szabó G. Zoltán: Nehezen vitatható... (2011)	96
Debreczeni Attila: Szeretnék köszönetet mondani... (2012)	98

Tüskés Gábor: Emlékezés Tarnai Andorra (2012)	100
Imre Mihály: Első személyes találkozásom... (2013)	102
Szerkesztői jegyzet	106
Képmelléklet	109

Jóhired és nem a hívság...

Jóhired és nem a hívság; erkölcsöd, nem az erszény:
Adta dicsőséged fennragyogó sugarát.
Jól őrizd helyedet. Ne alantás, szürke időben
Bízzon rád hivatást, dolgot a mennyei Úr.

Nőd kedves legyen és frigyetek ne hiábavalóság;
Gyorsan tönkre ne menj, boldogulásnak örülj.

Tarnai Andornak
tisztelettel

Weöres Sándor.

Bpest 1984 aug. 31.

I. Születésnap i köszöntők, búcsúztatók, emlékezések

Köszöntő

*Viro rebus litterariis Hungaricis
eruditissimo Andreae Tarnai sexagenario
discipuli atque unanimi sui sodales
salutem plurimam dicunt*

Tarnai Andor 60. születésnapján talán egy kevésbé látványos, de eredményeiben annál tartósabb s a tudomány további útját jelentékenyen meghatározó kutatói pálya évfordulóját ünnepeljük. Olyan tudóst, aki nem az éppen napirenden levő, mindenki által különösen szorgalmazott, s olykor divatként jelentkező témáknak, hanem a mások által észre nem vett, netán félreismert, de a történeti folyamatok megértéséhez nélkülözhetetlen kérdéseknek a hivatott kutatója. Az ilyen pálya eredményeit hosszú ideig csak a szűkebb szakmai körök méltányolják, hiszen csak megfelelő felhalmozódás után válik mindenki számára nyilvánvalóvá szemléletátalakító, a megcsontosodott értékrendet átszervező, és egész korszakok megítélését átalakító ereje.

Tarnai Andor ily módon vált a régi magyar irodalom kiemelkedő tudósává. Eötvös-kollégistaként, magyar–latin szakon szerzett tanári oklevelet. Három jeles mesterétől, Horváth Jánostól, Pais Dezsőtől és Huszti Józseftől a legmagasabb fokon sajátította el a tények tiszteletét, a források és adatok hiánytalan összegyűjtésének igényét s a filológiai erudíció műhelytitkait. Ezekkel az adottságokkal azonban nemcsak a filológiai aprómunka tisztaságát eredményeire igyekezett gazdagítani, hanem elsősorban az ideologikus kérdések megválaszolására, a gondolkodás, az eszmék történetének feltárására, a korszakok, irányzatok szintetikus megragadására törekedett. Már legelső publikációja, a felvilágosodás-kori antiklerikális röpiratok gyűjteményének kiadása (1950) világosan jelezte kutatásainak az irányát, s ettől kezdve szinte valamennyi műve példaképe lehet a biztos filológiai alapokon nyugvó elvi-eszmei igényű kutatómunkának.

Mint textológus maradandót alkotott a Keresztury Dezsővel együtt szerkesztett Batsányi-kritikai kiadás szövegének gondozásával és filológiai apparátusának elkészítésével. Tarnai Andort azonban a régebbi magyar irodalomban elsősorban a tudat története izgatta, s ez elvezette őt az irodalomtörténet által elhanyagolt vagy soha figyelembe sem vett, de eszme- és tudománytörténeti szempontból elsőrendű fontosságú művek, szerzők egész sorának feltárásához, új életre keltéséhez. Mindez alapját képezte a múlt néhány ideológiai fontosságú kulcskérdéséről írt nagyigényű tanulmányának (pl. *Szekfü Gyula és a „nemzetietlen kor” irodalomtörténete*, 1960; *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása*, 1961), valamint a nemzeti tudat története szempontjából alapvető könyvének (*Extra Hungariam non est vita*, 1969) megírásához.

Legfőbb kutatási területe a XVIII. század; publikációinak zöme e korszakkal foglalkozik, s ez az a periódus, melynek általánosan elfogadott s a történettudomány által is elismert új marxista koncepcióját ő dolgozta ki. Az anyagában is kevésbé feltárt, s a múltban különböző téves ideológiai és politikai szempontok jegyében összekuszált és félreinterpretált korszak irodalmának, eszméinek és művelődésének történetében ő csinált első ízben „rendet” az akadémiai irodalomtörténet II. és III. kötete számára írt fejezeteivel. Művei azonban irodalmunk első nyolc évszázadának, sőt azon túllépve is előre az időben, minden korszaka számára jelentős újat nyújtottak. Különösen vonatkozik ez a magyar irodalomtudomány és kritika történetére, melynek az Irodalomtudományi Intézetben folyó munkálatait ő vezeti. Ennek a vállalkozásnak a keretében született meg eddigi legjelentősebb munkája: *„A magyar nyelvet írni kezdik” (Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, 1983). Fél évszázad óta, Horváth Jánosnak a magyar középkor irodalmáról írt alapműve után, Tarnainak ez a könyve jelent újabb mérföldkövet a magyar középkor irodalmának kutatásában. Történelmünk és irodalmunk első félezer évéről egy, a nemzetközi medievisztika eredményeivel lépést tartó új koncepciót, a kutatás által érdemtelenül mellőzött számos mű megismertetését és nem sejtett összefüggések felismerését köszönhetjük e munkának.

Munkássága során Tarnai – fölényes latintudása jóvoltából – eddig soha nem látott mértékben hasznosítja a magyarországi latin irodalom tanulságait, valamint a nem elhanyagolható hazai német nyelvű műveket (hiszen még Batsányi is németül írta egyik főművét!). A régebbi századok magyar kultúrája többnyelvűségének a szem előtt tartása párosul nála az interdiszciplinaritás szempontjával: Tarnai az irodalomtudomány mellett ugyanilyen biztonsággal mozog a nyelvtudomány, a művelődéstörténet, az egyháztörténet s különösen

a tudománytörténet kérdéseiben. Ezek az adottságok biztosítják műveinek úttörő jellegét, s teszik személyét egy nemzeti és szakmai szempontból egyaránt nélkülözhetetlen kutatási terület legjobb magyar szakemberévé.

Munkahelyeit, szolgálatait tekintve ideális „filosz”-pálya az övé. Több mint tíz évig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában dolgozott: hatalmas anyagismeretének alapjait itt vetette meg. Csaknem negyedszázadon át a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd osztályvezetője volt: ezalatt és itt – a régi Eötvös kollégium atmoszféráját továbbörökítő közösségben – bontakozott ki gazdag alkotói tevékenysége. 1980 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán a régi magyar irodalom tanszékvezető professzora: saját kutatásainak folytatása mellett elérkezett tudása közvetlen átadásának, a tanítványok nevelésének, az iskolateremtésnek az ideje. S hogy ez már az első öt évben milyen érett gyümölcsöket termett, arról éppen ez a kis kötet, a tanítványok írásainak a gyűjteménye tanúskodik.

Tarnai Andor nemcsak kiemelkedő tudós és kitűnő tanár, hanem a tudományos közélet fontos szereplője is. Vezetője, irányítója több tudományos vállalkozásnak, tagja több akadémiai bizottságnak és elnöke az MTA Textológiai Munkabizottságának. Három éven át a magyar irodalomtörténetet tanította a bécsi egyetemen, s ezalatt tekintélyt és megbecsülést vívott ki a szomszéd ország tudományos köreiből. A magyar–osztrák akadémiai együttműködésnek azóta is ő az egyik legtevékenyebb és legeredményesebb munkása.

A 60. évforduló átmeneti epizód csupán, különösen az olyan életpályák esetében, mint amilyen a most ünnepelt kedves barátunké. Nem pihenő, hanem csak lépcsőfok egy egyenletesen és folyamatosan felfelé haladó úton, egy maradandó életmű kiteljesedése jegyében. Bár a fenti sorokban a múltból írtunk, közben inkább a jövőre gondoltunk, s ehhez kívánunk Tarnai Andornak jó egészséget, töretlen munkakedvet, további sok eredményt és sikert.

Prodromus: Tanulmányok Tarnai Andor tiszteletére, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., 1985, 5–7.

Tarnai Andor hatvanéves

Tarnai Andor irodalomtörténet-írói munkásságát leginkább talán egy látszólagos paradoxonnal jellemezhetjük. Kevés olyan irodalomtudós van, akinek annyira fontosak lennének a tények, mint az ő számára: tanulmányainak egyik s voltaképpen már az első pillantásra is megsejthető vonása, hogy a szóban forgó témakörrel az adott pillanatban rendelkezésre álló teljes tényanyag figyelembevételével készültek. E tényitiszteletnek ugyanis külső jelei vannak, dús, alighanem magának a kifejtés szövegének terjedelmét is meghaladó jegyzetapparátus kíséri pl. legutóbbi nagy munkáját, „*A magyar nyelvet írni kezdik*” című kritikátörténeti monográfiáját (Bp., 1984). És mégis: olyan kutató is kevés van, aki számára olyan érdektelenek lennének a tények – önmagukban. Mert írásainak olvasója számára ugyancsak gyorsan nyilvánvalóvá válik, hogy a tények csak úgy kerülhetnek be e tanulmányokba, ha már rendelkeznek a kapcsolódás tulajdonságával, ha eleve rendszert implikálnak – az imént említett, a magyar középkor irodalmi gondolkodásáról szóló műnek kivételes értékét sem az adatgazdagság adja, hanem az, hogy a roppant tényanyag egy tagolt és árnyaltos szisztémát épít fel. Mindezt másképpen úgy fogalmazhatjuk meg, hogy Tarnai Andor kutatói habitusának nem a feltárás szenvedélye az uralkodó vonása, hanem az értelmezés; az ellenkező látszatot az teremti meg, hogy ő az értelmezhetőség feltételeit rendkívül szigorúan szabja meg. E feltételek egyike csupán az, hogy teljes tényanyag birtokában kerülhet rá sor s ennek következménye, hogy a (korábbi nemzedékek által el nem végzett) feltáró munkát is gyakran kell vállalnia – de az értelmezésnek itt éppen az adatok lehető teljességével való szembenézés adja meg a méltóságát. A tudós, akit most köszöntünk, így tehát önmagával szemben a legigényesebb, mert a legmagasabb normát állító kutatók közé tartozik. S ezek a magas normák nem bénítanak, ellenkezőleg: nekik köszönhető, hogy Tarnai Andor eddigi munkássága, amely mennyiségileg nem tartozik a legterjedelmesebbek közé, egyike a felszabadulás utáni magyar irodalomtudomány legfajস্যosabb teljesítményeinek: művei (a négykötetes Batsányi kritikai

kiadás hatalmas jegyzetapparátusa éppen úgy, mint rövidebb tanulmányai) a szakma vitathatatlan értékei, és érvényességük valószínűség szerint hosszú időre szól. Ennek igazolására az *Extra Hungariam non est vita...* című kis könyvét (Bp., 1960) lenne a legcélszerűbb részletesebben is elemezni, ezt a tömörségnek és távlatosságnak ritka szintézisét megvalósító tanulmányt, amely egy szólás genezisének tisztázása ürügyén a XVIII. századi Magyarország ideológiatörténetének olyan meglepő mozzanatára világít rá, amelynek mélyebb tanulságaival még mindig nem nézett igazán szembe a kutatás.

Tarnai Andor – aki több, mint negyedszázadon át dolgozott az Irodalomtudományi Intézetben s aki pályája kezdetétől fogva tevékeny részese a szakmai közéletnek – néhány éve az ELTE I. számú irodalomtörténeti tanszékének vezető professzora. Szavára azonban nem csak hallgatói figyelnek, az utóbbi időben szívesen és gyakran gyűlnek köréje a fiatalabb évjáratú kutatók is. Az Intézetben változatlanul ő vezeti a kritikátörténeti osztályt s ezt a kis csoportot olyan nyitott, pezsgő, eleven és igényes szellemi műhellyé alakította, amely számos külső tagot is vonz. Elmondhatjuk tehát, hogy a hatvanéves Tarnai Andor jó barátok és kedves vitapartnerek között éli alighanem legtermékenyebb esztendeit – a további termékeny esztendőkhöz kívánunk neki jó egészséget, derűt és töretlen munkakedvet.

Irodalomtörténeti Közlemények, 89(1985), 385.

„Halotti beszéd”-kutatások

„**L**áttátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk. Isa pur es chomuu vagy-muk...” – Magyar nyelvű írott irodalmunk a XIII. századi *Halotti beszéddel* kezdődik, a halotti beszéd műfajának kutatása azonban új keletű. Úgyannyira az, hogy e tárgyban alighanem 1983. december 14-én hívták össze az első magyarországi tudományos munkaértekezletet, mégpedig az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén, ahol a „halotti beszéd”-kutatások néhány éve szervezetteren megkezdődtek. A történész Péter Katalin és a munkáját folytató irodalomtörténész, Lancsák Gabriella érdeme, hogy erre a kollektív kutatói bemutatkozásra sor került: ők vezetik azt az egyetemi hallgatókat összefogó kutatócsoportot, amely a halotti prédikációk és orációk összegyűjtésére, feltárására szerveződött.

Az első „halotti”-ülésszakon egyetemi hallgatók dolgozatait beszélték meg, s olyan témák körül forgott a vita, mint a halotti beszédekben tükröződő emberideál, az irodalmi és demográfiai vizsgálatok lehetősége, a szövegforrások teljességre törekvő számontartása.

Ahogy ez már tudományos ülésszakokon lenni szokott, a szakértő és az érdeklődő kutatók tapasztalataikat is kicserélték. Megtudtuk például, hogy külföldön már régóta működnek úgynevezett Funerális Kutatóintézetek; hogy a temetési szokások, a halotti búcsúztatók, a síremlékek és temetők vizsgálata immár nem néprajzi feladatkör: a történeti demográfia, az orvostörténet, a mentalitásvizsgálat, a művészettörténet egyaránt profitál a sokrétűvé lett kutatásokból. S kiderült az is, hogy a fiatal irodalomtörténészek vállalkozása sem társtalan itthon. – Körbejárt az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja és az ELTE Művészettörténeti Tanszéke közös szerkesztésében publikált *Ars Hungarica* című folyóirat új száma: teljes egészében a *Funerális művészet* kutatásának szentelték. A Németh Lajos bevezető tanulmányával megjelent összeállítás tematikája középkori nevezetes síremlékeinktől a Kerepesi és a Farkasréti temető újabb síremlékeinek vizsgálatáig terjed, de feldolgozza a

Gerenday-féle sírkőgyár történetét vagy a Kossuth-mauzóleum építéstörténete körüli politikai-esztétikai visszaélések tanulságait is.

Thaly Kálmán romantikus-beteges vízióinak egyike az volt, hogy fel kell kutatni minden kuruc vitéz sírját, a sírokból kiemelt „kuruc csontokat” pedig közös temetőben, a Gellérthegyen kell elföldelni! – Hol vagyunk már e naiv és tudománytalan képzelgéstől? Előbb és később: Mohács és Segesvár tömegsírjaiban is örökre összekeveredtek a „magyar vitézeknek dicsősséggel földben temetett csontjai” – hogy Zrínyi szavával szóljunk –; nem hánytorgatni kell azokat, hanem a tudomány mai eszközeivel azt feltárni, ami eleinkről az írott forrásokban: pl. a síremlékek és a halotti beszédek szövegében megmaradt.

Ha a XVI–XVII. századdal bezáróan elkészülne a történelmi Magyarország még fellelhető latin, magyar, német, héber nyelvű sírköveinek tudományos gyűjteménye; ha módszeresen dokumentálnánk, milyen *toposzok* (köz-helyek) öröklődnek-alakulnak a sírköveken és a búcsúztatókban; ha számba vennénk a nyomtatott és kéziratos halotti beszédek valamennyi életrajzi, kortörténeti, demográfiai adatát – hogy egyéb kínálkozó feladatokról ne is szóljak –, mindez valóban felbecsülhetetlen értékű információkhoz segítené a tudományt. Hadd említsek csak három példát bizonyosságul:

– *A temetők műemléki védelme* című tanulmányában (Műemlékvédelem, 1982. I. negyed, 17–20.) Marjai Márton megállapította, hogy XX. századi magyarországi magyar és német sírköszövegek ama fordulata: „Ne irigyeld hát azt a kevés földet, amely mostan testemet takarja”, tulajdonképpen egy szó szerinti Plutarkhosz-idézet: a toposz a *Párhuzamos életrajzok* Nagy Sándorról szóló 69. fejezetében olvasható.

– A tizenkét évesen meghalt Bedeghi Nyáry Ferenc temetéséhez kapcsolódó *Négy szép halottas prédikációkkal* (1624) magam is foglalkoztam egykor, de csak most látom, hogy az 1622. évi felvidéki pestisjárványról szóló drámai híradásai demográfiai értékűek. Kaposi István ezt prédikálta a varannói temetésen: „Oh szegény igyefogyott s külökülönféle sok nyomorúságoknak örvényében bémerült édes nemzetünket szörnyű kibeszélhetetlen éhséggel s keserű, mérges döghalállal csaknem szintén elpusztító s megemésztő ezerhatszázhuszonkét esztendő ... Melyben az Úr ... elbocsátá amaz ő délszínben röpiülő, döghalálnak mérges nyilaival lövöldöző haragos angyalát, ki az mi édes országunknak minden tartományin, várasin, faluin általmenvén, keserves jajszókkal tölte bé minden helyeket s ez mi szegény lakóhelyünket is, *elvévén e kicsiny helyecskéből nyolcadfél százánál többet...*”

– Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas életrajzi sorozatának dátumforrásai jórészt azok a *szomorújelentések* (gyászjelentések) voltak, amelyek rendszeres összegyűjtésében Szinnyei fia és a kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tudós tanára, Kanyaró Ferenc segédkezett.

Magyar és latin halotti beszédek nagyobb számban a XVI–XVII., tömegeivel a XVIII. századból maradtak fenn. A kutatói figyelem pillanatnyilag még inkább csak ama prédikációk felé fordul, amelyek híres történelmi szereplők temetésén hangzottak el. Bán Imre szerint a XVII. század első felének „parádés” retorikai teljesítménye volt például a Bethlen Gábor fejedelem felesége, Károlyi Zsuzsanna fölött elmondott latin és magyar „halotti prédikációk kettős gyűjteménye” (1624). „Az udvari történetíró, Bojthi Veres Gáspár által sajtó alá rendezett két sorozat 1622 tavaszán és nyarán hangzott el, a fejedelemasszony majd három hónapig tartó temetési szertartása alkalmával.” E nagyszabású protestáns színjáték katolikus barokk párdarabja a harminc évvel későbbi Esterházy-temetés Nagyszombatban. A vezekényi csatamezőn 1652 nyarán a törökkel vívott harcokban hősi halált halt négy Esterházy fiú: László, Ferenc, Tamás és Gáspár. A végtisztességük alkalmával elmondott latin és magyar halotti beszédek: Pálffy Tamás és Hoffmann Pál püspökök prédikációi Zrínyi-kutatásaim során kerültek eléem. Zrínyi ugyanis azzal kompenzálta a temetésről való elmaradását, hogy *epicédiumot* (gyászverset) írt ifjúkori jó barátja, Esterházy László emlékére. A Zrínyi-epicédium szövege elveszett ugyan, de fennmaradtak a hatalmas barokk ceremóniával végbement nagyszombati temetés egyéb emlékei: a *Castrum doloris* (a díszes ravatalépítmény) és a *Delineatio pompae funebris* (a gyászmenet rajza) rézmetszetű ábrázolásai. A művészettörténeti szakirodalom téves adatával szemben ezek a metszetek nem Hoffmann Pál magyar, hanem Pálffy Tamás latin orációját díszítik – alaposan tehát meg sem nézték még őket. A vezekényi ütközet és a nagyszombati „temetési pompa” összegyűjtött hadtörténeti, irodalmi és képzőművészeti emlékei (közülük a Nürnbergből rendelt ötvösmű-remek, az Iparművészeti Múzeumban őrzött ún. Vezekényi tál a leghíresebb) érdekes kötetben dokumentálhatnák egy régi magyar főúri temetés rendjét és barokk pompáját. Tartalmas kötet telne ki válogatott XVI–XVIII. századi halotti prédikációkból is.

A XVIII. századi temetési prédikáció fokozatosan orációvá: elvilágiasodott szónoki beszéddé válik, legalábbis olyan nagy műveltségű, Nyugat-Európában iskolázott papok esetében, mint idősb Verestói György erdélyi matematikaprofesszor, akiről Németh S. Katalin írt sajtó alatt lévő tanulmányt. Kutatásaiból többek között az derül ki, hogy a Verestói-orációk „kacajok in-

dításában” jeleskedtek, „lakodalmat” csináltak „az halottas házból”, azaz a tréfálkozás, a humor elemeit sem nélkülözték. De volt azokban tudomány is jócskán: fizika és csillagászat, botanika és kémia, fiziognómia és descartes-i filozófia, s volt kuriózum és világias-toleráns-felvilágosult erkölcsi intelem (például a fekete és a fehér ember egyenlőségéről vagy „ama hatalmas impe-rátor”, Nagy Péter orosz cár parancsolatáról, mely „szerint tartozik minden muszka taníttatni a maga gyermekét”).

„Hosszú embernek hosszú koporsó kell” – gondolkodott a lehető leg-köznapibb racionalitással Verestói tiszteletes úr, de odamondta a gyászoló gyülekezetnek a tudós kartéziánus ígéket is büszkén: „Cibálj bár engemet a bíró eleibe, pereld el minden jószágomat a törvényszéken, de soha el nem perelheted tőlem az igazságot: *Cogito ergo sum*.”

„*Isa pur es chomuu vogymuk – Gondolkodom, tehát vagyok*”: íme innen idáig tart 500 év magyar halotti beszédeinek világképi átalakulása.

Vigilia, 50(1985), 204–205.

Két magyar zászlósúr

Ünneplő nemzet vagyunk, megemlékezéseink azonban jobbra híján vannak a jó kedélynek, a játéknak, tréfának, a diákos kollégiumi hagyományok örökségének. Tarnai Andor 60. születésnapjáról e feledett hagyományok felélesztésével emlékeztünk meg. Nem is a jubileum napján, augusztus 23-án, hanem jóval előbb, még június 22-én, hogy a Leányfalun megtartott baráti összejövetelen, az egyetemi vizsgaidőszak és a nyári szünet előtt, ott lehessenek hallgatóink is: az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén működő diák-kutatócsoportok szeminaristái. Megjelent ugyan „komoly” opus is az alkalomra (a fiatal kutatók írásait tartalmazó *Prodromus* című tanulmánygyűjtemény), a szolid kerti vigalom fénypontja azonban ama két címeres zászló meglengetése, felszalagozása, kitűzése, értelmezése, *Lengetési szabályzatának* ismertetése volt, amelyeket a Tanszék emeritált és mostani vezetője, Tolnai Gábor és Tarnai Andor tudósi-tanári alkatára szabtunk. Az alkalomra készült tréfás dokumentumok dossziét töltenek meg, ezek közül mutatjuk be olvasóinknak a két zászlóleírást. Díszesen bekeretezett szövegüket „Juranics” és „Radivoj”, a *Szigeti veszedelem* katonajelmezes zászlótartói ismertették a pajzshordó „Embrulah” apród és „angyali légió” segédletével:

Tolnai Gábor zászlajának leírása

Mit példázzék legyen s honnét vétetett az Ő friss pázsitfünek avagy búzanövésnek *zöldjét* s jól megért gabonának *aranyát* symbola heroica gyanánt megjelentő zászlaja, kin címerül írva Szenci Molnár Albert képe vagyon, fennszóval Néktek most hirdettetik.

Nagy Dicsőségben Híresült Tudós és Vitézlő Nagyurunk, kinek szülővárosa, Kunszentmiklós, zászlóval manapság nem bír, ama hárfás Szent Dávid király psalmusit magyar zubbonköntöskébe öltöztető Szenci Molnár Albert zsoldáriból szabott s azoknak rámájára vont zöld-arany szín zászlóval köszöntessék, annak módjára, amiként az a LXV. és LXXII. psalmus magyar verseiben Molnár Albert által megíratott:

Az szép *sík mezők* ékeskednek
Sok baromcsordákkal,
Villagnak az szép szántóföldek
Sűrű gabonákkal...

Teremnek szép *sűrű gabonák*
Az hegyoldalakon
Az szép vetések ingadoznak,

Nőnek, virágoznak,
Mint az *szép zöld pázsit mezőben*
Az füvek villagnak...

Az szép zöld, pázsit mező jegyezi ifúságot, az *sűrű gabonák* aranyas színe jegyzi megért termését sok fáradozásnak.

Tarnai Andor zászlajának leírása

„Rakva lévén hitem / Irgalmad erejével, Épít egy zászlócskát / Kezem ő elméjével, / Kit kövessen bátran / Lelkem fáradatlan, / Ha vív ellenségével” – kezdette siralmas éneki 11. versét Rimay János amaz argumentomról: „mit példázott légyen” az Nagyságos Gyarmathy Balassa Bálintnak „az ő fejér vörfölyés kamokából csináltatott zászlója”. Az fő poéta nyomdokában rák háton mászkáló nyavalyás pennánk most ama Főrendű Tudós Személy, Tarnai Andor zászlaját írja s építi, s ennek az íráskának éretlen ajándékjával tudósítja közönségesen az Összvegyülteknek Minden Rendit.

Hogy az mostani saeculum kezdeti után 25. esztendőben, Gyulának ékes városában született, Tündöklő Hírnév Adományival Híresült Urunk zászlajának értelmét eszedbe vehesd, bocsásd bé füleidbe szólásunkat, nyisd meg a te szemeidet az *kék és fejér* szín által jegyzett dolgoknak látására, s meghalljad-lássad setétben bujdokló elméd világosodására azt is, mit repraesentáljanak az zászló szélét beszélő, hosszant keresztbe metszett vörfölyék avagy *triangulumok*, s címer képében miért az Bél Mátyás orcája tűnik elénk.

Gyula városa új mesterséggel épített zászlaját Ország Kancelláriáján mostani heraldikus urak *kék és fejér* színre oszták, várbástya-fogazatokkal megékesíték – ez lészen zászlaja az mi Fő Tudós Urunknak is.

Az fene farkas fogát is példázó hegyes vörfölyék Ő tudós elméjének éles-erős voltát, constantiáját, auctoritását mutatják; „Tej fejér szín jegyzi / Lágy szívét, engedelmet”; *kék* szín jegyzi az mindünket befedő nagy kerek *kék ég*

boltozatját. Bél Mátyás címerpaisra applicáltatott, megírt képéből pedig következik, hogy nemcsak honjabeli nyelve szólásával ékeskedő, hanem deáki s germán nyelvnek is állá általa természeti és kellete szerint való tudománya és állapotja helyére; mert mindezen nagy jeles és csudálatos tudományokra oly éber, ifjakat s véneket személyválogatás nélkül szüntelen vigyázással vagy on, hogy távol való hertelen tekintéssel is az tudomány szép kamokáinak felemelt virági fényesen láttathatnak az tudós szemektől rajta.

Az archaizáló stílus ötlete korántsem új lelemény. „Nemes és vitézlő férfinak, Varjas Bélának, igen tudós úrnak, nekem hajdan mesteremnek, mostan pedig kedves barátomnak 60. születésnapjára egészséget, békességet és hosszú életet kívánok” – kezdte köszöntőjét az 1970-ben megjelent *Varjas Béla-Emlékkönyv* (a *Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása*) élén Klaniczay Tibor, s a teljes köszöntő szövegét a régi magyar irodalom stílusában írta meg. Szépirodalmi mestermű is született e stílusnem alkalmazásával századunkban: Weöres Sándor remeklése, a *Psyché*, s ehhez folyóiratunknak is köze van. A *Psyché* végleges szövegébe felvett *Levélváltás* Nagy Pétere, „Győr városán[ak] nemes consiliarius” nem más, mint az Irodalomtörténet főszerkesztője; Petőfi és Kisfaludy Sándor alakját Weöres Sándor Csernus Mariann és az ő „Psyché-kori” stílusú leveleivel illesztette bele a *Psyché* kompozíciójába.

De nem volt idegen a tréfás, a játékos tárgy iránti figyelem a magyar irodalomtörténet-írás immár klasszikus alakjától, Horváth Jánostól sem. Az a diákdolgozatokból és feleletekből kiszedegetett hibajegyzéktípus, amit jelen számunkban Berta Irma tanárnő és V. Kovács Sándor gyűjtése képvisel, Horváth János *Tanulmányok* című kötete *Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól* címmel közreadott írását tisztelheti őseként. „Azonban ne vessünk is egy kicsit e fárasztó szemle végeztével!” – zárja 1937. évi tanévnnyitó előadásának komoly fejtegetéseit Horváth János, és ontja a ma is neveltető példákat: „Voltak némi előzményei, de azok a háttérben mozogtak”, „A szenvedőkhöz lehajlása kölcsönöz szárnyakat tollának” stb.

Komoly játékok, Irodalomtörténet, 68(1986), 250–255 (részlet).

Ismét elment egy jó emberünk...

Ismét elment egy jó emberünk – hadd kezdjem a búcsúvételt szeretett barátunktól és kiváló tagtársunktól, Tarnai Andortól Arany János e szép szavával. *A jó*, mint Aranynál sem, ezúttal sem csak a társas emberi magatartásra vonatkozik. Arra is persze. Hiszen aligha volt, aki nem szerette volna csendes szavú, jóízű, minden érdemes iránt érdeklődő beszélgetését, halkán nevető humorát, mentségkereső, megértő, bár nem eleve fölmentő magyarázatát is mások hibáira, félszégeire. *A jó* jelző azonban legalább ennyire jellemezte munkaerkölcsét is. Vannak tán, voltak tán, akik szaporább módon dolgoztak és publikáltak. Neki azonban az alaposság, a minden oldalú vizsgálat és alátámasztottság fontosabb volt, mint a mutatós gyorsaság és a megjelenési gyakoriság.

S mint saját egyedi munkásságának, úgy volt *jó* a karaktere szervezői, irányítói tevékenységének is. Amidőn az Irodalomtudományi Bizottság vezetőséges vezetésétől gyengülő egészségére való tekintettel mentesítést kért és kapott volna is, a Bizottság résztvevői ragaszkodtak az ő szelíd, de következetes és határozott főségéhez. S mikor ő állt a pesti Bölcsészkar régi magyar irodalmi tanszékének élén, az addiginál jobban szervezetten, erősebb követelményekkel, békésebben folyt a munka.

Tájékozódása és tájékozottsága széles körű volt, de céltudatosan és fegyelmезetten már Eötvös Collegista korától a középkori meg a reneszánsz és reformáció kori hazai latin és magyar irodalomra összpontosította figyelmét. Ami kollégiumi neveltségéből meg a maga fölismeréseiből következően is, természetsszerűen, e korok egész, európai irodalmában való állandó és valódi otthonosságra is ösztönözte. Így már végzős korában a magyarországi latinitás kitűnő ismerője, s a két akkori fő hatóterületnek, az olasznak és a németnek is szorgalmas kutatója lett. Akkor azonban – a legsivárabb ötvenes évek voltak ezek – e korszakok részint háttérbe szorultak, részint nagyon is egyoldalú, tisztán ideologikus megítélésben részesültek. Így az ország vezető

bibliothékájának, a Széchényinek kéziratárába kerülve könyvtárosi, kézirat-tárosi munkája mellett nem is ez lett hivatalos, feladatszerű kutatási területe.

A felvilágosodás korának, a XVIII. század egészének kérdéseibe dolgozta magát belé, s egymás után jelentek meg szövegközlései, tanulmányai, majd könyvei is. Egykori kollégiumi igazgatójával, igazgatónkkal, az akkor ott menedéket kapott Keresztury Dezsővel Batsányi János munkáit készítette elő gondosan kritikai kiadásra. Bár a középkor és reformáció világának búvárlását ekkor sem hagyta abba, de mélyen behatolt az aufkläristák gondolat-körébe, műveibe is.

S itt egyrészt egy értékes jellembeli és egy tágabban vett fontos tudósi vonása is megmutatkozott. Dolgozni akart s ott dolgozott, ahol erre mód és lehetőség nyílt. Nem engedte, hogy eredeti vonzódásától való kényszerű távolodása sértődött tétlenségbe, üres passzivitásba szorítsa. S szövegközlői s tanulmányszerzői munkái kialakították, csiszolták, finomították kutatói módszerét, földolgozó eljárását, s nem utolsósorban sokrétűvé tették történelmi szemléletét. A magyar hagyományon belül a Heinrich-féle Filológiai Közlöny s a Szilády-féle Irodalomtörténeti Közlemények legjobb szerzőinek minden variációra és tárgy történeti vándorlásra való figyelmét, Katona Lajosnak a különböző szellemi, irodalmi, művelődési rétegek befolyásoló alakítására való ügyelését, Husztinak és Melichnek a fordítást, a nyelvi változatok szigorú összevetésére való törekvését, végül, de nem utolsósorban Horváth Jánosnak a művelődéstörténetre és iskolázottságra meg a korszemlekre való erős érzékenységet egyaránt magáévá tenni s érvényesíteni kívánta. S persze a külföld, elsősorban a nagy német filológusok eredményeit is kamatoztatni óhajtotta.

Olvasott modern nyelvlélektani, pszicholingvisztikai munkákat is, s méltányolta e munkákból a reálisnak mutatkozókat. De semmiféle divat és „kötelező” ajnározottság nem tudta az értelmezésben a szöveg keletkezési korának és a szerző rétege művelődéstörténetbe való ágyazottságának elsőbbségétől, alaptényétől eltéríteni. Szép példáit láthatjuk ennek utolsó nagy, s tán legjelentősebb munkájában, a hazai kritikátörténetet, a hazai irodalomfelfogást feldolgozó vállalkozás történetileg nyitó kötetében. Az egyház kanonizált latin szövegeinek fordításváltozatait úgy, oly eredménnyel vetette össze, hogy az az ismert vagy ismeretlen nevű fordítók nyelvi-nyelvjárási eredetét, művelődési fokát, szemléleti helyét, szellemi hovatartozását is megmutatta. Amiben, persze, segítette mindig megőrzött, de másokkal őt szembe soha nem állító keresztény hite, kultúrája is.

Több éven át adta elő a bécsi és berlini egyetemen a magyar irodalom történetét. De ott sem merült ki munkássága pusztán az oktatásban. Gazdagította, ösztönözte összehasonlító tevékenységét. Ennek birtokában, ezzel gazdagodva szeretne volna folytatni itthoni munkáját. Betegsége idején is dolgozott. Ami váratlan halálával megszakadt, azt tanítványainak népes tábora, rá mindig emlékezve folytatja. S mi szomorú szívvel ismételjük Arany szép búcsúszavát: ismét elment egy jó emberünk.

Elhangzott: Lovas, 1994. szeptember 3-án.

Magyar Tudomány, 155(1994), 1514–1515. Újraközölve: Irodalomismeret, 5(1994)/4, 78–80; *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, munkatársak HARGITTAY Emil, THIMÁR Attila, Bp., Universitas, 1996, 327–328.

Nehéz megszólalnom...

Nehéz megszólalnom barátom és kollégám, Tarnai Andor koporsója mellett. Gyászbeszédben kellene búcsúznom tőle a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és barátai nevében. Gyászbeszédben, mely ünnepélyességbe foglalja az elemi szomorúságot, a történelmi vigasszal feloldhatatlan veszteségérzést. Mert ünnepélyesség felé tévedő szavaimat bénítják az emlékek. Itt és most sem tudom elfelejteni szótlán kedvességét, amely negyvenhét évvel ezelőtt biztató erőként sugárzott az Eötvös Kollégium utolsó nemzedékének gölyáira. Nem tudom elfelejteni beszélgetéseinket az Irodalomtudományi Intézetben, amelyeknek mindig szilárd alapot adott az ő pontos feladatmeghatározása és vállalása, s a közös kollégiumi emlékekből fakadó kölcsönös bizalom és örömmel folytatott beszédmód. És most is előttem áll a tudományos konferenciákon előadó Tarnai Andor, aki a tényekből, oknyomozásból, szembesítésekből és meggyökeresedett, de sohasem ellenőrzött illúziók rombolásából épített fel rendszert, koncepciót és szellemi izgalmat. S előttem áll alakja harmonikus családi világában, amelyet tartózkodó elegancia és szeretet hatott át. Tudtam, hogy már régóta megérdemelte volna a legnagyobb tudományos elismerést, de azt is láttam, hogy a filozói köznapiságban eltöltött évtizedeit ugyanolyan belülről kiegyensúlyozott kedéllyel élte át, mint sikereit. Vendégprofesszorként ugyanaz a kutatói értékrend vezérelte, mint pályája elején a Széchényi Könyvtárban. S amikor az Akadémia tagja lett, azonnal azok közé került, akik tisztségüket a többletmunkával azonosítják, s megnövekedett lehetőségeiket szaktudományuk iránti felelősséggel párosítják. A középkori katedrális építőmestereihez volt Ő hasonlatos, akiknek pillantása ugyan a rendszer végtelen értékcéljára, Istentre irányult, de céljukat mégiscsak úgy tudták szolgálni, hogy jó kézműves munkákat hoztak létre.

A történelem ítéletét azonban ez az alkotó típus sem kerülheti el, s ha ennek élete-munkája a halálon túli létnek is forrása lesz, a búcsúzás nem lehet hiteles a mégoly kedves hétköznapiakon túllépő szavak nélkül. A szo-

morúság, amelyet egy egyszeri és megismételhetetlen élet elmúlása vált ki, a létezés legeggyetemesebb kérdésével szembesíti a gyászolót, de az alkotó halálon túli léte nemcsak vigasza az emberiségnek, hanem a felfogható örökkévalóság tartama is. Ha valaha megírják korunk irodalomtudományának történetét, abban fontos fejezet szól majd Tarnai Andorról. S a fejezet középpontjában bizonyára az a huszonnégy év áll, amelyet Tarnai Andor az Irodalomtudományi Intézetben töltött el és dolgozott végig. Szerencsés volt ebben a találkozásban, de a szerencse az ő történetében sem vakon járt. Már első nagyobb intézeti munkájában, az akadémiai irodalomtörténeti szintézis létrehozásában olyan feladatot kapott, amelyben találkozott filológiai elszántsága és irodalomismerete ugyanúgy, mint diszciplínánk határait áttörő érdeklődése az eszmetörténet és a művelődéstörténet iránt. Alig néhány évvel később ez a kutatói előtörténet kapott széles teret, amikor Intézetünk kezdeményezte a magyar irodalomtudomány történetének megírását. Kortársként is bizton mondhatjuk, hogy tudománytörténeti érvényű kezdeményezés volt ez, amelyben a főszerep Tarnai Andornak jutott. Évtizedeken át ő volt a kritikátörténeti munkaközösség vezetője, s mivel e munka a kutatás minden fázisát átíveli a forráskutatástól a szintézis-alkotásig, egyszerre kellett vállálnia a tárgy meghatározását, s a módszertan és a rendszerező elv kidolgozását, valamint a szükséges fogalmak tisztázását vagy megalkotását. Ideális munkaközösségi tevékenység volt ez, mert az ismeretlen célok csak dialógus formájában voltak elérhetők. S ideális szerep Tarnai Andor számára, mert éppen a dialógus adott formát szellemi nyitottságának, s mások iránti tiszteletének. E hosszú dialógus eredményeit a kritikátörténet sajátyszerűségeiről tanulmányban is összefoglalta, de még hasznosabb volt az a példa, amelyet a terv egyik megvalósítójaként felmutatott. Élete fő műve a kritikátörténeti szintézis első kötete, amely egyszerre szolgálja egy szűkebb téma kidolgozását, s az egész szintézis módszertani és koncepcionális továbbvitelét. Az irodalmi gondolkodás folyamatát vizsgálja ez a könyv a középkori Magyarországon. Feleletet ad olyan alapvető kérdésekre, hogy miképp változott az irodalmi művekkel szemben támasztott társadalmi igény, hogyan születtek meg, alakultak át és szűntek meg műfajok, s hogyan szabadult fel a magyar szöveg a latin uralma alól. Meggyőzően bizonyítja a fordítási gyakorlat fontosságát irodalmunk létrejöttében, s az irodalom szóbeli formáinak szerepét a folyamatban. S mert Tarnai Andor pontosan látta az irodalom mibenlétét a magyar középkorban, az irodalmi gondolkodás vizsgálatán át az egész középkori szellemi élet széles körképét volt képes megrajzolni. Éppen ezért méltatói nemcsak anyagfeltáró következetességét és szívósságát ismerték

el, hanem az összkép korszakos tudománytörténeti hatását is. A korszak jó ismerői meggyőződéssel írták Tarnai Andor könyvéről, hogy utána közep-kori irodalomtörténetünknek immár új utakon kell továbbhaladnia, s le kell bontania azokat a koncepciókat, amelyek ingatag alapokra épültek. Ha ehhez hozzávesszük Tarnai Andor könyvét az *Extra Hungariam non est vita...* mitikus értelmezésének lerombolásáról, s tanulmányait a toposzról, a felvilágosodás koráról, valamint a Bessenyei-kritikai kiadás munkálataiban betöltött szerepét, ünnepélyes túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Tarnai Andor intézeti korszaka pályája termékeny magaslata volt, az ő munkája pedig egykori intézményének korszakos eredményeit gazdagította. Én, a huszadik századi kutató, némi nosztalgiával szakmánkon belül kemény tudományként emlegettem Bandi barátomnak az ő alkotásait. De metaforát nélkülöző jellemzése is bizonyítja, hogy nagy műveltsége, széles látóköre, pontos elvi, történeti és irodalmi anyagismerete, kritikai érzéke, tiszta fogalomhasználat és fogalomalkotása, s jártassága az irodalomtudomány sok műfájában, s a művelődés- és eszmetörténetben történeti értéké teszi életművét. Szomorú, hogy ily hamar és ily váratlanul kritikátörténeti jelenségként kell róla szólnunk, miközben tudjuk, hogy munkái nemcsak szilárd eredményeket mutatnak fel, hanem éppen az alapos feldolgozásból láthatóan új feladatokat is.

Búcsúzok tőle az Irodalomtudományi Intézet, s az egyik nagy vesztes, a kritikátörténeti munkaközösség. S búcsúznak barátai, akiknek nélküle egyre nehezebb lesz megtartani a munkát, jó kedélyt és szép emlékeket egyesítő emberi világot. Miközben hűségesen emlékezünk rá, megkíséreljük ragaszkodásunkkal vigasztalni feleségét, Évát, akinek derűje nekünk is oly sokszor erőt adott. S tisztelettel gondolunk családjára, amelyben az alkotás és az értékteremtés hozzá méltóan tovább folyik.

Kedves Bandi, Isten nyugosztaljon!

Elhangzott: Lovas, 1994. szeptember 3-án.

Irodalomtörténeti Közlemények, 98(1994), 801–802. Újraközölve: Irodalomismeret, 5(1994)/4, 80–82; *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR, munkatársak HARGITTAY Emil, THIMÁR Attila, Bp., Universitas, 1996, 328–330.

Húsz éve lesz...

Húsz éve lesz, hogy Szauder József meghalt, nemrég ment utána Bán Imre, majd Klaniczay Tibor, és most Tarnai Andortól kell végbúcsút vennünk.

A régi magyar irodalmi műveltség nagy kutatói távoztak velük. Az Eötvös Collegium és Horváth János neveltjei, nemzedékük reprezentánsai voltak. Bán Imre a vidék csendjében lassan építette egynemű és súlyosbodó életművét. A fiatalabbaknak sokrétűbb s azonnalibb feladatokat kínált az idő, és ők Párizs és Róma, Berlin és Bécs katedráin is megállták helyüket. A kihívásokra Klaniczayban mutatkozott a legtöbb cselekvő és szuverén affinitás; a lehetőségekre Tarnai reflektált a legtartózkodóbban: úgynevezett „sematikus” korszaka neki nem volt. Szauder József, a két fiatalabb kollégiumi „gólyához” képest tekintélyes szenior megengedhette magának, hogy a maga módján szeresse őket: kíméletlenül. Szauder, aki az esszének is kiváló mestere volt, szóvá tehette a szervezőgénusz Klaniczay Tibor értekező prózájának kopár stílusalanságát: Szauder, aki csak sokáig érlelt írásait publikálta, rámutatott Tarnai Andor legfőbb irodalomtörténet-írói erőnyeire: szűkszavúságára és tömörségére.

Rómából küldött egyik levelében írta nekem: Tarnaitól kell tanulni, nem a „mindenevőként” egyidejűleg művelt irodalomtörténet-írás, történettudomány, publicisztika etcetera „Jókai Mórjaitól”, akik önnön szobruk talapzatát vélik magasítani havonként megjelenő könyvekkel. Tarnaitól, mert ő Rimay Jánossal szólva „Egy igén többet nyom, mint más nagy rakás szón”. Tarnaitól – tehetem hozzá – a magyar irodalomtörténet-írás „Pilinszkyjé”-től. Tőle, mert ő csak azokat a műveit írta meg, amelyeket nála jobban nem írhatott meg senki.

A hatvanas évek magyar filológiai mesterműve kétségtelenül Tarnai Andor tartózkodó terjedelmű, szegényes külzetű, mindössze hat ívnyi füzeté, az *Extra Hungariam non est vita* (1969). Ami anyag azonban benne gomolyog, s ahogy azt szintetizálja, az Szekfű és Horváth kifejtésmódjának magasába

emeli a tárgyat, Szekfűtől ráadásul eltérő következtetésekre jutva. „Az önelégültség, a másokról hallani sem akaró makacs elzárkózás” provinciális pro-verbiumát Tarnai adattisztelő egzaktusa ugyanis elszakítja a magyarországi jezsuitáktól és a nemességtől, s „a német és szlovák evangélikus értelmiségi réteg patriotizmusának” a „nemzeti polgári fejlődés” előtti állapotához köti. Akik ma is a „magyar” – „nem magyar” törésvonal mentén látják megosztottnak a magyarságot, azoknak Tarnai Andor nem egy hasonló megállapítását ajánlhatom figyelmükbe.

Tarnai akadémikus főművét, a hetvenes években írt, de csak jókora késéssel megjelent nagymonográfiát a középkori Magyarország irodalmi gondolkodásáról („*A magyar nyelvet írni kezdik*”, 1984) nem tisztem és nem szándékom e megrendítő órán minősíteni; ezt is csak tömörségének és szűkszavúságának már-már túl szerény, bizonyos olvasói küzdelemmel appercipálható példájaként, mint „Exegi monumentum”-ot említem.

A *Vitéz hadnagy* előszavában Zrínyi úgy nyilatkozik művének „aphorismusokat” tartalmazó második részéről, hogy ebben „Cornelius Tacitus vitézségről való sententiáit aphorismusokkal” vegyítette; s hogy „Ez az author propter brevitatem et compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megval-lom, többet tanulhatni vitéz dolgot Liviusból”. A „propter brevitatem et compendium”: a rövidségéért és tömör előadásáért tisztelt Tacitus „lakonikus” vagy „atticus” stílusának erőnyeit mutatja – mutatis mutandis – Tarnai Andor életműve is. „Ez az author”, mármint Tarnai, „rövidségéért és tömör előadásáért” Szaudernek „inkább tetszett” Klaniczaynál, „noha [...] többet tanulhatni vitéz dolgot” Klaniczayból.

A *transiens* Livius-Klaniczay „vitéz hadnagy” is volt a javából; az *im-manens* Tacitus-Tarnai a maga *Annalesei*: az *Extra Hungariam*, „*A magyar nyelvet írni kezdik...*”, *A magyar kritika évszázadai* és más művek lapjai közé zárta magát.

Ez a mindig és mindenkiel szívélyes és emberséges nagy tudós legendásan szerény természetű volt. Évek óta vezette már a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékét, de még mindig úgy nevezte: „Tolnai-tanszék”. Saját vezetési stílusa is a szűkszavúsággal és tömörséggel jellemezhető. Értekezletet csak végszükségben tartott, nem vegzált, nem vizslatott, nem sürgetett. És tudója volt a legnagyobb pedagógiai igazságnak, hogy tudniillik a tanár nem azzal fejezi be az óráját, hogy lelép a katedráról, hanem épp azzal kezdi el. Azzal, mert le kell ülnie egyenként konzultálni minden érdeklődővel és rászorulóval. Katedráról prelegálás helyett jobban is szerette a szeminárium meghittségét, még inkább a cigarettafüstös konzultációk magyarázó magá-

nyát. Keddi fogadónapján úgy ültek a szobája előtt az aspiránsok, doktoranduszok, szakdolgozók, filozófusok, mint segélyre várók egy biztos kezű fogorvos előszobájában,

Emelt hangon szólni én őt soha nem hallottam. Lobogni, utolsó golyóig viaskodni sem szeretett. Az ő halk erélyének fedezetei hatalmas tudása és művei voltak. Nem a hitújítók és térítők intranszigienciája, hanem a hitét saját művébe vető Erasmus okos megfontoltsága lehetett az eszményképe. Ahogy a Rotterdami elmélyülten az írásra összpontosít Holbein vásznán, úgy dolgozott órák hosszat, megállás nélkül Tarnai Andor is a Széchényi Könyvtár kéziratárában. Ilyenkor boldognak és megelégedettnek láttam. És akkor láttuk még boldognak, derűsnek, felszabadultnak, amikor Lancsák Gabiék Duna-kanyari kertjében hatvanadik születésnapján köszöntöttük a magunk dinamikus „homo ludens”-modorában. Volt ott Bél Mátyás-címeres, szélben csattogó Tarnai-zászló, futballmeccs lánykapussal, s tanítványaink közül fellépett ott a fegyverbe öltözött Juranics, Radivoj s Embrullah is Zrínyi eposzából.

És láttuk boldognak még az Éva asszony teremtette csodák díszletei között: az Attila utcai lakás-műalkotásban és itt Lovason, „a paradicsomban”, ahol egyszer egy sugaras nyári napot tölthetett el vendégként az akkori Tarnai-tanszék. Még kirándultunk is a kötésig érő ösvádfüvengetegben. A gyenge kerti pázsit még csak tétován próbálgatta a gyepszőnyeg-szerepet a ház körül, de Éva asszony jóvoltából a Tarnai-ösök fényképgalériája már a falon függött, s a professzor kézikönyvtára is a polcokra került. Gazdájuk tehát Lovason új hazájára lelt, hiszen a filosz-haza „a magasban”: a könyvtár.

Lovasnak van egy metafizikai jelentése is. Tarnai ebben a Fényes Elek geográfiai szótára szerint „igen kies vidéken” épült faluban, amelynek ura a veszprémi káptalan volt, odakerült, ahol „a magyar nyelvet írni kezdték”: a középkori magyar irodalom szülőhelyére, hiszen a lovasi temetődombról sírja az Alapítólevél Tihanyára néz, mögötte pedig ott a Veszprém-völgy, amelynek kolostorába az Ómagyar Mária-síralmat címezték.

Az elméjében felhalmozott tudás, amit magával vitt, s amit csak ő tehetett volna közkinccsé, pótolhatatlan nemzeti veszteség. Élő alakja, személyisége a legjobb Halotti Beszéd retorikájával, a legszebb szertartás reprezentációjával sem kifejezhető örök hiány; váratlan korai halála családjának és szűkebb környezetének elmúlhatatlan fájdalom; nekem személyes dráma.

Egyetemünk, Karunk, Intézetünk s Tanszékünk tanári kara és hallgatósága – akik nevében búcsút veszek Tőle – úgy emlékezhettek Rá, úgy őrizhetné emlékeit legméltóbban, ha a hetvenedik születésnapjára tervezett tudományos

ülésszak és emlékkönyv mellett gondot viselnénk tanulmányai, kiadható kéz-
iratai összegyűjtésére és publikálására is.

Isten nyugosztaljon Lovas földjében, Tarnai Andor!

Méltók voltunk-e, méltók leszünk-e Hozzád?

Elhangzott: Lovas, 1994. szeptember 3-án.

Irodalomismeret, 5(1994)/4, 82–86. Újraközölve: Irodalomtörté-
net, 76(1994), 639–641; ELTE Tájékoztató, 1994/95. tanév, II. szám
(1994. október), 33–36; *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI
Gábor, munkatársak HARGITTAY Emil, THIMÁR Attila, Bp., Universitas,
1996, 330–332.

Korszakos jelentőségű tudóst veszítettünk el

In memoriam Tarnai Andor

Nem vonzotta a nyilvános szereplés. Talán soha nem jelent meg a televízió képernyőjén, nem írt újságokba, nem kereste az ismertséget. Csendes türelemmel elnökölt az Irodalomtudományi Bizottság ülésein. Inkább mások véleményét hallgatta, mint a sajátját hangoztatta. Egyetemi tanári népszerűségét nem ismerhettem. Csak annyit tudok, hallgatói tisztelték. Igazi tekintélye az Irodalomtudományi Intézet kritikátörténeti munkacsoportjában alakult ki. Jelentős része volt azoknak a kutatásoknak a beindításában, amelyeknek eredményei fiatalabb munkatársai összegzésében mostanában értek, érnek be. Nyilván azért lehetett iskolateremtő, amiért magánemberként is lenyűgözte azt, akit bizalmába fogadott: *hatalmas és az irodalom határain messze túlterjedő tudása, széles körű érdeklődése alapján.*

Noha a szűk szakmai körön kívül kevesen tudhatják: a magyar irodalomtörténet-írás kiemelkedő személyiségét, korszakos jelentőségű tudós kutatóját veszítettük el Tarnai Andor halálával.

A sokat szereplők árnyékában dolgozott. Így jutott ideje, hogy az őt érdeklő témákat példás alapossggal derítse föl. Bíró Ferenc találóan írta az Irodalomtörténeti Közleményekben hatvanadik születésnapja alkalmából: „Kevés olyan irodalomtudós van, akinek annyira fontosak lennének a tények, mint az ő számára, tanulmányainak egyik s voltaképpen már az első pillantásra megsejthető vonása, hogy a szóban forgó témakörrel az adott pillanatban rendelkezésre álló teljes tényanyag figyelembevételével készültek.” Így történhetett, hogy „*A magyar nyelvet írni kezdi*” című alapvető könyvéről szóló kritika 1984-ben meglepetten vette számba: az újabb kutatások számos eredménye az ő előzetes megállapításait igazolja.

Tarnai Andor nagy árat fizetett szerénységéért, és azért, hogy ízlése nem engedte a marxizálással érvényesülők közé tolakodni. Említett, nagy szakmai elismeréssel fogadott monográfiáját az Akadémiai Kiadó nyolc (!) évig nem tartotta fontosnak megjelentetni. A folytonos, látszólag zavartalan munka

eredményei sem csökkentik annak a tudománypolitikának a felelősségét, ami elvette Tarnai kedvét, hogy kutatásait újabb monográfiákban foglalja össze. A legelkeserítőbb ebben az, hogy nem is üldözött vagy látványosan mellőzött tudósról van szó: „mindössze” nem tartozott a szerző a párt futtatott kegyeltjei közé.

E sorok írója 1964-ben *A magyar irodalom története* című akadémiai kézikönyv II. kötetének egyik szerzőjeként találkozott először Tarnai Andor nevével. Abban a botrányos időszakban, amikor a régi magyar irodalom professzora, Tolnai Gábor az egyetemről kezdeményezésére eltávolított Klaniczay Tibor jegyzeteit olvasta föl hallgatóinak saját előadása helyett. Tarnai fejezetei nem csupán alaposságukkal, eredetiségükkel, széles körű ismeretanyagukkal, az akkor kötelező marxista frázisok számának lehető korlátozásával ragadtak meg, de azzal is, hogy rádöbentettek, a kor műveltségének ismerete nélkül az irodalom kiemelkedő alkotásait nem lehet történetileg megérteni. Igaz, a XVII. század végével kezdődő korszaknak nincs sok nagy írója, mégis nyilvánvaló, elsősorban az irodalmi és színjátszó kultúra teremtette meg azt a szellemi közeget, ami majd a magyar felvilágosodás kibontakozását elősegítette. Tarnai érdeme vitathatatlan e korábban jelentéktelennek minősített időszak újabb felfedezésében. Ezt szolgálta eredeti gondolatokban gazdag, *Extra Hungariam non est vita* című kis könyve is.

Az ide vezető kutatások azonban a magyar írásbeliség kialakulásának kezdetéig nyúlnak vissza. Említett, „*A magyar nyelvet írni kezdik*” című könyve nagyszerű újragondolása középkori irodalomtörténetünknek. Jellemző mozzanatként hadd jegyezzem meg, a könyv tényközlésekben, adatokban leggazdagabb része a jegyzetanyag. Tarnai fölfogásának lényeges újdonsága, hogy a kritika fogalmát angolszász és francia értelemben használja, a szélesebb értelemben vett irodalom elemzését, feltárását érti rajta. Az adott korban természetesen elsősorban egyházi munkákkal, prédikációkkal foglalkozik. Alapos elméleti és forrásismereti tudása kamatozott a Batsányi kritikai kiadás ugyancsak maradandó értékű köteteiben, a Bél Mátyás munkásságából készült válogatásban, valamint ehhez készült jegyzeteiben, bevezető tanulmányában és sok más értékes munkájában. Nem utolsósorban pedig a budapesti és a berlini egyetemen végzett munkájában. Németországból egyébként számtalan tervvel jött vissza, élete utolsó szakaszában tele volt izgalmas célkitűzésekkel. Arról azonban nem szólt, mit sikerült megvalósítania.

A nyár elején abban állapodtunk meg, hogy szeptemberben jól kibeszélgetjük magunkat. Ehelyett szabadságról visszatérve gyászjelentése várt.

Rokonszenves egyénisége, kiváló szelleme sokunknak fog hiányozni. Szellemi életünkbe azonban lassan talán mégis átszivárog szakmaszeretete, munkatisztelete és sok-sok fontos tudományos eredménye.

Magyar Nemzet, 1994. szeptember 21., 10.

Tarnai Andor (1925–1994)

Tekintetes Akadémia! Engedjék meg, hogy emlékbeszédemet Tarnai Andor levelező tag fölött azzal a szokatlanul tradicionálisan csengő megszólítással kezdjem, amellyel ő kezdte székfoglaló előadását. Ebben a megszólításban ugyanis kifejezést nyert valami, ami Tarnai Andorra, emberi és tudósi magatartására jellemző volt: egyfajta gondosan megválogatott hagyománytisztelet.

Mihalik Andor gyulai kelmefestő fia, a család 1943-ban változtatta nevét Tarnaira, 1925. augusztus 23-án született. Az 1949-ben kötelező vagyonytörvény szerint szülei műhellyel, üzlethelyiséggel, a családi ház egyhatodával és 5 hold föld egyhatodával rendelkeztek. Ebből a családi és alföldi kisvárosi környezetből került ki Tarnai Andor, amikor 1935-ben, négy elemi elvégzése után az egri ciszterci gimnázium tanulója lett, ahol 1943-ban érettségizett.

Magyar irodalomból írt érettségi dolgozata megmaradt, a két lehető tétel közül a *Nagy magyar tanítómesterek lábánál ülök* címűt választotta. Nem írókat, történelmi személyiségeket nevez meg a dolgozat: Szent Istvánt, III. Bélát és Széchenyi Istvánt, ők vették észre, mi „a nemzet szempontjából korról korra a feladat: az ország európai helyének megkeresése”. Nem volt éppen divatos eszme 1943-ban az Európa-gondolat hangsúlyozása. A dolgozat bírálata kiemeli a kitűnő szerkesztőkészséget és a dikció gördülékeny stílusát.

Tarnai Andor 1943 szeptemberében immatrikulált a Pázmány Péter Tudományegyetem latin–magyar szakán, és felvételt nyert az Eötvös Collegiumba. Egyetemi lecke-könyvében kiváló tudósok és tanárok aláírásai sorjáznak: latin szakból Huszti József, Alföldi András, de a görögből is érettségizett Tarnai Andor Moravcsik Gyulát is hallgatta több szemeszteren keresztül. Magyar szakon Horváth János, Alszegehy Zsolt, Pais Dezső, Zsirai Miklós tanították. Különösen nagy hatást Horváth János gyakorolt rá: mestere alapkönyvének, *A magyar irodalmi műveltség kezdeteinek* 1988-ban megjelent reprintjét Tarnai Andor készítette elő és látta el méltató és továbbtekintő bevezetéssel.

Az Eötvös Collegiumban a kommunista gleichschaltolás előtti utolsó nagy hallgatói generáció nevelkedett és képződött ekkor, az utolsó években Keresztury Dezső irányításával. A Collegium klasszikusan liberális, mentális és humánus-erkölcsi értékeket egyaránt megbecsülő és fejlesztő légköre, valamint a volt kollégista társaival vállalt szolidaritás végigkísérte Tarnai Andort egész életében. Az ezekkel az évekkel foglalkozó kollégista-visszaemlékezések és a régi kollégium utolsó éveit elemző irodalom mint némileg visszahúzódozó, rezervált, de a döntő kérdésekben mindig mint a Collegium személyi és szellemi integritása mellett voksoló kollégáról emlékeznek meg Tarnairól.

A kollégiumi magyar irodalmi szemináriumokon kezdődött a Collegium tanárával, majd az egész kollégiumi coetus igazgatójával, Keresztury Dezsővel való szoros szakmai együttműködése és barátsága, amelynek első közös vállalkozása a Batsányi-életmű kritikai kiadása lett. Ezzel Tarnai Andor egy életre eljegyezte magát a textológiával, aminek az Akadémia Textológiai Munkabizottsága, amit évekig vezetett, és egy sor oeuvre-kiadás látta hasznát, amelyekben mint kiadó vagy sorozatszerkesztő közreműködött.

Még egy döntő eseményről kell megemlékeznünk az egyetemi tanulmányok idejéből, az 1947-ben elnyert két hónapos bécsi ösztöndíjról, ami a korai magyar irodalomnak és tudományos életnek a német nyelvterület felé való kapcsolataira terelte a fiatalember figyelmét. A németből is kiváló érettségi dolgozatot író Tarnai ettől válik igazán a régi magyar értelmiségre jellemző háromnyelvű, magyarul, latinul, németül író, olvasó, beszélő literátorrá. Ez teszi őt majd később alkalmassá és érdekeltté a bécsi és berlini vendégprofesszorságra.

A latin–magyar szakos tanári diploma megszerzése (1948) után rövid ideig korrektor volt a Szikra Könyvkiadónál, majd 1949 őszén az Országos Széchényi Könyvtárban – először önkéntes gyakornokként – nyert alkalmazást. A Könyvtár ekkori főigazgatója, Varjas Béla a régi magyar irodalom kiváló ismerője és editora volt, aki egy ideig tudományos titkárként maga mellé vette Tarnai Andort. Ebből az időből származik ismeretsége és szakmai kapcsolata Szauder Józseffel, aki 1950-ig a Kézirattár munkatársa volt. Tarnai maga is hamarosan a Kézirattárba nyert beosztást; ő és Windisch Éva dolgozták fel az 1950-ben feloszlott és lefoglalt szerzetesházak könyvtárainak az OSZK-ba került kéziratait, majd megszervezték és irányították az újkori latin kötetes kéziratok rekatalogizálásának munkálatait. Ekkor már Keresztury Dezső, aki kultuszminiszterként kommunista parancsszóra nem volt hajlandó végrehajtani az iskolák államosítását, szintén a Könyvtár alkalmazottja volt. Ebben a

szellemi légkörben és ebben a munkakörben vált Tarnai Andor a kora újkori és felvilágosodás kori többnyelvű hazai magyar irodalom kiváló ismerőjévé. Munkája során áttekintést nyert a primer forrásanyag fölött, feldolgozta vagy legalább megismerte számos korai magyar literátor hagyatékát, levelezését, kapcsolatrendszerét, alkotói és tudományszervező munkásságát. De kapcsolatba került itt, a Kézirattár és a Régi és Ritka Nyomtatványok Tárának közös Kutatójában, a magyar irodalom és írásbeliség forrásainak feltárásával foglalkozó, nála idősebb és vele egykorú tudósgenerációval, valamint az idelátogató külföldi szakemberekkel.

Tarnai Andornak a Könyvtár e két gyűjteményéhez fűződő köldökszínörja soha nem szakadt meg, élete utolsó hónapjaiban is eljárt az OSZK-ba és a többi nagy tudományos könyvtárba: olvasta, maga és tanítványai számára másoltatta, feldolgozásra, kiadásra előkészítette és előkészíttette, tanulmányaihoz, köteteihez felhasználta az itt megismert forrásanyagot.

A mesterei által adott indíttatáson kívül a kézirattári feltáró munka, az állandó forrásközelség adta meg feltehetőleg irodalomtudományi munkásságának és a tanítványai felé közvetített tudományos elvárásnak alapvető jegyeit: a lehető teljes forrásanyag igényes, komplex feltárását, a filológiai és művelődéstörténeti tények tiszteletét.

Széchenyi könyvtári éveit alatt megjelent műveinek középpontjában a már említett, Keresztury Dezsővel közösen gondozott kritikai Batsányi-kiadás állt, amelynek 4 kötete 1953 és 1967 között jelent meg. Az előkészítő munkák termékeként ugyancsak mesterével írt 1952-ben egy nagy társszerzős tanulmányt az Irodalomtörténeti Közleményekbe *Batsányi és Baróti Szabó* címmel, majd Baróti Dezsővel közösen egy másikat Batsányi autográf széljegyzetekkel ellátott könyveiről a Magyar Könyvszemlében. E két folyóirat, az Irodalomtörténeti Közlemények és a Magyar Könyvszemle, azóta is, Tarnai Andor haláláig, tanulmányait befogadó, közreadó orgánuma lett, mindkettő szerkesztőbizottságának is hosszú évekig tagja volt.

Még két korai, a Széchenyi könyvtári évek alatt megjelent tanulmány jelezte Tarnai érdeklődésének egy másik fő vonulatát: az egyik a magyar irodalomtörténet-írás és filológia egyik megalapozójának, Bél Mátyásnak ismeretlen műveit mutatta be, a másik Fischer Dániel első magyar folyóirat-tervével foglalkozott. Mindkét témakörrel, a hazai irodalomtörténet-írás és kritika történetével, valamint a magyar tudományos élet korai szerveződésével, sajtóorgánumainak létrehozásával, tanítványai, volt fiatal munkatársai a mai napig foglalkoznak.

Az 1956. októberi forradalom Tarnai Andort a Széchenyi Könyvtárban találta. 1957 tavaszán, nyarán megkezdődött a kommunista diktatúra kultúrpolitikáját kritizáló, a forradalom eszméi mellett kiálló munkatársak elbocsátása. Végrehajtására új főigazgató-helyettest és kormánybiztost nevezett ki a Kádár-kormány a Könyvtár élére. Varjas Bélát azonnal eltávolították. Tarnai Andor a maga filológus módján vállalt szolidaritást elbocsátott munkatársaival. Már magam is, mint a Kézirattár ösztöndíjas alkalmazottja, részt vettem 1957 őszén azon a vérfagyasztó „összdolgozói értekezleten”, amelyen Tarnai Andor csaknem egyórás hozzászólásában ízekre szedte az új vezetőség évi jelentését, kimutatva a fogalmazás pongyolaságait, logikai következetlenségeit, nyelvi és helyesírási hibáit. Osztályértekezletekre, amelyeken az új vezetőség képviselője is megjelent, egyszerűen nem ment be a Széchenyi-terembe, tüntetőleg ülve maradt íróasztalánál.

Ekkor persze már mindnyájan sejtettük, hogy hamarosan megválnak a Könyvtártól. 1958-tól az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa lett, amely Intézet hamarosan Varjas Bélát is befogadta. Ezzel Tarnai Andor tudományos pályájában új korszak vette kezdetét. Két rendkívül fontos, a továbbiakban meghatározó baráti-munkatársi kapcsolat kialakulását, elmélyülését jelentették az intézeti évek: a Szauder Józseffel és Klaniczay Tiborral való kapcsolatot.

Tarnai első intézeti éveiben főleg Szauderral dolgozott együtt a XVIII. századi osztályon. Ekkor készült a magyar irodalomtörténeti kézikönyv, a „Spenót”. Az 1600–1772-i, majd az 1772–1849-i évek irodalmát feldolgozó két kötet (megjelentek 1964-ben, illetve 1965-ben) 28 fejezetét írta Tarnai, mintegy másfélszáz oldal terjedelemben. Ezzel a munkásságával szerezte meg 1966-ban a kandidátusi fokozatot.

Az itt feldolgozott fejezetek között szerepelnek olyan témák, mint *Egyházatörténet és historia litteraria*, *Hon- és államismereti irodalom*, *Ismeretterjesztő irodalom*, *Tudományos irodalom*, amelyek eddig is vonzották Tarnai érdeklődését, és amelyek forrásbázisának feltárására a későbbiek során elnyert pályázati támogatások segítségével tanítványait és fiatal munkatársait irányította.

Egy nagyobb lélegzetű tanulmányban és egy kismonográfiában folytatta a „Spenót”-ban érintett témákat. Az ItK-ban 1971-ben megjelent nagy tanulmányára gondolok, *A magyarországi irodalomtörténet-írás megindulásáról* címűre és az *Extra Hungariam non est vita...* kötetre (1969), amelyben a nemzeti tudat, a nyelv és az írásbeli kultúrtörökvések összefüggését vizsgálta elsősorban a XVIII. században, de gyökereit már a XVI. században kimutatta.

Míg az irodalomtörténeti kézikönyv ezen fejezetein dolgozott, tette első látogatását Berlinben a Humboldt Egyetem Magyar Tanszékén, amely bizonyos értelemben az 1916-ban alapított Berliini Magyar Tudományos Intézet szellemi utóda is volt, az Intézet első igazgatója, Gragger Róbert alapította meg a berlini hungarológiát. Keresztury Dezső is éveket töltött itt a 30-as években. A berlini magyarok emlékkönyve, amelyet 1842-ben fektetett föl a berlini magyar diáktársaság, és amely funkcióját tekintve 1917 óta vendégkönyv lett, az 1394-es számmal őrzi Tarnai Andor 1963-as bejegyzését.

Ekkor mérte fel a halle–wittenbergi magyar gyűjtemény gazdag kézirat- és alkalmi nyomtatványanyagát, amely 1921-ben tartós letétként Berlinbe került. Ennek egyik gyümölcse Kárpáti Pállal és Szentiványi Bélával közösen írt tanulmánya Rotarides Mihály emlékkönyvéről, amely 1965-ben jelent meg Berlinben. Több szakdolgozati és disszertációs téma került ki ebből a gyűjteményből Tarnai irányításával.

A 70-es évek elején, Szauder József római vendégtanársága idején, vette át Tarnai Andor az Intézet XVIII. századi osztályának vezetését, majd a kritikátörténeti témacsoport irányítását. A vállalkozás koncepcióját 1971-ben mutatta be a Magyar Tudományban. A *kritika* terminus ebben az értelemben talán „irodalmi gondolkodás”-nak adható vissza, amint ez Tarnai középkori kritikátörténeti monográfiájának is alcíme lett. A *kritika* szó nálunk a közkeletű használatban bírálatot jelent, a francia *critique*, az angol *criticism* azonban olyan fogalmak, eszmék, rendszerek meglétét, illetve vizsgálatát jelenti, amelyek az irodalmi műben ábrázolt valósággal foglalkoznak, és „a voltaképpeni irodalom [...] fölött egy második közeget, teoretikus szférát alkotnak” (581). Természetesen az „irodalom” is, amelyhez ez a teoretikus szféra kapcsolódik, nem a belletrisztikát, hanem a vizsgált korszak egész literatúráját, a hivatalos iratokon kívüli teljes írásbeliséget jelenti. Tarnai ekkor már javában dolgozott is az általa szerkesztett *Irodalomtudomány és kritika* sorozat első kötetén, amely 1976-ban már készen állt, de a magyar tudományos könyvkiadás szokásos úzusában is szokatlanul nagy késéssel, 1984-ben jelent meg „*A magyar nyelvet írni kezdik*” címmel, amelynek méltatására röviden még visszatérnék. E kötet kéziratával szerzi meg Tarnai 1981-ben a tudományok doktora fokozatot.

Tarnai Andor e kötet kéziratának elkészülte után kapcsolódott be intenzívebben, hogy úgy mondjam, „főhivatásszerűen” az egyetemi oktatásba, mégpedig először külföldön. 1975-ben kapott meghívást a bécsi egyetemen egy évvel azelőtt létesített Magyar Irodalomtudományi Tanszék vezetésére. Három tanéven keresztül, 1978-ig látta el vendégprofesszorként a tanszék-

vezetői feladatot. Az új tanszék kezdetben gyatrán volt ellátva mind a helyiségeket, mind pedig a tudományos infrastruktúrát illetően. Tarnainak a rá jellemző, Magyarország legnagyobb hungarika-könyvtárában kifejlődött irodalomtudósi habitusa persze elképzelhetetlennek tartotta a könyvtár-hátér nélküli tanszéket, és ekkor nagy energiával és eddig – *sit venia verbo* – róla fel sem tételezett gyakorlati érzékkel látott hozzá a könyvtár felépítéséhez. Akkori kedves tanítványával, későbbi kollégájával, Deréky Pállal hazai könyvbeszerző utakra indult, és a Könyvelosztó pincéiből, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat visszamaradt köteteiből, kiadói remittendákból, könyvtárak főlőspéldány-készleteiből válogatva százzszámra vitték, küldték a könyveket Ausztriába. Amikor Tarnai végleg hazatért ausztriai missziójából, mintegy ezer kötet kézikönyvvel és forráskiadással, valamint ötszáz kötetnyi szakirodalommal rendelkezett a Tanszék.

Sokan persze nem vették fel Bécsben a magyar szakot, hallgatói általában külföldi magyar származású, vagy már külföldön nevelkedett magyar történészek, szlavisták, germanisták, romanisták voltak. A tanrend szabott volt, három év alatt végig kellett tanítani a magyar irodalmat az ősköltészettől a második világháborúig. Tarnai azonban módot talált arra, hogy bevezesse hallgatóit a tudományos kutatómunka, forráshasználat, forráskritika, újkori paleográfia elméleti kérdéseibe és gyakorlatába. Két volt tanítványa, Deréky Pál és Seidler Andrea, ma a Tanszék oktatója, az avantgárd irodalom, illetve a XVIII. századi többnyelvű magyarországi *historia litteraria* kutatója.

Bécs más szempontból is fontos állomás volt Tarnai Andor életében: kapcsolatba került egy sor osztrák tudóssal, egyetemi oktatóval, közöttük Werner Welziggel, az Osztrák Tudományos Akadémia jelenlegi elnökével, aki akkor a barokk kori prédikációirodalom kutatására indított Ausztriában egy projektet, ami bizonyára szerepet játszott Tarnai későbbi pályázatában, amelyet a XVI–XVIII. századi halotti beszédek történeti és irodalom-szociológiai vonatkozásainak feltárására kezdeményezett. Ekkor ismerkedett meg Herbert Seidlerrel is, a Magyar és az Osztrák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Vegyesbizottságának osztrák elnökével; a magyar elnök tisztét ekkor Tarnai volt tanára, Keresztury Dezső látta el. Tarnai bekapcsolódott a Vegyesbizottság munkájába, melynek haláláig tagja volt. A Bizottság által kiadott két tanulmánykötet tervezésében, szerkesztésében, megírásában vállalt aktív szerepet: az egyik, a *Laurus austriaco-hungarica* a Buda török uralom alóli felszabadítását kísérő alkalmi költéssel, a másik, az *Ex libris et manuscriptis* című kötet ausztriai hungarika- és magyarországi ausztrika-források számbavételével foglalkozott. Ebből az időből származik szakmai

kapcsolata és barátsága Csáky Móric gráci egyetemi tanárral, Akadémiánk külső tagjával, aki ma a Vegyesbizottság osztrák elnöke.

Ausztriából Tarnai mint az Irodalomtudományi Intézet főosztályvezetője tért vissza, és tovább szervezte, irányította a kritikátörténeti csoport munkáját. Ekkor kapcsolódott be intenzívebben az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén az oktatásba, elnyerte a Tanszékre kiírt egyetemi tanári pályázatot, majd 1980-ban a nyugdíjba vonuló Tolnai Gábor tanszékvezetőnek javasolta. A Kari Tanács 1980. október 16-án ellenszavazat nélkül – ami már akkor is ritkaság volt – hagyta jóvá Tarnai Andor tanszékvezetői kinevezését.

Az új tanszékvezető az oktatási feladatokon kívül fő feladatának tartotta a Tanszékhez kapcsolódó tudományos tervek indítását és ezek végrehajtásába, előzetes speciális képzés után, a hallgatók bevonását. Mindjárt a tanév második félévében beadta a halotti beszédek vizsgálatára vonatkozó, már említett pályázatát, amelynek megvalósításában az MTA Történettudományi Intézetének és az Országos Széchényi Könyvtárnak munkatársai is részt vettek. A vállalkozásnak, amelyhez hasonlót még nem kíséreltek meg Magyarországon, az volt a célja, hogy az irodalmi hatás olyan területének ismeretéhez járuljon hozzá, amelyben kézzelfoghatóvá válik az irodalom és a közönség viszonya. A halotti beszédek, amint Tarnai pályázata tervezetében kifejtette, egy szűk, a szerző által megcélzott közönség igényeit szem előtt tartva készültek és hangzottak el, ezért kiváltképpen alkalmasak e réteg társadalmi elvárásainak, gondolkodásmódjának, szokásrendszerének, önstilizálásának megismerésére. A tervbe vett feldolgozás Tarnai koncepciója szerint a Magyarországon 1780 előtt megjelent minden magyar, latin, német, szlovák halotti beszédre vonatkozott.

Tarnai és a közreműködő Péter Katalin egyéves speciálkollégiumot szervezett a végzős hallgatók, a pályakezdő diplomások, az általuk vezetett aspiránsok számára, így ez az oktatási forma hamarosan műhellyé alakult át. Ebből a műhelyből indult ki egy gyűjteményes kötet a XVII. századi magyar nyelvű halotti beszédekből Kecskeméti Gábor és Nováky Hajnalka kiadásában (megjelent 1988-ban), valamint Kecskeméti kandidátusi disszertációja, amelynek bővített változata *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században* címmel jelent meg 1998-ban.

A tanszéken kezdeményezett másik jelentős tudományos projekt a magyarországi tudóslevelezések összegyűjtését és kiadását tűzte ki céljául. Ez a terv Tarnait Széchényi könyvtári éveit óta foglalkoztatta. A tervben szerepelt és nagyrészt el is készült Benkő József, Weszprémi István leveleinek kiadá-

sa, Cornides Dániel levelezése Pray Györggyel és Szarka Jánossal, Schedius Lajos, Horvát István, Bél Mátyás, Karl Gottlieb Windisch levelezése. Ugyancsak Tarnai indítására kezdte el Berlinbe került tanítványa, Kakucska Mária, Orczy Lőrinc leveleskönyvének kiadását, amelyet most készül megjelentetni az Universitas Kiadó.

Tarnai Andor ugyanis, miután az ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszékének munkáját az ottani régi hagyományok felvállalásával (gondolok a *Régi Magyar Prózái Emlékek* sorozatra) átszervezte, még egy külföldi misszióra vállalkozott. Első berlini útjáról már megemlékeztünk. Azóta szorgalmazta a németországi hungarika-kutatást, úgy is, mint tagja, majd elnöke a magyar–NDK Hungarológiai Vegyesbizottságnak. Amikor 1990-ben Németország újraegyesítése után a Humboldt Egyetemen akkreditálták a hungarológiát, az egyetem kezdeményezésére, a magyar hatóságok egyetértésével Tarnai került vendégtanárként a tanszék élére. Kinevezésével mindenki egyetértett, hiszen Tarnait ez évben választotta az Akadémia levelező tagjává. Nagy sikerű székfoglaló előadását Czvittinger Dávidról tartotta, aki éppen Németországban írta meg a magyar írásbeliség összefoglalását. A berlini tanszéknek és Magyarországnak egyaránt fontos volt, hogy itt is, ott is elismert tudós kerüljön a tanszék élére. Tarnainak ekkor német publikációi és a wolfenbütteli reneszánsz-barokk kutatóközponttal közösen szervezett konferenciái révén jól csengő neve volt a Szövetségi Köztársaságban is. Tarnai a berlini tanszékvezetést csak átmenetinek tartotta, végül két teljes tanév (1991–92 és 1992–93) lett belőle az új pályázat kiírásának elhúzódása miatt. A kötelező, kronologikus sorrendben haladó irodalomtörténeti curriculumon kívül kedvelt témáival is foglalkozott, meghirdetett foglalkozásai voltak: *Deutsch-ungarische Gelehrtenbeziehungen von der Spätrenaissance bis zum 19. Jahrhundert*; *Land–Volk–Nation in Ungarn des 17. und 18. Jahrhunderts*; *Ideen der Literatur der Aufklärung in Ungarn*. Tanított ezenkívül összehasonlító történeti metrikát is, amelynek alapjegyzetét és példatárát volt Eötvös-kollégista társa, Vekerdí József készítette el, németül. Tanítási kötelezettségein, az órákra való felkészülésen kívül – heti 8 órában tanított – Kárpáti Pál kollégájának segítségével tovább foglalkozott a volt NDK-könyvtárak hungarika-kéziratainak és korai nyomtatványainak feltárásával.

Tarnai Andor professzori és kutatói pályájának csúcspontján jelent meg „*A magyar nyelvet írni kezdik*” című könyve, *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon* alcímmel, amely kétségkívül új korszakot jelentett a régi magyarországi latin és magyar irodalomról alkotott ismereteink terén, jóllehet a könyv egyetlen új irodalmi emlék „felfedezéséről” sem számolt

be, de egy irodalomelméleti szempontnak következetes alkalmazásával új megvilágításba helyezte a Mohács előtti magyar irodalmi életet és annak szövegemlékeit. E produktumokat hordozó teoretikus szféra első rendszerezési kísérlete (Tarnai nem győzte hangsúlyozni könyve „kísérlet” voltát) megfogalmazott és a feltárt szűkös anyag teljes körű felhasználásával részben választ is adott egy sor lényeges összefüggésre és kérdésre, amelyek azzal a felismeréssel függenek össze, hogy a magyar írásbeliséget hordozó literátus értelmiségi réteg műveltségi köre, e réteg produktumai, azok fennmaradásának, hatásának körülményei csak akkor mérhetők fel adekvát módon, ha tisztában vagyunk a mecénási és olvasói elvárásokkal, egy nemzet irodalmi konsumációjának feltételeivel és adott szükségleteivel, a műveltség szóbeli és írásbeli szférájának, a latinitásnak és az anyanyelvűségnek ezen szükségleteken alapuló kapcsolataival. Éppen ezeknek a kérdéseknek megközelítéséhez hoztak sok új adalékot és kutatási szempontot Tarnainak és tanítványainak a nemzetközi és hazai prédikációs gyakorlathoz fűződő vizsgálatai, hiszen ez a műfaj mindig a szóbeliség és az írásbeliség, valamint a latinitás és az anyanyelvűség határmezsgyéjén élt. Tarnai találónan megfogalmazott terminusa szerint a prédikáció „nyílt szöveg” volt, szemben például a liturgikus vagy bibliai szövegek „zárt” voltával. Ez az anyanyelvű szövegtípus, a liturgiába ágyazott *Halotti beszéd* kivételével, azért találta meg olyan sokára a pergamenhez vezető utat, fogalmazta meg Tarnai, mert közvetítésük az „irodalmi tolmácsolás” segítségével hosszú ideig szóban történt, amire első írott szövegemlékeink nyelvi, stílári érettségéből lehet következtetni.

Tarnai könyve nem könnyű olvasmány, továbbgondolkodásra serkent ma is. Az értekező szöveg mögé egyharmad résznyi jegyzet csatlakozik, amelyek nemcsak irodalmi hivatkozások, hanem tele vannak a magyar középkori írásbeliség kutatásának fehér foltjaira való utalásokkal.

Hazai és külföldi hallgatóinak tanúsága szerint ilyen jellegűek voltak Tarnai egyetemi előadásai is. Nem voltak „izgalmasak” a szokványos értelemben, a kutatói nyomra vezetés és nyomon követés metodikai izgalmaiban az erre fogékony hallgatók értékelték. A professzor egyéniségétől semmi sem állt távolabb, mint a „közönségsiker” keresése. A mai divatos terminológiával: nem tudta, de nem is akarta magát „jól eladni”. Nem emlékszem arra, hogy valaha is láthattuk volna őt a televízió képernyőjén. Sok tudományos konferencia szervezésében vett részt itthon és külföldön, de mindig ódzkodott az elnökléstől.

Tekintetes Akadémia, ezzel – azt hiszem – elértem ahhoz a ponthoz, ahol talán minden emlékbeszéd elmondójának éreznie kell e műfaj elégtelenségét.

Azt, hogy valami lényeges kimaradt. A tudományos teljesítmények, az új, termékenynek bizonyult szempontokból kiinduló projektek, iskolateremtő oktatási témák és módszerek, egy kutatói és professzori élet állomásai mögött ott állt Tarnai Bandi tartózkodó, de megnyerő egyénisége. Hiányzott belőle minden póz, soha nem volt politikai párt tagja, tudományos pályafutását soha nem akarta „funkciókkal” megtámogatni. A vállalt feladatokat magán és munkatársain becsületesen, következetesen behajtotta. Személyes kapcsolatok teremtésében is visszafogott volt, kezdetben szinte elutasító.

Amikor 1957 nyarán első szolgálati napomat megkezdtem a Széchényi Könyvtár Kézirattárában, nem vittem be magammal jegyzetelni való füzetet vagy papírt. Tarnai Andor tudományos munkatárs tárolta a „fogyóeszközöket”. Kérésemre írásztala egyik fiókjából két ujjával kicsippentett három papírlapot, és „fogja, gólya!” szavakkal átnyújtotta. Később barátjává fogadott. Az utolsó időkig, amikor hetente egyszer, az intézeti napon eljött a Ménesi útra, bejött a „Fragmenta codicum” kutatócsoport szobájába, elszívott egy cigarettát, megivott egy csésze teát (cukor nélkül), és a maga fanyar módján, amibe az évek folyamán már egy-egy csepp keserűség is vegyült, kommentálta az egyetem és a szakma helyzetét, eseményeit. Tanítványai körében is nehezen melegedett föl, de akit szakmailag és emberileg becsült, azt szinte fiának fogadta. Felesége, Éva asszony adta meg hozzá a közvetlen, vendégszerető légkört az Attila utcai lakásban vagy később a Balaton-felvidéki házban, amely „Tusculum”-ot Éva asszony teremtett meg neki, ahová Tarnai Andor, ha tehette, egyre szívesebben visszavonult. Ott van sírja is, a lovasi temetőben, e szelíden dombos, de a dombról is messze tekintő, igazi pannontáj ölében.

Tarnai Andor (1925–1994). Elhangzott: Budapest, 2000. október 30. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 2001 (Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett), 3–11.

Emlékeszéd

Kedves Éva, kedves családtagok! Tisztelt kollegák, kedves barátaim! „Látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk” – hangzott el, immár 15 esztendeje itt, a lovasi temetőben, szemközt a tihanyi apátsággal, szemközt azzal a múlttal, amelyet Tarnai Andor kutatott és tanított, és amelyhez most már ő is tartozik. A *Halotti Beszéd* miránk is vonatkozik, és jelentése most különösen aktuális: „Látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk” ez előtt az emléktábla előtt, amely itt, a lovasi házban összegezi és adja tudtul kőbe vésve mindazt, amit Ő ennek a konkrét és szellemi tájnak köszönhetett, és mindazt, amit mi neki köszönhetünk. A „Látjátok feleim” szövegét olvashatjuk kinagyítva a Széchényi Könyvtár előcsarnokában, ahol olyan sokszor találkozhattunk vele, és ahol annak a középkori magyar szóbeli hagyománynak a fontosságát tárta fel, amelyről a *Halotti Beszéd* is tanúskodik.

Ez az emléktábla megkérdézi tőlünk: „Látjátok feleim, *mik voltunk* az ő életében, vele együtt?” – mert számtalan emlék őrződik az itt összegyűlt mindegyikében a hozzá való családi és baráti, tanítványi és munkatársi kötődések által. Mit ragadhatunk most meg, mit emelhetünk ki mindabból a tőle kapott kincsből, ami egyszerre személyes és továbbadandó? Mert hiszen őrzünk sok olyan pillanatot, olyan beszélgetést, amely csak a miénk. De másrészt már az őrá való emlékezések is részei a mi emlékeinknek: azok közül, akik 15 éve őt búcsúztatták, sokan már nem lehetnek itt; az ő nemzedékéből már kevesen vannak jelen. Most már mi következünk, egész felelősségével annak, hogy amit őtől kaptunk, továbbadjuk az utánunk jövőknek, hogy ők is *láthassák, mik lehetnek, mivé lehetnek* Tarnai Andor ismeretében és követésében. Most már azok vannak soron, akik, kivételes elismerésképpen, megkaphatják a Tarnai Andor-díjat azért a munkájukért, amely egyszerre felismerés és tiszteletadás. És mindnyájan érezhetjük az Irodalomtudományi Intézet kis tanácstermében az ő fényképének várakozással teli, bennünket elgondolkozva figyelő tekintetét, amely – éppúgy, mint emlékkönyvének ele-

jén – azt üzeni az utána következőknek: jól gondold meg, mit írsz, de azt is, hogy mit mondasz.

Első találkozásunk, több mint 35 évvel ezelőtt, az Eötvös Collegium épületében volt, akkor a XVIII., most a XIX. századi osztály termében: Horváth János Orczy Lőrincről szóló egyetemi előadásának szövegét vittem el neki, amely a Szauder Józseffel együtt szerkesztett *Irodalom és felvilágosodás* című kötetben jelent meg. Hadd idézzem ebből azt a szakaszt, amely a *Szív-béli sóhajlás a 'Böltesség után* című versre vonatkozik: „Mi minden elem van e »böltességben« együvé olvasztva! Van filozófiai szkepszis, bölcс salamoni »vanitatum vanitas«, van keresztény morális ösztön, van némi epikureizmus, van Montaigne-féle »ignorance doctorale« – s *van*: magyar és egyéni passzív szemlélődés, józan fölény, nyugalomszeretet, testi-lelki mosolygó egészség.”

Tarnai Andorban, az Eötvös Collegium örökségeként, jó adag filozófiai szkepszis volt. Számunkra a kritikátörténeti munkacsoportban láttatta és fogalmazta meg nemcsak minden dogmával, minden tekintélyelvvel szembeni ellenérzését, hanem saját és mindannyiunk helyzetét is abban a Gutenberg-galaxisban, amelyben felmérte a maximális egyéni műveltség elérhető, az egészhez képest mégis parányinak tekinthető határait. Erre az önismeretre, amely nagyon közel áll a Montaigne-féle „ignorance doctorale”, a tudós tudatlanság eszméjéhez, abban a Széchényi Könyvtárbeli kéziratárban tehetett szert, ahol veszélyes időszakban, 1949-től 1958-ig dolgozott. A politikai színvállásra készítetés korában a kéziratári munka olyan szabadságot jelentett, amely keveseknek adatott meg, s amelyet ő háláсан fogadott és maximálisan kihasznált, mint olyan folytonosságot, amely szervesen következhetett a pályakezdés egyetemi és Eötvös-kollégiumi előzményeiből. Ma, 50–60 év távlatában csak sejthetjük ennek egzisztenciális és szellemi, tudományos és morális jelentőségét, amely a mindennapi kenyéren túl egyszerre biztosította a folyamatos önképzést, a munkásságot, valamint azt a lelki nyugalmat, hogy később, a rendszerváltozás éveiben öneki ne lehessen szüksége új önéletrajzot írnia vagy jótékonyan megfélekeznie korábbi írásainak kellemetlenné vált részeiről.

Az Orczy Lőrincre jellemző „bölcс salamoni »vanitatum vanitas«” és keresztény morál önála szorosan összefüggött. A címek és rangok, a hatalom vagy a hatalmat kiszolgáló prostitúció nála a „vanitatum vanitas”-hoz tartoztak, de nemcsak elvben, hanem a gyakorlat következetességében is: magától értetődő volt az, hogy ő egyetemi tanár és akadémikus lett; emögött a tisztán szakmai indokoláson kívül semmilyen mellékes szempont nem játszott szerepet. Tisztán szakmai indokolás! A mai korban, amely összevisszaságában és

veszteségeiben messzire került a fontos szavak és értékek egyértelmű jelentésétől, különösen követendő példát kell látnunk ebben. Mindez, a keresztény morál, s az egri ciszterci gimnázium hagyományai közötti kapcsolat önmagáért beszél.

Tarnai Andor sohasem volt patetikus vagy didaktikus. Emlékszem arra, hogy amikor Szent Ágoston *Vallomásai* szóba kerültek, poétikai (de nyilvánvalóan nem csak poétikai) szempontból szólt. Azt mondta: rosszul fordították, mert szétdarabolták az eredeti szöveg hosszú mondatait. Ez a megjegyzés többet ért sok hosszú fejtegetésnél, mert egyik summája volt az ő elemző olvasásának. Emlékszem arra is, milyen szeretettel és empátiával tudta vezetni a nála fiatalabb munkatársait: a csendes várakozás és a szükséges biztatás mindig jó arányú váltogatásával tudta felszabadítani az alkotás energiáit.

Őbenne is megvolt az idézett józan fölény: de nem másokkal, hanem – mint Pais Dezső mondta másról – a feldolgozandó anyaggal szemben. Ami viszont, főleg az utolsó időszakban, hiányzott: az a „testi-lelki mosolygó egészség”. Ezt kívánták neki, akik tudtak betegségéről: ő viszont hősiesen elleplezte azt a nyilvánosság előtt.

Ha megjelent, a szellemi elegancia vett bennünket körül. Szinte észrevétlenül vezetett: jórészt utólag vehettük észre, mennyi mindent kaptunk tőle. Mert szóbeli megnyilatkozásai hasonlítottak könyveihez és tanulmányaihoz: keveset szólt, de tömören; viszonylag rövid és koncentrált volt a főszöveg, de hatalmas jegyzetanyagra épült.

Megtanított arra, hogy *lássuk, mik lehetünk*. Nagy szükségünk van az ő további vezetésére, arra, hogy jó lelkiismerettel nézhessünk vissza fényképének bennünket figyelő tekintetére, s arra is, hogy a tisztán szakmai szempontokra figyelhessünk. Mindarra, amit Weöres Sándor így foglalt össze 25 éve öneki írt versében, amelynek sorait az emléktáblán is olvashatjuk:

Jóhired és nem a hívság; erkölcsöd, nem az erszény:
Adta dicsőséged fennragyogó sugarát.
Jól őrizd helyedet. Ne alantas, szürke időben
Bízzon rád hivatást, dolgot a mennyei Úr.

Ő megtette, amit tehetett: jól őrizte helyét. Szeretetteljes kötelességünk, hogy emlékét megőrizzük.

Elhangzott: Lovas, 2009. augusztus 22-én.
Lovasi Hírek, 5(2009)/8, 4–5.

Tarnai Andor a Tanszéken

1. *Az ismeretség*

Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácsa 1980. október 16-án ritkaságnak számító módon, ellenszavazat nélkül fogadta el a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetésére meghirdetett tanszékvezetői pályázatra vonatkozó felterjesztést. Tarnai Andor haláláig vezette a Tanszék-
ket. Személyesen korábban nem ismertem, magam is csak az egyetemi diplomám megszerzése óta (1977) voltam a Tanszéken, először mint tudományos segédmunkatárs. Tarnai egy alkalommal Benjáminnak nevezett, ami igen-csak nagy megtiszteltetés volt számomra, ahhoz képest, hogy az OSZK-ban munkáját kezdő Vizkelety Andrást egykor „gólyának” becézte [VIZKELETY András, *Tarnai Andor (1925–1994)*, Bp., MTA, 2001 (Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett), 11.]. Túlzás nélkül állíthatom, hogy hamar egy-fajta bizalom és barátság alakult ki közöttünk (apámnál egy esztendővel volt idősebb), ami abban nyilvánult meg, hogy a Tanszék minden ügyes-bajos dolgát, pályázati és személyi, sok tekintetben tudományos adminisztrációját rám bízta, s ha a napi feladatok ellátására nem voltak elegendők a kedd délelőttök, akkor szívesen invitált Attila utcai lakásába. Majd másfél évtizedig, haláláig tartott ez a szoros együttműködés, amiről magam eddig soha nem nyilatkoztam, hirtelen halála után a távlat több objektivitást tesz lehetővé. Ő maga nemigen kezdeményezett közvetlen közeledést senkihez, viszont a nála kopogtatókat szeretettel és odafigyeléssel fogadta. A tanszékiek közül általában nem ismertük korábban, ezért kicsit megilletődve fogadtuk a szak-tudásáról híres új professzort, aki az OSZK-ban és az MTA Irodalomtudományi Intézetében eltöltött évek után addig „csak” a Bécsi Egyetemen tanított. Tolnai Gábor az ő személyét, és egyáltalán az új tanszékvezető kinevezését egyébként is mélyen titokban tartotta, csak egyre közelgett az idő, amikor az ő tanszékvezetése 27 esztendő után lejárt, miközben senki nem tudott semmit, csak az utolsó pillanatban került nyilvánosságra az „ismeretlen” Tarnai neve. A folyosón eközben azt suttogták, hogy a tanszékiek közül legesélye-

sebbnek tartott Gyenis Vilmos docens hirtelen halála (1980) a váratlan mellőztetés miatt következett volna be. Tarnai tehát komplett tanszéket kapott, Tolnai Gábor támogatásával, s éppen kiváló, becsületos és korrekt emberi magatartásának és megfellebbezhetetlen szakmai tudásának következtében hamar igen jó és eredményes tudományos és oktatói műhelyt tudott kiépíteni, ahogy ő fogalmazott egy önéletrajzában 1993-ban: „Azt hiszem, sikerült elérni, hogy minden korszaknak lett szakembere, és a hozzánk tartozó 600 évet meglehetősen biztonsággal tudjuk oktatni.” [*Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas Kiadó, 1996 (Historia Litteraria, 2), 6.] A már létező kutatási témákat fenntartotta, senki számára nem írt elő szakmai pályamódosítást, új témaválasztást. A tanszékiek részéről tehát hamar elillant a kezdeti bizonytalanság és talán bizalmatlanság, s akkori főnökünk megfelelően tudta képviselni szakmai és egyéb érdekeinket. Tarnai soha nem volt párttag, s az, hogy így is tanszékvezető lehetett a többiek (Király István, Mezei József, Nagy Péter, Pándi Pál, Tolnai Gábor) között, szakmai hírnevét, mint a kinevezése alapjául szolgáló legfontosabb argumentációt csak fokozta. Arra is lehet gondolni akár, hogy az egy évtizeddel később bekövetkező nagy változások egy korai előszele volt az a döntés, amivel ő kizárólag szakmai alapon lehetett tanszékvezető.

2. A tanár

Nem volt hatásvadász előadó, s valójában talán nem is szeretett ügynevezett nagyelőadásokat tartani. Halkan beszélt, gyakran idézett idegen nyelven, mondandója feltételezett egy, már meglevő, de az I. éves egyetemistákban még meg nem található szakmai tudást. Előadásainak tartalmát szemeszterről-szemeszterre megújította. Mondta nekünk, hogy a professzor feladata nem az, hogy évről-évre felmondja a hallgatóságnak a „spenót”-ot, hanem az évfolyam-előadásokon is az új kutatásaival kell előállnia. Ezért azután viszonylag kevesen jártak el az előadásaira, de akik értették és megértették halk szavú mondatait (pedig az előadásra menve egyszer odaszólt nekem: „megyek ordítani”), azokból jórészt kiváló szakemberek lettek, az ő nyomdokain haladva. A vizsgákon emberséges volt. Más volt persze az „egyetemi beszéd” és más az „akadémiai”. Ezt a megkülönböztetést először tőle hallottam. Ebből látszott, hogy elgondolása szerint próbált érthető és közérthető lenni az előadásokon, de mégis mindig a legtehetségesebb diákok szintjén fogalmazta meg mondandóját. Alapvetőnek tartotta, hogy a tudományt magyar nyelven és közérthetően műveljük, hangoztatta, hogy amit el lehet mondani magyarul, azt fölösleges a pontosan nem definiált idegen terminusok használatá-

val helyettesítenünk. Szikáran írt, tanulmányai, könyvei nem tartalmaznak „túlbeszélést”, fölöslegesnek látszó szövegrészeket, ismétléseket, a központi tárgytól elkalandozó excursusokat, burjánzó elemzéseket.

„A Bandi” más volt a nagy előadásokon és más a szűk körű szakmai beszélgetéseken. Egyébként kiváló retorikus volt, elméletben és gyakorlatban is, mégis, kisebb szakmai körökben szeretett nem kerek, hosszú mondatokban beszélni. Gyakran csak mondatrészeket, szavakat mondott, megjegyzéseket tett, melyekből kihagyott egy-egy fölöslegesnek látszó logikai lépést, erre a partnernek kellett rájönnie. Fölsőlegesen nem beszélt, egyfajta puritánság jellemezte a közléseit. (Tolnai Gábor halála után sem vette át annak nagyobb szobáját, megmaradt a kezdetektől rendelkezésére bocsátott kis egyetemi leválasztott felszobában, a III. emelet 48-ban.) Senkit nem marasztalt el nyilvánosság előtt, de dicséreteket sem zengedezett. Megpróbált rávezetni a maga igazára, beláttatni a szakmai megközelítések kézenfekvő lehetőségeit. Az egyetemen kedden délelőttönként lehetett hozzá menni. A napi ügyek miatt én szinte mindig ott voltam, így tanúja lehettem, kik kopognak be hozzá gyakrabban, főleg szakmai ügyekben (Bartók István, Heltai János, Kakucska Mária, Kecskeméti Gábor, Nemeskürty Harriet, Szelestei N. László, Téglásy Imre, Thimár Attila és mások). Ha egyszerre érkeztek, senkit nem küldött ki, hallhattunk a váratlanul érkezettek kutatásainak állásáról is. Mikor megérkezett Bárczi Ildikó, a hamutartó a szoba közepére, a szőnyegre került, hogy ketten is kényelmesen használhassák. Az egykori tanítványok, aspiránsok egy része ma is azon az úton jár, amelyen ő elindította őket, kisebb része már nem folytatja ezt az indítást, bár vannak, akik még mindig az ő nevébe kapaszkodnak.

3. *A tudós*

Nem sokkal a tanszékre érkezése után már az a hír járt közöttünk, hogy „Tarnai mindent tud”. Ezért is fordulhattunk hozzá mindig bizalommal. Tőle nem volt szégyen kérdezni. 1987-ben jelent meg egy Bod Péter szövegkiadásom, s a magyarázatok készítésekor néhány latin mondattal nem boldogultam. Az egyik keddi napon elővettem a kérdéses helyeket, ezekre azonnal készségesen válaszolván két esetre mondta, hogy majd este megnézi és fölhív. Így is lett. Mindig, minden alkalommal, a többieknek is maximálisan segített, a hozzá leadott disszertáció-fejezeteket, cikkeket napok alatt véleményezte. Az irodalom megközelítésében teljes mértékben az „ad fontes” elvet valósította meg. Mindig a forrásokból, a szövegekből indult ki, a nem kellően megalapozott interpretációkat, föltevéseket erős kétkedéssel fogadta. Ahogy idézett

önéletrajzában fogalmazott: „Külön gondot fordítottam az irodalom alapját képező filológia elsajátítására ill. elsajátíttatására, és sikerült elérnem, hogy elég megbízható szövegkiadások jelentek meg.” Volt olyan kritikai vélekedés is róla, hogy csak filológiával, kritikai kiadásokkal foglalkozik, ahhoz ért, és valójában csak punktuális kutatásokat végez. Lehet, hogy pályájának első, korábbi szakaszát ez jellemezte, csak hogy szakmai pályája eljutott a beteljesedésig. Az ezernyi pontos részletmegfigyelés, apró tanulmány és adat az ő fejében már rendszert alkotott, az adatok számára egybekapcsolódtak, s a mennyiség egy igen alapos, átlátó és átlátható szintézissé alakult a gondolkodásában, s ezt tudta is közvetíteni, ezt hamar észrevettük. A középkor századaitól a XIX. századig minden kérdésben szakértőnek számított. Leginkább 1984-ben megjelent monográfiáján („*A magyar nyelvet írni kezdi*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai Kiadó) látszik a szintetizáló igény, de pályája második felében írt nagy tanulmányain is erőteljesen érzékelhető, akárcsak a „Spenót” általa írt fejezetein.

Forrás- és szövegközpontú kutatási irányát tanítványain keresztül is megvalósította, és ma már, két évtized távlatából elmondható, hogy teljes sikerrel. Módszere az volt, hogy minden arra érdemes, kutatatlan, de elérhető forrás-szövegről igyekezett fénymásolatot készíttetni. Egy alkalommal azt mondta nekem, a „jövő hétre” nézzem át az OSZK kötetes kézirat-katalógusait és írjam ki belőle a lemásolásra érdemes érdekesebb tételeket a XVII. század vonatkozásában. Ezek egy részét azután pályázati pénzből lemásoltattuk. Tantermi szobájának üveges szekrénye tele volt feldolgozásra váró kéziratmásolatokkal. Ha érdeklődő hallgatót talált, megkérdezte, milyen nyelven tud, és már húzta is elő számára a „testre szabott” kéziratmásolatot, mondván, hogy „zöld a lámpa”. Egy alkalommal V. Kovács Sándor átadta neki a XVIII. század eleji Kiss István-féle „Rodostói filozófia” az OSZK-ban készített másolatát. Erről nem tudván, nem sokkal később megmutattam neki az Országos Levéltárban található Csáky István-féle „Politikai philosophiai okoskodás” című kéziratnak a másolatát a XVII. század második feléből, amit magával vitt, s a következő napon nagy örömmel újságot, hogy ez a két szöveg ugyanaz! Így indult egy új régi magyar szerző, Csáky István felfedezése. De az ő szobájából indult a halottbeszéd-kutatás, a tudóslevelezés-sorozat, és hívta Kilián Istvánt az iskoladrámákkal foglalkozó speciális szemináriumok megtartására, hogy az arra vonatkozó kutatások ne szűnjenek meg. Utolsó időszakában kezdte érdekelni a kalendáriumok világa, amiből azután, halála után két disszertáció is született. A 80-as években készült az első cikk és tanulmány a Pázmány-műveket felhasználó későbbi szerzők kompilációs eljárásairól. Azóta e témából

is készült egy alapos PhD-értekezés, s a régi szerzők eme általánosnak mondható és több műfajra kiterjedő írói technikája, amit ma már szakmai körökben ismertnek és természetesnek tartunk, a 80-as években még felfedezés-számba menő szakmai szenzációnak számított. Tarnait mindig is az érdekelte, mit miből „írtak ki”, s a sokasodó példák felmutatásával így megragadhatóvá és értelmezhetővé vált mindannyiunk számára az irodalomtörténeti folyamat.

4. *Az ember*

Visszahúzódó volt, valójában csak a szakmai kérdéseken keresztül lehetett utat találni hozzá. A családjáról is keveset árult el. Legszívesebben az igazi pihenést biztosító lovasi rezidenciájában beszélt személyesebb kérdésekről, ahol utoljára nem sokkal halála előtt látott vendégül. A terveiről beszélt főleg, és hogy melyik tanítványa hol tart, hogyan áll a munkájával. Meleg nyári este volt, mikor búcsúztunk, semmi nyoma nem volt annak, hogy hamarosan elérni a végzet. Az utolsó időkben, élete utolsó esztendejében persze voltak olyan jelek, melyek láthatóan megviselték. Igen megerőltető volt számára a berlini ingázás, a hosszú órákon keresztül való autóbuszba zártság, a pesti tanszékvezetés egyidejű fenntartásával (ilyenkor rám is jóval több feladat hárult). A politikai változásokról, a bizonytalan helyzetek kapcsán egyszer azt mondta, úgy érzi magát, mint 56-ban. Az utolsó időkben egyfajta szakmai visszavonulást is érzékeltem rajta. Konferenciákon rendkívül szűkszavú volt, még elnöklései idején is. A halála évében, 1994 májusában megrendezett esztergomi Balassi-konferencián már kifejezetten félrehúzódónak érzékeltem. Azt javasolta, hogy Pázmányról szóló egyetemi doktori értekezésemet ne minősítsem át PhD fokozattá, hanem írjak új disszertációt és azt kandidátusi munkaként adjam be. Ő maga is mindig a göröngyösebb utat választotta. Mikor a fejedelmi tükrökről szóló munka elkészült, elvitte, s a következő héten néhány ceruzával bejegyzett korrektúra-javítással adta vissza. Azt hiszem, nála ez dicséretnek számított. Amiket korábban javasolt, hogy „nézd meg még”, azok számomra mindig meglepetésszerűen telitalálatnak számító javaslatok voltak, s úgy láttam, hogy az ilyen típusú javaslatok, ötletek mások szakmai munkáját is jelentősen segítették.

Utolsó beszélgetéseink egyikében az 1992-ben megindult katolikus egyetem lehetőségeiről, kilátásairól beszélgettünk. Ott akkor nagy szükség volt régi magyar irodalmat oktatókra. Váztam neki a lehetőségeket, és elgondolkozva igent mondott...

(2013. november 13.)

Találkozásaim Tarnai Andorral

Első kép, ami nevét hallva eszembe jut: ő volt azon sokunk által sokáig számon tartott intézeti, majd egyetemi oktatók egyike, aki rendszeresen megjelent az Országos Széchényi Könyvtárban, akkor is, amikor az MTA Irodalomtudományi Intézetében, majd az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékén dolgozott. Nagyon csodálkoztunk ugyanis azon, hogy publikáló kutatók és egyetemi oktatók közül rendszeresen mindössze néhány fő jött forrásokat tanulmányozni. Tarnai Andor a kikért vaskos köteteket gondosan tanulmányozta, belefeledkezett latin ősnymtatványokba, régi könyvekbe és kéziratokba.

1972-ben kezdő tanárként ösztöndíjas munkára jelentkeztem az Irodalomtörténeti Intézetbe. Szauder József helyett ő fogadott, ez volt első személyes találkozásunk. Középkori irodalommal szerettem volna foglalkozni, ám ő lebeszélte erről: a középkorban sok a szakmai vita, feldolgozatlan forrás szinte nincs már. A kora újkorban, főleg a XVIII. században szükség van a latin szakot végzett irodalmár levéltárosra, „ahová nyúlsz, új adatsorok kerülhetnek kezedbe”. Meg is állapodtunk, XVIII. századi kutatásokhoz kapcsolódhatok, cenzúratörténettel kezdtem foglalkozni. Csak egy évig voltam az Intézet tanár-ösztöndíjasa, a következő évben az Országos Széchényi Könyvtárba kerültem. Ott már rendszeresen beszélhettem vele. Elsősorban szakmáról; csak jó másfél évtizeddel később, már az egyetemen és egyéb összejöveteleken tudtam meg, hogy színes egyéniségről van szó. A beszélgetés azonban sokáig csak művelődéstörténeti kérdésekről folyt. Nagyon emlékezetes az, ahogy a magyarországi tudós-levelezés kutatására biztatott, bevonva a kiadványsorozat tervezésébe. Memóriája csodálatosan jó volt, az OSZK Kézirattárban eltöltött éveit során látottakat vizuálisan is felidézte. Volt könyvtári kollégáiról is mesélt, tárgyilagosan.

Amikor kutatási feladatok kerültek elő, jellegzetesen füstbe merítkező mosolygással említett olyan forrásokat, amelyeket már látott, feldolgozásra érdemesnek tartott. Gyakran végighallgatta tervezgetéseimet, kérdéseimet

az olvasott kéziratos anyagról. Egy alkalommal Kazzay Sámuel debreceni patikusról meséltem, s szóba kerültek annak debreceni kollégiumbeli kortársai. Egy pillanatig elmerengett, aztán a következő tanácsot adta: Menjél fel a Kézirattár második boxába, a belső sarokban a Széchényi-terem felé fordulj, a jobb szélső szekrényben derékmagasságban ott találd Weszprémi István levelezés-köteteit. Tényleg ott volt a Quart. Lat. 1980-as jelzeten a két kötet. Különös örömmel fogadta, amikor vállaltam Bél Mátyás esztergomi hagyatékának feldolgozását, majd levelezésének kiadását.

Megfontoltan beszélt, szavainak súlya volt. Nekünk, fiataloknak nagyon tetszett, hogy ritka megszólalásai a középkorról éppúgy eseményszámba mentek, mint a XVIII. századról. Az akadémiai kézikönyvben írt fejezetein érződik, hogy ő nemcsak írt egy-egy szerzőről, hanem elolvasott nem irodalmi forrásokat is. Még egyetemista voltam, amikor arra hívták fel tanárain figyelmemet, hogy megjelent egy karcsú kötetecske, aminek lapalji jegyzetei többet érnek, mint a frissen megjelent tanulmányok többsége. S valóban, az *Extra Hungariam...* kötet alpművé vált. Ahogy „*A magyar nyelvet írni kezdik*” is. Az irodalomtörténet-írás történetéről írott tanulmányai, a század egy-egy jelenségéről, műfajáról írt cikkei ugyanezt nyújtják.

Miért volt érdemes megszólalásait várni, tanulmányait olvasni? Mert minden írása kivételes forrásismeretéről tanúskodott, logikus gondolatmenetben. Emlékszem, egyszer az évfordulók, konferenciák jöttek szóba. Akkor még nem egészen értettem, hogy nemtetszését fejezte ki a konferenciák protokoll-előadóival kapcsolatban. Tőle tanultam, hogy előadást vállalni, tanulmányt írni csak akkor szabad, ha már a vállaláskor van mondandónk. A sokat kutattott személyekről is található eddig ki nem aknázott forrás kézirattárainkban, állította. Nemcsak ajánlotta a témákat tanítványainak, hanem (ezt csak utólag tudtam meg) a másolatok kijelölését, megrendelését legtöbbször maga végezte.

Örült annak, ha valaki dolgozott, a munka elől való megfutamodást nehezen dolgozta fel. Különösen szerzetes hallgatóin csodálkozott; jöttek jó alapokkal, egy-egy téma feldolgozását vállalták, aztán gyakran előfordult, hogy (egyéb rendi tevékenységre hivatkozva, vagy indoklás nélkül) azt nem végezték el. Minden esetben sokáig reménykedett és várta, hogy a vállalt feladatokat a megbízottak, idősek és fiatalok egyaránt, elvégzik. Várta a teljesítést a pályázatok lejárta után is. Különösen azoktól, akik többször is egyeztettek vele.

Nagyon emlékeztetésekre számomra a kandidátusi dolgozatommal kapcsolatos találkozásaink. Többször elhangzott a megbeszéléseken, hogy „Azt

majd megírod, ha beadta a dolgozatodat.” Mert én, részben az ő tanácsára, aztán szímatot kapva és az OSZK-ban rejlő lehetőséget kihasználva, folytonos kéziratolvasóvá váltam, s nem mulasztottam el neki visszajelezni az érdekességekről, a feltáratlan területekről. Egyébként kifejezetten örült ennek a tevékenységemnek, számomra nagy biztatást jelentettek tőmondatai: „Csináld.” „Így kell.”

Az élet nagy ajándékának tartom, hogy életének későbbi éveiben kicsit közelebb is kerülhettem hozzá. Nemcsak könyvtárakban, cigarettaszünetekben, egyetemi fogadóórákon töprengtünk el primer forrásokról, irodalmi múltunk megválaszolatlan titkairól, ismeretlen tudósairól stb. Az évek folyamán többször megfordultunk Attila utcai lakásán, ők is voltak nálunk a Hajós utcában és Érden. Csak egyetlen beszélgetésre emlékszem, ahol világnézeti kérdések kerültek elő. Nagy megtiszteltetésként értem meg, hogy halála után az általa szerkesztett Magyarországi tudósok levelezése című téma irányítását megörököltem tőle.

(2013)

Az emlékezés regiszterei

Azon kevesek közé tartozik, akiről nem tudjuk, mikor találkoztunk vele. Először, eltávozásának idejét pedig a végtelenbe mossák műveinek az egymást váltó generációk írásában tovább élő gondolatai.

Az 1950-es évek elején az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a Thaly Gyűjtemény anyagát néztem át a szűk határidőre elkészítendő Vak Bottyán-könyvemhez és II. Rákóczi Ferenc életrajzához. Megjegyzései a néhez időkből felejthetetlenek maradtak az egyetemről éppen kikerült, kezdő kutatónak. Az elejtett kritikus szavai a „riadó lelkesedéssel” és hasonló üres pátozzsal érvelő, felmelegített romantikáról. S ami a kéziratár védett világában sem volt veszélytelen, a tudományra erőszakolt pártállami hivatalos beszédmódot megsemmisítő, finoman ironikus intonációk.

Férjemmel, Ruttkay Kálmánnal az Eötvös Collegium tagjainak szoros barátsága fűzte össze. Elegáns szellemi függetlenségét a Collegium felszámolását célzó politikai harcok idején Kálmán sokat emlegette. Külön szellemi szálakkal is összekötötte őket Keresztury Dezsőhöz fűződő kapcsolatuk. Bandi akkoriban Dezsővel együtt dolgozott Batsányi János műveinek kritikai kiadásán. Kálmán pedig, mint „szabadúszó”, Dezső szeretett költője, Arany János Shakespeare-fordításait rendezte sajtó alá. Ez mintegy a megszüntetett Collegiumot folytató láthatatlan közös körbe vont a Kereszturyval és kedves költőivel a távoli múltat és az akkori, ólomsúlyú ég alatt zajló jelent.

És ki ne emlékeznék a bécsi estékre. A császárváros univerzitásán tanító Tarnai lakásán jöttünk össze néhányan a szűkös ösztöndíjjal a levéltárakban kutatók, kicserélni a hazai híreket, megbeszélni a tudomány dolgait szabadon, mert nem kellett attól tartanunk, hogy lehallgatnak. És hogy is lehetne elfelejteni a baráti együttléteket, az Attila utcában és másutt. Egy visegrádi közös telelés alkalmával Csanak Dórával és Fülöp Gézával együtt hatan eltévedtünk a pilisi hegyekben. Félméteres hó, szikrázó hideg, korai sötétedés. Szerencsére Éva zseniális szervezőképességével (amit Keresztury Dezső is

dicsért) szerzett egy vadetető erdészautót, amely vagy tíz kilométeres távolságból visszaszállított bennünket a visegrádi ELTE-üdülőbe.

Annak idején, amikor dönteni kellett, hogy a Történettudományi Intézetből átmenjek az ELTE-re, többször biztatott, ne is gondolkozzam. Akkorra már kiépítette a Tanszékén önálló irodalomtörténeti műhelyét, tudományos iskoláját. Mert, mint többször is kifejtette, az egyetemen dől el, hogy az ifjúság körében lesz-e folytatása a tudománynak. Főleg pedig az, hogy milyen lesz a folytatás. Ismételte az előtte járók véleményének, túlhaladott módszerekkel? Vagy független, szabad szellemmel megőrizve az előtte járók eredményeit, új, eddig ismeretlen világok feltárására képesen? Sőt az egyetemen dől el az is, hogy a középiskolákba milyen tanár kerül. Olyan, aki képes felébreszteni az ifjúságban az irodalmi érdeklődést, a kíváncsiságot, az ismeretlen vonzását, a megismerés izgalmát, az alkotás szenvedélyét. Gyarapítja a szellemi értékekben fölhalmozott tőkét. Közös tapasztalat manapság a természettudományi és a bölcsészettudományi karokon, hogy a középiskolákból a diákok kevés kivétellel az egyetemi tanulmányokra éretlenül, felkészítetlenül kerülnek az univerzitások padjaiba. Pedig tudósok, tanárok, művészek, nagy alkotók vallják: az iskola, vagy valamely kiváló tanár indította el őket az egész életüket meghatározó úton.

Az elmúlt esztendőben konferenciák, tanulmányok sokasága foglalkozott Bethlen Gábor politikájával. Ismételten elhangzott a négyszáz éves kérdés: miként csinálta Erdély zseniális fejedelme, hogy uralkodásának néhány éve alatt a háborúk pusztította, kifosztott, porba vert Fejedelemség gazdagodó, biztonságos ország lett? Válaszként a sokszor idézett alapelve hangzott el: „Országunk és maradékunk veszedelmesebb állapota csak úgy kerülhető el, ha gondviselés lesz a hasznosan szolgáló tudós férfiak pótlására.”

A gazdagabb országokban mintha már megfordult volna, nálunk azonban még érvényesül a humán tudományok jelentőségét, értékét veszítő folyamat. Ha a statikában járatlan épít fel egy hidat, a híd összeomlik. Ha a szellem-tudományokban tudatlan tanít, nyilatkozik, dönt a nemzeti múlt történelmi, irodalmi, művészeti kérdéseiről, képletes értelemben a hídomás ott is bekövetkezik, csak kevésbé látványosan. Viszont óriási értékek vesznek el, s a társadalom mentális higiéniájában okozott kár, akár hetedíziglen is, alig felmérhető. Manapság az egyetemi tanárok legjobb alkotói korukban történő nyugdíjazása felhalmozott tudást, tapasztalatot von ki a tanításból. Helyükbe pedig nem léphetnek a fiatalok, mert úgy tűnik, könnyelműen és átgondolatlanul hatalmas összegeket vontak el az egyetemektől, státusokat kellett befagyasztani, s ezzel a következő generációkat fosztották meg majdani mes-

tereitől. Az ELTE Történeti Intézetében a tanárok életfája ma eltér az élet normális ritmusától, a legfiatalabb tanár harmincöt éves. Ha bekövetkeznék ez a jövő agyelszívásának is nevezhető fejlemény, súlyos következményei ma még alig lennének felmérhetők. Szerencsére még tart és működik a tudomány öntörvényű fejlődésének, kreativitást teauráló sajátosságának jóvoltából az egyetemek egykori tudós tanárai, professzorai által felhalmozott tőke. Jegyzeteim között ma is öröm erről Tarnai Andor néhány idevágó gondolatát.

Pápán hangzott el, 1984. május 15–19-én a várkastély nádor termében az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Kutató Csoportja évi konferenciáján a magyar reneszánsz udvari kultúráról. Nevezetes előadások követték egymást az interdiszciplinaritás jegyében, irodalomtörténészek, művészettörténészek, történészek, néprajzkutatók újabb eredményeiről. Páratlan elméleti nyitottság uralkodott és friss vitaszellem. Itt ismertette például Klaniczay Gábor az udvari kultúra legjelesebb teoretikusa, a történetiszociológus Norbert Elias elméletét.

Tarnai Andor az erdélyi fejedelmek udvarával foglalkozó szekciót vezette ezen a konferencián. Érdemben fejtette ki véleményét abban a szellemi izgalommal járó vitában, amely Balázs Mihály és Monok István előadása nyomán bontakozott ki. A Báthory Zsigmond udvarának történetíróival foglalkozó előadás Szamosközy István, a XVI–XVII. század fordulójának erdélyi történetírója újonnan felfedezett „lektori jelentése”-vel foglalkozott. Szamosközy úgy világította meg Johannes Michael Brutus, a fejedelmi udvarba meghívott tudós történetírásának újdonságát és korszerűségét, hogy összevetette Bonfinivel. A két történetíró eltérő módszere és íráskultúrája alapján határozta meg Szamosközy a múltbeli és az új történetírás közötti különbséget. „Bonfini szövege könnyű lovasként repül a célja felé, míg Brutusé nagy felszereléssel ellátott páncélosként halad előre.” A konferencia utolsó napján jártunk, szombaton, az Ars Renata együttes nagysikerű estjét követő pénteki kirándulás után, felszabadultan. Ismerősként forogtak a szekció résztvevői körében a reneszánsz kultúra új teóriái és a nemzetközi tekintélyek nevei, s a hozzászólók a régi humanista történetírással szemben az új szellemi áramlatok feltűnését és változatait méltatták.

Jegyzeteim szerint Tarnai a vitában merőben új irányt nyitott. Nem a régi és az új közötti éles váltás, törés, szakítás érdekelte. Diskurzusainkat a folyamatosság bonyolult jelenségét felismerő irányba terelte. Igaz, hogy a humanista történetírás a XVI–XVII. század fordulójára visszaszorult, és utat tört a múlt új igényű ismeretének követelménye. De a valóság nem ilyen egyszerű. Egyidejűleg a nagy váltással, a művek gondolati felszíne alatt érvényesültek

a folyamatosság rétegei. Esetleg átalakulva, régi, még az antikvitásba visszavezethető gondolatformák, toposzok formájában. A törésvonalak mellett élnek a hosszú távú folyamatok vonulatai. Sokrétű előzményekre épülve mindig megmarad a régeből, ami életképes. Elhagyva, félreszorítva mindazt, ami a kor számára már nem értékes, a régi értékeket viszont nyíltan vagy látens módon felhasználva, esetleg számos elemében módosítva, vagy átértelmezve viszi tovább. A történészek számára egyértelmű, ha nem így lenne, értelmüket vesztenék a múlttal foglalkozó tudományok. Ha minden kor a nemlétezésbe vetné az előtte járók értékeit, vak csillaggá válna az emlékezet. Ezt azonban nemcsak a modern agy kutatás eredményei cáfolják, hanem az emlékezettel foglalkozó elméleti munkák is.

Meggyőzően igazolja a folyamatosságot *A levélírás magyar mestersége* rövid, de a lényeget láttató fejezetében Tarnai „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon* című alapvető könyvében. 1486, a legkorábban feltűnt magyar nyelvű missilis dátuma és a korszakhatárnak tekinthető 1530 között a korai magyar levelek karakterisztikus részeiben kikristályosodott gyakorlat évszázadokig él tovább.

A levélírás magyar mestersége utat nyitott a kommunikáció hosszú történetére. A XVI. század második felében kibontakozó magyar nyelvű levelezés a következő évszázadban már tömegessé válik. Csakhogy ez a hosszú történet még részleteiben sincs megírva. Pedig a XVIII. századvég nagy élménye, Mikes irodalmi szintű csúcsteljesítménye, a *Törökországi levelek* megismerése után a professzionális történetírás tobzódott a levelek kiadásában. Folyóiratokban közzétett, vagy kötetbe rendezett levélgyűjteményekkel rendelkezünk, sőt több kötetes levélegyüttesek sorakoznak a könyvespolcokon, s ma már on-line formában is elérhetők. Műfaj tekintetében a változatosság alig felmérhető. Magán-, hivatalos-, üzleti-, politikai-, értekező-, panaszlevél, állevél, nyomtatott hírlevelek kéziratos másolatai várják az értő kritikai feldolgozást. Férfiak és nők, szerelmesek és házastársak, szülők és gyermekek, peregrinus diákok és portai követek, nyugatot járó diplomaták, országgyűléseken és hadjáratokban időző férfiak, s a gazdaság gondjaival küzdő feleségek levelei őrzik az élet tobzódó gazdagságát. Felhalmozott tapasztalatokat a gyógyításról, tanulmányokról, tudományról, politikáról, félelmekről, eszmékről, a lelkek bátorságáról, tanúsítva a magyar nyelv kimeríthetetlen gazdagságát. Kötetekre rúgnak a rejtjeles, az álcázott, s a sokszorosan tiltott hírlevelek, az elkobzott, lefoglalt levelek, a tömlöcökből kicsempészett rablevelek és az utolsó éjszaka búcsúzásai.

Átvitt értelemben is a folyamatosságot, a jövőt biztosító legtalálóbbsorokat én egy XVI. századi feleségnek a török ellen indult táborba küldött levelében olvastam: „Úgy hírlik, kegyelmeteket a törökök mind egy szálign levágták, a káposztát azért elvetettük.”

(2014)

Emlékeim Tarnai Andorról

1968. szeptember 1-jén kerültem az Intézetbe és rögtön összevesztetek rajtam. Nem minthogyha tudtak volna rólam bármit azon túl, hogy latinos vagyok. Ugyanis abban az időben mind Pirnát Antal, a Rebakucs részéről, mind Szauder József és Tarnai Andor a XVIII. századi Osztály részéről régóta rágták Sötér fülét, hogy végre vegyen már föl egy latinost. Mindenesetre amikor a felvételi beszélgetésre került a sor, először az akkori párttitkár tárgyalt velem, akit később sosem láttam, mert elment Bulgáriába, de rendkívül nagy rokonszenvvel villogtatta rám a műfogait, majd Szabolcsi elvtárs következett mint ügyvezető igazgató, aki biztosított arról, hogy én itt ugyan sem görög, sem latin, sem perzsa eposszal nem fogok foglalkozni, ha egyáltalán bekerülök, én viszont, viszonozandó a kedvességét, azon kérdésére, hogy melyik irodalomtudós gyakorolt rám nagy hatást, azt válaszoltam, hogy Kerényi Károly, de személyesen nem ismertem, mert maguk elkergették az országból. Ezek után következett Sötér. (Klaniczay abban az időben Párizsban tanított.) Megkérdezte, hogy olvastam-e az egykorú latin nyelvű, magyarországi Marseillaise-fordítást; mondtam neki, hogy igen, s tényleg kicsit belepislogtam már a Benda-féle jakobinus aktakiadásba.

Ezek után, legnagyobb gyönyörűségemre, fölvettek gyakornoknak. Rögtön igényt tartott rám Szauder, azután Klaniczay nevében Pirnát, ám a nevető harmadik végül is Lukácsy Sándor lett, mert vele kiszúrásból közölte Szabolcsi, hogy fölveztünk egy gyakornokot, aki még perzsául is tud, ezt kapod te. A botrányt csak úgy tudtam kikerülni, hogy közben még két újabb igénylő is akadt: a bibliográfiai osztály és a textológia. Végül is az a salamoni döntés született rólam és a velem együtt fölvelt két másik gyakornokról, hogy előbb mindenkinek edzeni kell gyenge elmécskéjét a segédtudományokon, azaz minden olyan cédulát nekünk kell megfejteni, amit az elődeink rosszul írtak le, vagy nem találtak.

Közben persze pislogtam, és próbáltam felmérni jövődő főnökeimet. Tarnai nagyon-nagyon tetszett. Egyrészt Eötvös-kollégista volt, és számom-

ra az Eötvös-kollégista – mivel ráadásul Bánhegyi György latin–görög–kémia szakos tanárom, Szauder és Martinkó hajdani évfolyamtársa, indított el a klasszika filológiában – körülbelül annyit jelentett, mint egy Árpád-házi portugál trónkövetelő a középkori trónviszályok idején, legalábbis a Luziádákban; másrészt – noha Eötvös-kollégista volt, sőt gyulai – úgy nézett ki, mint egy nagykövetjelöltként behívott skandináv eredetű professzor a kanadai külügyminisztériumban. (A hasonlatot a Móra Ferenc barátai által őrá alkalmazott jelzőkből, valamint a Szerb Antal által fordított Leacock-humoroszkekből eszközéltem össze.)

A XVIII. századi Osztály az Intézet emeleti folyosójának végén helyezkedett el, előbb a jobb oldalon, majd vele szemben. Szent ereklyeként őriztek benne egy rozoga karosszéket, amelybe csak Tarnai Andor tudta úgy befészkelni magát, sőt, akár órákig ülni benne, néha magyarázni, néha (nagyon gyakran) rágyújtani, néha egy könyvért nyúlni úgy, hogy nem esett le a karfája. Mindenki más három perc alatt szétcincálta a *műbútor*.

Ezt a mutatót még akkor is hibátlanul tudta végigcelebrálni, amikor egyszer megjött a szocialista Észak-Koreából, ahová feleségével IBUSZ-kirándulásra mentek. Egyrészt hozott egy üveg kígyópálinkát, és arra meghívta az erre méltó egyedeket. Egyikük gyöngének bizonyult, de még időben feltépte az ablakot és kirókaázott. Bezzeg Kőszeghy és Szabó Zoli, mindketten Vietnamban edzett veteránok, hősiesen segítettek a fogyasztásban. Bandi pedig mesélt. Egyrészt arról, hogy megmutatták neki a phenjani állatkertben azt a padot, amelyen ma márványtábla jelzi, hogy a kis Kim Ir Szen tízéves korában, azon ülve, szemben a tigris ketrecével hogyan részesítette bölcs állatetelési és -nevelési tanácsokban az állatkert dolgozóit. Másrészt, hogy miképpen oltják le este áramtakarékosság céljából az egész országban nyolc óra után a villanyt, a szorgos fiatalság ezért az utcai lámpák alá tódul ki tanulni. De a többi történet sem volt éppen olyan, hogy ne keletkeztek volna hangos hanghullámok és a pálinkától egyre kígyózóbb mozdulatok a szűk légtérben; mindez azonban Bandit és a karfát ugyanúgy nem rendítette meg, mint ahogyan az sem, amikor pirulás nélkül bevallotta, hogy már ő sem tökéletes, mert a *gumiarábikum* dallamára annak idején az ő vezényletével az egész kollégium által végigénekelt huszonhét versszakos, iszonytatóan trágár szövegű összehasonlító nemzetjellemtanból az utolsó versszakokra már alig-alig emlékszik... (Akit a részletek esetleg érdekelnek, nézzon utána Szász Imre *Ménesi út* című alapművében.)

Arra mindenesetre egyre jobban rájöttem, hogy Tarnai Bandi gyakorlatilag nemcsak mindent tud, hanem mindent jobban tud, mint azt az ember a

maga kis eszével gondolná. Csak két példát hoznék. Készülvén egy külföldi konferenciára, elolvastam többek között a Jókai-kódex akkortájt viszonylag frissen megjelent kritikai kiadását. Hát, igaz, ami igaz, sokat tanultam belőle, de a legfontosabb kérdéseimre, amelyek legjobban érdekelték volna, nem-hogy nem találtam semmiféle választ az apparátusban, hanem nagyjából föl sem tette őket senki a kötet munkatársai közül. Én összeírogattam őket és kértem Banditól egy kis kihallgatásfélét az egyik intézeti szerdán. Ő természetesen nyájasan végighallgatott, majd csöndesen annyit mondott: – Mit vársz tőlük, szegényektől, hiszen nyelvészek. (Persze ezzel nyilván csak a szentferenci szegénységesszményt óhajtotta hangsúlyozni.) Nem tudhattam, hogy akkor is, mint már évek óta, fantasztikus főművén dolgozott, amely azután utolérhetetlen mintaképünk maradt mindnyájunknak, akik akkor, vagy azóta kritikátörténetbe ártottuk magunkat. Ezért ragaszkodtam hozzá, mikor rám, méltatlanra maradt az ő váratlan halála után a sorozatszerkesztés, hogy az ő nevét gyászkeretben továbbra is tüntessük fel.

A második példa: már nem tudom pontosan, melyik alkalommal, lehet ugyanis, hogy éppen a szabadságharc témájáról mint lehetséges toposzról volt szó, és akkor ez úgy a hetvenes évek vége felé lehetett, de az is lehet, hogy általában a toposzkutatásról, nem tudom, mikor; mindenesetre Tarnai Bandi ott ült, és minden alkalommal lelkesen magyaráztam valamit, amit akkor éppen rendkívül fontosnak éreztem, amikor ő nagyon óvatosan és udvariasan figyelmeztetett arra, hogy a toposzkutatás több, mint a tematikai vagy a motivikus kutatás, de hiszen, Laci, te ezt úgyis tudod, én pedig égtem egészen addig, amíg el nem olvastam nem sokkal azelőtt megjelent hosszú tanulmányát, amelyben módszeresen osztályozta, rendszerezte és minősítette azokat a motívumokat, melyeket Ernst Robert Curtius könyve vagy a Lausberg-féle nagy retorikai kézikönyv megjelenése óta alkalmaznak a toposzkutatók.

Hallatlanul szerény volt, és szinte csak szerénységből adódott az néha, hogy tett egy-egy keserű megjegyzést, saját pályájának minősítésekor. Egyszer kérdeztem tőle valamit Batsányival kapcsolatban, amit az őáltala készített zseniális kritikai kiadásban találtam, de nem volt teljesen kifejtve, hanem éppen csak megpendítette. Gondoltam, hogy most már biztosan sokkal többet tud róla, ezért mertem hozzá fordulni. Azt mondta, hogy ő a lehető leglelkiesmeretesebben próbálta megcsinálni az egész Batsányit, de mivel a kezdeményező Keresztury Dezső volt, ezért olyan határidőkhöz és ütemezéshez volt kénytelen alkalmazkodni, ami nem engedte meg számára az önálló kutatást, bármennyire is érezte, hogy egy-egy ponton erre még szükség lenne! Aztán legyintett egyet, cigarettával (a karfa most is mozdulatlan maradt), és csak

annyit mondott: – Általában minden munkámmal így történt. Felibe, harmadába... Megkukultam, nem tudtam, kell-e és tudnám-e vigasztalni.

Realista volt. Vagyis ismerte az embereket. Még a filozofokat is, hogyha e két kategória között van valami közösség. Éppen ezért a sokszor fellegjáró és ezért könnyen haragra gyúló Szaudert, aki őrzöngött, hogy már megint egy különben derék és idős kolléga, külfilosz, mindössze kétszáz oldalban összegezte Szauder szerint maximum negyven lapra rúgható dolgozatában Immanuel Kant valamely elágazását Magyarországon, és természetesen Bandinak kellett megrövidíteni. – De, Jóska, mondta ő, vedd figyelembe, hogy minden kötet olyannak indul, amilyennek a szerkesztők szeretnék, azután pedig olyan lesz, amilyennek a szerzők megírják! (Ezt szerintem, aranytáblára vésve, ki kellene akasztani az intézet kapujára.) Kicsiben aztán velem is megittatta a bürköt Bandi, amikor az ItK-ba befutott egy veszprémi külfilosz dolgozata, aki egy XVIII. századi lelkész peregrinációs naplóját találta meg, és írt róla nyolcvanlapos ismertetést, illetve ismertetés helyett lemásolta az egészet, ráadásul helyesírási hibákkal, és félreértett latin betétekkel. – Laci, rövidítsd meg, mondá Bandi. Mennyire? – kérdeztem én. Azt mondta, maximum 18 lap lehet, az is sok belőle. De a hülyeségeket teljesen húzd ki. Természetesen meghúztam, és utána még honoráriumot is kaptam, ez az ősidőben volt, emlékszem, 147 forintot utalt az Akadémiai Kiadó.

Egyszer az a tisztesség ért, hogy meghívott magához Bécsben, mert éppen ott jártam valamilyen ügyben. Nagyon szép este volt, noha folyton borogatta a homlokomat. Ugyanis mielőtt mentem volna hozzá, elmentem a Gestapo hajdani kivégzőterméből kialakított múzeumba, ott vettem egy képes múzeumismertető füzetet a helyben lefejezett egykori antifasiszta egyedekről, majd ezt az utcán olvastam, és neki is mentem egy lámpaoszlopnak; még szerencse, hogy csak részben tört össze a szemüvegem. Igazi sztoikus lévén, amikor meglátott, csak annyit kérdezett: – Már megint olvastál az utcán?

Egyszer együtt szerveztünk konferenciát, Faludi Ferencről. Ez részben Nyugat-Magyarországon, részben az elcsatolt részekben, azaz Burgenlandban játszódott. Utolsó nap Óriszigetről jöttünk vissza a kongresszistákkal egy autóbusszal a szombathelyi vasútállomásra. Leérkezett egy akadémiai gépkocsi, hogy a három arisztokratát, azaz a köztünk lévő akadémikusokat – Bandi akkor még nem tartozott közéjük – kiragadja a pórnép tömegéből, és fölrópítse a Magyar Népköztársaság székesfővárosába. Két akadémikus be is ült békességgel, Klaniczay viszont elnézést kért tőlük, mondván, hogy halaszthatatlan megbeszélőnivalója van Staud Gézával, ezért ő inkább a vonatozó népekhez csatlakozik. Akkor ismét láthattam, hogy mekkora diplomata

Tarnai. Ugyanis – mivel ő volt a főszervező – tudta azt, hogy ha mégis valami adminisztratív, protokolláris vagy annak minősíthető tévedést tesz szóvá majd valamelyik főmagasság, azért úgyis őt szedik elő. Meg azt is látta, hogy Klaniczay boldogan beszélget velünk, fiatalokkal, és nagyokat nevet a morbid vicceinken, igaz, hogy Staud Gézával együtt, de különben semmi különösebb megbeszéltnivalójuk nem volt. Megkérdezte tehát, hogy mondd, Tibor, tulajdonképpen miért nem utaztál velük. Tibor ránézett: – Tudod te azt nagyon jól. Tarnai arcán mintha mosoly vonult volna át.

Éppen ezért vagy egy hét múlva, amikor Pesten egy percre négyszemközt maradtam vele, megkérdeztem tőle, hogy te tulajdonképpen tényleg tudod, hogy miért jött Tibor velünk?! Hogyne, ő tudta, hogy én tudom, én is tudtam, hogy ő is tudja, de úgy gondoltam, hogy azért jobb, ha ti is tudjátok. – Bandi, ez talán azt akarja jelenteni, hogy te is érezted? – ... Mivel nem vagyok náthás, kénytelen voltam érezni.

Ilyen finoman közölte velem, hogy természetesen megérti és természetesen tartja azt, hogy Klaniczay inkább választotta a mi hülye vicceinket, mint azt, hogy egy légtérben legyen a két akadémikussal, akik közül az egyiket utálta, a másiktól pedig undorodott.

Szerette a szabadságot. Ezért például külön utánanézett, hogy miért szabad nyílt színen, a gyepen szeretkezni Amszterdamban; tudniillik ezt néhány századmagunkkal érzékeltük mi is, amikor Pirnáttal hármásban indultunk a Van Gogh Múzeum felé. Ezért megkérdezte a rendőrtől. A rendőr udvariasan felvilágosította, hogy neki csak akkor van joga előállítani a „patkolókat” (Arany nevezte így a fent említett műveletet Petőfinek írott levelében), ha netán ezenkívül még egy sátorcöveket is a gyepebe vernének, azt ugyanis gyeprongálásnak tekintik, és ötszáz gulden büntetéssel sújtják.

Mivel Eötvös-kollégista volt, sőt okos, sőt becsületes, sőt szabadságszerető: világos, hogy szerette a neolatin kultúrát, amely benne élő maradt.

(2014)

Tarnai Andorra emlékezem

Tarnai Andor tanár úrral 1977-ben találkoztam először. Vendégprofesszor volt a Bécsi Egyetem Finnugrisztikai Intézetében, míg én az egyetem német és angol szakos hallgatója. Mivel egész jól beszéltem magyarul, hiszen Magyarországon születtem, s az ország kultúrája és történelme is egyre inkább érdekelt, egy napon becsengettem az Intézet – ami akkor a Berggasse 11. szám alatt működött – kapuján, hogy érdeklődjem a tanulmányokról.

Tarnai tanár úr személyesen nyitott ajtót.

Röviden bemutatkoztam, és ismertettem szándékomat, amire ő ezt mondta magyarul: „Kézét csókolom, tessék beljebb jönni!” Nekem, a hallgatónak, aki az egyetem nagyságaival kapcsolatban egy egészen más, hierarchikus viszonyhoz szoktam, és akinek az identitását mindenekelőtt az egyetemi anyakönyvi száma fejezte ki.

Nagyon gyorsan meggyőződtem, hogy magyar irodalom szakiránnyal iratkozzam be a finnugrisztika szakra. De nemcsak erről, hanem személyében mutatta meg nekem – nekünk –, hogy egyetemi tanárként hogyan kell tisztelettel viszonyulni a hallgatókhoz. Előadásai és szemináriumai minden alkalommal nagy élményt jelentettek. Olyan izgalmasan mesélt a középkorról és a kódexirodalomról, hogy az embernek az az érzése támadt, mintha minden éppen Itt és a Mában történne, mintha a másolósobák éppen itt lennének mellettünk, és bármelyik pillanatban feltáruhatna az ajtó, hogy egy Minnesänger lépjen a szobába. És most ne szóljak mindent átfogó, mély, akár a régi magyar irodalmat, akár az egész európai kontextust érintő ismereteiről és nyelvtudásáról! Akkoriban egyetlen más tanártól sem tanultam annyit, mint Tarnai tanár úrtól, és most nem csupán a tartalomra, de a módszerre és elméletre is gondolok.

Érdeklődve és szívesen fogadtam tanulmányi kínálatát. A vizsgái igénysek voltak, és kívánsága szerint a legutolsó pillanatig úgy alakítva, hogy még ekkor is oktathasson, s még ekkor is kigyomlálhassa a hallgatók tudásbeli hiányosságait. Tanítani akart, nem szelektálni.

Miután lezártam tanulmányaimat a finnugrisztikán és a német szakon – Tarnai tanár úr legnagyobb sajnálatunkra akkoriban tért vissza Magyarországra, és utána Vajda György Mihály foglalta el a vendégprofesszori állást –, Tarnai tanácsát követve, az általa javasolt, engem érdeklő disszertáció-témát választottam: a Pester Lloyd tárca- és novellarovatának vizsgálatát a századfordulón. Belekezdtem a munkába, de nagyon hamar kiderült, hogy mindent sokkal könnyebb lenne megírni Budapesten, hiszen ott a könyvtárakban megtalálható volt a számomra szükséges anyag, és a téma feldolgozásához segítséget nyújtani tudó kutatói és segítői háttér is ott volt inkább elérhető. Így 1979-ben útra keltem családommal – férjemmel és gyermekemmel – Budapestre, ahol ösztöndíjasként egy egész évig maradtunk, állandó és rendszeres kapcsolatban Tarnai tanár úrral, aki a témavezetőm volt, de aki megismertetett a XX. század más fontos kutatóival is. A munka remekül haladt, jó kezekben voltam – Tarnai témavezetőként is mérhetetlenül nagy támaszt nyújtott, de emellett mindig bátorított is. Segítségével a mélypontok könnyen áthidalhatók voltak, és mint már első találkozásunkkor a finnugrisztika bejáratában, majd végig a tanulmányok során megtapasztalhattam, számára a közös munka legfontosabb szempontja a hallgató megbecsülése és a személyes teljesítmény elismerése volt. Az önbizalom hiánya elkerülhetetlenül megjelenik a munka bizonyos fázisaiban, de Tarnai tanár úr képes volt ezt azonnal megszüntetni. Emlékszem több mondatára, amik újra és újra elhangzottak konzultációinkon: „Ha valaki fél évet dolgozott a disszertáció témáján, akkor sokkal többet tud róla, mint a tanára. Mesélje el, mi az, amit tudni kell?” És egy kulcsmondat, ami segítségemre volt, hogy le tudjam zárni a munkámat: „Zárja le, nyújtsa be. EZ csak egy belépőjegy, az igazán Komoly csak ezután kezdődik.” Tanácsaiban mindenben igaza volt. A Pester Lloydról folytatott beszélgetéseink és okos közbekérdezései segítettek, hogy az elemzésben észrevegyem a lényegest, s ösztönzése annak belátására, hogy eleget kutattam – mindez lehetővé tette, hogy két és fél év után lezárjam a munkát.

A szigorlatokat már újra Bécsben tettem le, és sajnos Tarnai tanár úr nem volt a vizsgáztatóim közt, így hivatalosan Vajda György Mihály és Rédei Károly lettek a témavezetőim. – De a munka mögött a spiritus rector Tarnai Andor volt, és ennek mindmáig nagyon örülök.

A disszertáció lezárása után sem szakadt meg a kapcsolatunk. Rábeszélt első tudományos előadásom megtartására a bécsi nagy hungarológiai kongresszuson. Fontos támogatást adott akkor azzal, hogy átértézte hallgatóság előtti félelmemet, és értékes tanácsokat adott, miként viselkedjem az előadás közben. Tőle tanultam például, hogy kiválasszak valakit a publikumból, és

őhöz beszéljek. Ezt a tanácsát mindmáig követem, és mint egyéb, tőle kapott tanácsokat, ezt is megosztottam másokkal.

Tarnai számára a disszertációt logikusan követnie kellett a habilitációnak. A kutatás iránti érdeklődésem természetesen minden ilyen ötlet iránt nyitottá tett. Így állt elő hirtelen a helyzet, hogy a XX. századról a XVIII. századra váltottam, és a felvilágosodás folyóirat-irodalmával kezdtem el foglalkozni. Windisch Károly Teofil levelezése és folyóirata álltak két évtizedig kutatásaim középpontjában – Tarnai tanár úr javaslatára. Aki kutatóként korát módszertanilag messze megelőzte: már akkoriban tisztában volt vele, hogy a filológiát értelmetlen kizárólagosan „nemzeti” nézőpontból szemlélni. A kulturális környezet egészét, a Habsburg monarchia többnyelvű és multietnikus hátterét látta mindig. Így teljesen természetes volt számára, hogy az ember hungarológusként a Magyar Királyság német nyelvű irodalmával foglalkozik. Tarnai hívta fel a figyelmemet Windisch Károly Teofil levelezésére, megtanított felismerni a XVIII. századi magyar tudósok hálózatainak jelentőségét, és minden esetben nagy támogatást jelentett a levélolvasatok és -kiadás során, mind tartalmi, mind formai kérdésekben. Mindig segített; összehasonlította az átírást a kézirattal, segített a latin szövegek megfejtésében, ami nem volt különösebben az erősségem, és mindenekelőtt bátorított egyik kutatási projektből a másikba dolgoznom magam.

Sajnos nem érthette meg határozatlan idejű kinevezésemet a Bécsi Egyetemen, abban az Intézetben, ahol korábban tanított, és nem érthette meg Windisch Károly Teofil levelezésének kiadását sem. 2003-ban habilitáltam a Tarnai kívánsága szerinti témából, ami már régóta életem és kutatásaim középpontjában állt: a XVIII. századi német nyelvű sajtó, illetve a Magyar Királyság korai médiumainak története.

Több szempontból is sokat köszönhetek Tarnai tanár úrnak: megtanított rá, hogyan kell a hallgatókkal foglalkozni; hogy az előadások izgalmasak és igényesek is lehetnek; hogy oktatni nem mindig gyötrelmet, hanem nagyon sok örömet jelenthet; hogy ha egyszer megtaláltuk a témánkat, akkor szilárdan ki is kell tartanunk mellette; hogy nem kell mindig a fősodorról haladni, hanem olyan kutatási területekre érdemes összpontosítani, amelyek még feldolgozásra várnak. Röviden: felélesztette bennem a hivatásom iránti szeretetet és szenvedélyt.

A Tarnai tanár úr által birtokolt és szívesen megosztott, rendkívüli tudást valószínűleg nem szereztem meg, és sokan mások közülünk sem szerezték meg. Azt gondolom ugyanis, hogy az olyan kiterjedésű tudás még a mi körünkben is ritka. De talán – vagy inkább remélhetőleg – pedagógiai koncepció-

ját megvalósítottam: egyedülálló viszonyát a hallgatókhoz és a fiatal kutatókhoz; a bátorítást; az akarat dicséretét; a következő generáció meggyőzését annak jelentőségéről, amivel foglalkozunk – saját lehetőségeim szerint én is ezt próbálom követni.

Azt, hogy halála után Tarnai tanár úr nekem emberként és viszonyítási pontként is hiányzik és hiányozni fog, nem kell hangsúlyoznom. Mindannyiunknak hiányzik.

(2014)

(Hegedüs Béla fordítása)

Tanítványnak lenni

Évek óta nem tanítottam már régi magyar irodalmat. Amikor újra felkértek rá tavalyelőtt, elővettem a régi egyetemi jegyzeteimet. Gyűjtögető típusúak: őrzöm a stencilezett, barna papírborítású jegyzeteket, tasakokban megvannak az írólapokra jegyzetelt szemináriumi anyagok, a régi dolgozataim, és szerencsére, egy kiselejtezett, régi üveges szekrényben, a nyári könyháiban ott vannak még a nagyalakú, kék vonalas spirálfüzetek is (fogyasztói ára 6 Ft 60 fillér), amelyekbe az egyetemi előadások anyagát jegyzeteltem. Az egyikben ott a címke: RMI, belül pedig apró betűkkel: „Régi magyar irodalom előadás, e.a. Dr Tarnay.” Igen, így, ipszilonnal, mivel nem találkoztam korábban a névvel. Tudtam, hogy egyetemi tanár, talán ezért írtam a neve elé a doktort (amit egyébként sosem használt). Amikor professzor úrnak szólítottam, rögtön kijavított: nem „professzor úr”, csak „tanár úr”. A felsőbb évesektől (Hausner Gábortól, Orlovsky Gézától, Lancsák Gabitól) annyit már hallottunk, hogy nagyon nagy szerencsénk van: mi vagyunk az első évfolyam, akiknek már nem Tolnai Gábor tartja (illetve már évek óta „nem tartja”) az első évfolyamos előadást. (Később azért kapcsolatba kerültem vele is: éppen Tarnai tanár úr ajánlott be hozzá, hogy némi ösztöndíj-kiegészítés fejében segítsék összerendezni a levelezését, mielőtt átadja a Petőfi Irodalmi Múzeumnak.)

Egyébként is nagyon boldog voltam: az érettségi előtt elolvastam a *Régi magyar irodalmi olvasókönyvet* (Bp., Tankönyvkiadó, 1979), ami egy új világot nyitott ki előttem, és a véletlen kegye folytán – hiszen választásról nem lehetett szó! – éppen a kötet szerkesztőjéhez, V. Kovács Sándorhoz osztottak be régi magyar irodalmi szemináriumba. Úgyhogy lelkesen jártam az előadásra is; a jegyzetek mellett nincsenek firkák, az unatkozást enyhítő rajzok, padtársakkal folytatott beszélgetések (mint néhány más füzetben): csak gondosan lejegyzett mondatok, előadásonként három nagy oldalnyi szöveg. Már nem emlékszem, milyen napon volt a régi magyar irodalom évfolyam-előadása az 1980–81-es tanévben (a dátumok alapján persze visszakereshetném

a *Szentpétery*ben, ahogy tőle tanultam), de a fogadóóra időpontját felírtam: péntek 12-től 14-ig (!), és az első mondatot is: „Spenót I. kötetet beszerezni!” Aztán a zöldfülűeknek szánt magyarázat: „Akadémiai irodalomtörténet”. Az első előadás az ösköltészet problematikájával foglalkozott, de úgy, hogy már Apor Péterre és Bél Mátyásra is hivatkozott benne. Gondosan lediktálta az ösköltészet jellemzőit, aztán pedig a rovásírással foglalkozó szerzőket Baranyai Decsi Jánostól Otrokócsi Fóris Ferencig. A második előadás az írásbeliségről szólt, s hogy érdekes legyen, a kalligrammákkal kezdődött: a hivatkozott szerzők Optatianus Porphyrius és Szenczi Molnár Albert, aztán Illyés Gyula (!) *Újévi ablak* című verse. Az egyik *cubust* (Omnia) a táblára is felírta, onnan másoltam a füzetembe. Ahogy látom, a magyarázatok között kétszer-háromszor is elhangzott a mondat minden előadáson: „ehhez a témához ajánlott könyv”, és következtek az ajánlott könyvek (Mezey László, Horváth János, Kosáry Domokos, Kniezsa István, Erdélyi Zsuzsanna stb.), az előadás végén is legalább kettő-három. Az első néhány előadásban rengeteg volt a definíció, főleg a retorikai és stilisztikai alakzatok magyarázata, de minden más is, ami egy elsős egyetemistát elrettent, de be is avat egy olyan szaknyelvbe, amit aztán öt évig használnia kell (soloecismus, barbarismus, metaplasmus, hebraizmus, akkomodált és inakkomodált, zárt és nyílt szövegek, interpolálás, perikopa, illiteratus stb.). De a legegyszerűbb mellett is ott van a jegyzetemben a magyarázat: pl. biografikus (*életrajzi*) irodalom, formulárium (*formulák, oklevélminták gyűjteménye*), ars dictandi (*a fogalmazás mestersége, stilisztika*). A harmadik előadást a szóbeliség és írásbeliség kölcsönhatásáról, a magyar és a latin nyelv érintkezéséről, a kiejtés és a helyesírás kérdéseiről tartotta, s mindennek a középpontjában a *Pray-kódex* állt. Ezt a módszert követte szinte minden előadáson: először általánosabb képet adott, irodalom-szociológiai jelenségeket vizsgált (pl. a literátus réteg jellemzői, a kancellária működése és a hivatalos iratok keletkezése), aztán egy-egy szöveg alapos elemzése következett. Anonymusra kétszer is visszatért, elemezve társadalom- és történelemszemléletét; a krónikáknál hivatkozott Szűcs Jenő Kézai-tanulmányára is. Csak egy rövid bekezdés, de az óra végén beszélt a lovagi irodalom kérdésköréről, a kétféle elméletet ismertetve nem újabb hipotézist vagy állásfoglalást közölt, csak kérdéseket tett fel: „lett volna olyan írástudó, aki leírhatta volna a lovagi irodalom szövegeit? Lett volna ezekhez olvasni tudó, széles közönség?” A választ nekünk kellett megadnunk rá.

Október közepén kezdődött a következő nagy egység, az egyházi irodalom, benne kedvenc témájával, a prédikációval. Gondosan lediktálta a középkori retorika szabályait, aztán az oklevél, a missilis levél és a prédikáció

részeit is, mindegyikben kiemelve a közös retorikai elemeket. Számomra az egyik legérdekesebb előadás Gyöngyösi Gergelyről és a XVI. század eleji vallásos mozgalmakról szólt, már november végén. Hiába voltam történelem szakos, sose hallottam a chiliazmusról, a haeresiológiáról, a Báthory László vezette joachimita pálos szerzetesekről, arról a világvége-hangulatról, amit a török veszély árnyékában, az 1500-as években Európa (és benne Magyarország) átélt. Nem ismertem Petrus Johannes Olivi és Joachimus de Flore világkorszakait, sem a Gyöngyösi által leírt – az apostolok és mártírok korától az antikrisztus eljöveteleig tartó – hat nagy korszakot, de az óra végén még jutott idő a ferences eszkatológiára is, megemlítve Laskai Osvátnak a törökökről írt traktátusát. A téma a parasztháború ideológiájának kérdéséből bontakozott ki, Taurinus eposza kapcsán, s az előadás első mondata így szólt: „A forradalom eszméje a középkorban még nincs meg.” Ezután már csak könnyű levezetés volt a kódex-irodalom szerzőiről szóló előadás, illetve az utolsó óra Komjáthy, Pesti Gábor és Sylvester János bibliafordításairól.

Azt, hogy a régi magyar irodalom teljes korszakát már az első félévben egységben kezelte, jól mutatják az utalások: a *Halotti beszéd* és a *Miatyánk* elemzésénél Pázmány fordítói elveiről beszélt, az első tankönyveknél (*Donatus minor*, *Donatus maior*) Baróti Szabó Kisded szótárát említette, az *ars praedicandina* Magyarországi Mihályt, aztán Kaprinai Istvánt.

A második félévben is az irodalmi műveltség, az irodalom hatástörténete, a XVII–XVIII. századi Magyarország nyelvi viszonyai álltak az előadások középpontjában. Utólag már jól látni, hogy előadássorozata a kéziratban akkor már elkészült szintézis, „*A magyar nyelvet írni kezdik*” fejezeteit is jelentette. Nem egy-egy szerzőre koncentrált, hanem az irodalmi folyamatokra. Kivételt ez alól csak néhányszor tett, pl. Faludi Ferencnél, akiről egy teljes előadáson át beszélt, felsorolva több mint 20 tételnyi bibliográfiáját, a részletes életrajzot, a pályaképet, s az előadás lezárásaként Szerdahely György poétikájából idézte Faludi kortársi értékelését. Részletes pályaképet kaptunk Amadé Antalról és Amadé Lászlóról is, verselemzésekkel. A korszakolás a *Spénót* követte („a barokk rendiség irodalma 1740-ig, a későbarokk/rokokó irodalom 1772-ig tart”), de nem automatikusan, több helyen kitért a korszakhatárok összemosisódására, az irodalmi és a történelmi folyamatok időbeli különbségeire. Az első előadás ebben a félévben is a retorikához kapcsolódott: Dálnoki Benkő Márton 1696-os Vossius-fordításával jelölte ki az új, klasszicista retorika kezdetét. Már a félév elején beszélt a prédikáció-irodalomról (február 12-én), de most az irodalmi ízlés felől közelítette meg a műfajt. „A prédikációk címe korjellemző” – olvasom a jegyzetemben, s ott sorakoznak

a példák, majd pedig az egyes szerzők, Csete István, Csúzy Zsigmond, Kelemen Didák, a sort Molnár János 1777-es magyar nyelvű („már tömör, pontos, rövid címeket használó”) prédikációskötete zárja. Ebben a félévben is külön előadás szólt a latin és a magyar nyelv viszonyáról, a XVIII. század „nagy nyelvi kríziséről”, az irodalmi, a hivatalos és a tudományos nyelv regisztereiről, Kempelen Farkas („a XVIII. század nagy magyar nyelvésze is!” – írtam fel magamnak) és Kalmár György nyelvészeti munkásságáról. Szinte minden előadásban előkerültek esztétikai kérdések, mint a vallási tolerancia, a pietizmus, a puritanizmus, az eklektikus filozófia és ezek megjelenése a magyar kiadványokban – rengeteg szerzővel és címmel. Kedvenc témája volt a tudománytörténet is: az egyetemalapítási kísérletek, az akadémiai tervek, az európai tudományos irodalom magyar recepciója Czvittinger Dávidtól Rezik Jánosig. Óra végén jutott már csak idő Bél Mátyásra, akiről aztán a következő előadásban jóval részletesebben beszélt, a táblára gondosan felírva tervezetnek főbb pontjait. Még a következő előadás is Bél Mátyással kezdődött, a németek számára készített magyar nyelvtanával, aztán a nemesi történetírás és a természettudományi irodalom következett. Ez utóbbinál újra előkerültek az értelmiségi programok: a magas tudomány művelése mellett a népszerűsítő irodalom felvállalása (a dilettánsok által írt, tudománytalan, de népszerű kiadványokkal szemben is), és az az ország-ismertető irodalom, amelynek példájaként (Bél Mátyás mellett) Lakatos István jezsuita szerző latin nyelvű *Székeljudvarhely leírását* (1702) elemezte. Eddig tartott a kurzus, a vizsgára nem emlékszem, de a részletesen kijegyzetelt *Spénót* segítségével és a jegyzeteim alapján nem lehetett nehéz. Így is sok mindennek utána kellett nézni: az előadásokon, a szakmai beszélgetésekben olyan magától értetődő természetességgel emlegette a már fogalomká lett szerzőket, könyveket, hogy szégyelltünk volna rákérdezni, mi mit jelent. Amikor már az Irodalomtudományi Intézetben, a XVIII. századi Osztályon dolgoztam, segítséget kértem tőle egy jezsuita tárgyú tanulmányomhoz: „Nézz meg a Sommervogelben” – mondta és jóindulatúan biccentett hozzá, kezében az elmaradhatatlan cigarettával. Nem mertem neki megmondani, hogy fogalmam sincs, ki vagy mi az, de szerencsére az Egyetemi Könyvtárban tudták, mit jelent „a *Sommervogel*”, és tényleg megtaláltam benne, amit kerestem. Sokszor kaptam tőle hasonló segítséget, főleg amikor (még fényévnire az internetről) külföldi szakirodalomra volt szükségem.

Az előadás tematikájából látszik, hogy csak arról beszélt, amit ő maga kutatott, ami szenvedélyesen érdekelte: nem tartott előadást Balassiról, Bornemiszáról, Zrínyiről, Pázmányról – meghagyta őket a kötelező régi magyaros

szemináriumokra, s azoknak a kollégáknak, akik ezeket a témákat kutatták. Merthogy tanulni nem volt nehéz abban az időben: hitetlenkedve olvasom a listát, amit az utolsó órák egyikén lediktált: az övéin kívül tíz (!) speciálkollégiumra járhatott, akit a régi magyar irodalom érdekelt (Varjas Béla: Korai széphistóriák, Madas Edit: A kódexelemzés módszerei, Barlay Ö. Szabolcs: Olasz–magyar kapcsolatok, V. Kovács Sándor: Anonymus, S. Sárdi Margit: Népszerű kisepika, Hargittay Emil: Pázmány, Kovács Sándor Iván: A költő Zrínyi és kora, Bóta László: Az eltűnt magyar epika, Péter Katalin: Az alkalmi beszédek történeti vonatkozásai, Kilián István: A XVIII. századi iskola-dráma...).

A Régi magyar irodalom kurzus véget ért, de én a diákja maradtam. Jártam hozzá *Szövegolvasási* szakszemináriumra, ahol Ürményi József leveleit írtam át, kezdetben még sok hibával: „Tipikus titkárnőhiba – mondta, de én nem értettem, és akárhogy néztem, nem láttam a szabályos sorokban a hibát –, hát kihagyott egy sort, ahogy a titkárnők szokták” mondta mosolyogva. (A saját titkárnőjével, Csöpivel nyilván nem fordult elő ilyen hiba: évtizedek óta dolgoztak együtt az Intézetben, fél szavakból is értve egymást.) Jártam hozzá *Retorika* szemináriumra is: valamikor késő délután volt, talán a szobájában (?), mert csak néhányan jártunk rá, a legelszántabbak közül – nem volt könnyű, de azóta is használom a jegyzeteit, s mindazt, amit ott tanultam. A speciálkollégiumok/szakszemináriumok mellett (a bolognai rendszer még a kifejezést is eltörölte az egyetemisták szótárából, már csak „kötelezően választható kurzusok vannak”, s ezeknél már nem a téma számít, csak az időpont és a kredit) nagyon jól működött a régi magyaros tudományos diákkör is, Hargittay Emil vezetésével. A tanszéki diákköri versenyen ott volt minden tanár (úgy éreztem, presztízskérdés számukra, hogy minél több jó dolgozatot írjanak a hallgatók), a bírálatok felértek egy-egy komoly kritikával. A diákkör igazi szakmai műhelyt jelentett, ismertük egymás kutatásait, meghallgattuk a többiek előadásait, mindig találkoztunk valamelyik szemináriumon. Meghatározó élmény volt számunkra az első Rebakucs, a manierizmusról rendezett keszthelyi konferencia, amire négyen-öten is elmehettünk a diákkörből, ahogy aztán a többin is ott voltunk már egyetemistaként. Nem csak ma, utólag gondolom úgy, hogy a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék a magyar szak legjobb tanszéke volt az ELTE bölcsészkarán, ahol nyugalom volt, alkotó munka, és egy olyan tudományos közösség, amelyben egy elsőéves hallgatónak is lehetett kérdezni, vitatkozni, sőt publikálni is.

Az egyetemen töltött öt év egyik legkedvesebb, utolsó emléke is ehhez a diákkörhöz és Tarnai tanár úrhoz kapcsolódik. 1984-ben jelent meg a Bél

Mátyás szövegeiből készült válogatása, s egy évre rá, a (szintén öt idéző) *Prodromus*, az az elegáns kis kötet, ami a 60 éves Tarnai Andort köszöntötte. A könyv ötletgazdája és szerkesztője Kovács Sándor Iván volt, s ő állította össze a leányfalusi kertben zajló barokk ünnepség forgatókönyvét is, aminek fénypontja a kötet átadása, és a két professzor, Tolnai Gábor és Tarnai Andor zászlójának a bemutatása volt. Úgy emlékszem, én az „angyali légión” egyik tagját játszottam az „előadásban”, fehér ruhában álltam ott, talán szárnyam is volt (?), mert Kovács Sándor Iván mindenről gondoskodott. V. Kovács Sándor egy hatalmas órával a nyakában, arcán derűvel afféle ceremóniamestert játszott (sosem láttam korábban ilyennek), a többiek is a *Szigeti veszedelem* vitézi és egyéb jelmezeiben, emblémákkal a kezükben köszöntötték az ünnepet. Jó idő volt, igazi júniusi napfény, bográcsban főztük az ebédet, verseket olvastunk, énekeltünk, tanárok és diákok együtt borozgattunk, beszélgettünk hajnalig. Amikor emlékezem rá, mindig eszembe jut ez az ünnep, az a nyitott, baráti légkör, amit maga körül megteremtett, ahol a tudomány volt a legfontosabb mindenek felett, és ahol nagyon, nagyon jó volt *tanítványnak* lenni.

(2014)

Tarnai Andorra emlékezve...

Amikor tizennyolc évesen az egyetemre került az ember, legalábbis a nyolcvanas években, az iskola megszokott melege és a gyermeki felelőtlenség könnyedsége egy csapásra szűnt meg. A Pesti Barnabás utcai épület labirintusában való ügyetlen tévelygés földrajzilag szimbolizálta azt a bizonytalanságot, amelyet a golyák pszichikailag éreztek a rájuk szakadt hirtelen felnőtt létben, aminek a – később kiderült, hogy korlátozott – szabadsága nemcsak mámorítónak, hanem riasztónak is tűnt: magunk alakítottuk az órarendünket, és olybá tűnt, mintha már az életünket is magunk irányítanánk.

Ebben az elbizakodott bizonytalanságban először izgalmas élményt jelentett, később megnyugtató biztonságot adott minden péntek délután, amikor proszemináriumunk volt. Szelíd, halk szavú, megfontolt tanárunk nemcsak a soha nem hallott című, idegen tartalmú, régi könyvek között igazított el minket, hanem ezek kapcsán a tudomány olyan soha nem tapasztalt érdekes és bonyolult világában vezetett, amely régisége ellenére is izgalmasabbnak és érdekesebbnek mutatkozott, mint a minket körülvevő külvilág: a 80-as évek apatikus időszakát éltük; még egyáltalán nem éreztük, hogy holnapra felforgatnánk az egész világot. A könyvészet áttekinthető rendjét, majd a régi magyar irodalom örökségét mutatta meg nekünk. Amikor felolvasta nekünk, hogy: „Békesség vagy az cellában. Az cellának kívül nincsen egyéb, hanem csak hadakozás”, úgy hangzott, mint egy útmutatás. Előadásában a középkori kolostori irodalom megelevenedett, és a békesség szigetének tűnt. Interpretálása nyomán Horváth Jánosnak *A magyar irodalmi műveltség kezdeteiről* írt monográfiája olyan izgalmas olvasmánnyá vált, mint egy akciódús regény. A XVIII. századi prédikációk szónoklattanának időtállóságáról pedig kiderült, hogy a mai újsághirdetések retorikája is ezeket a régi hagyományokat követi.

Ezekből a példákból is kitűnik, hogy magyarázatait olyan közérthető egyszerűség jellemezte, és olyan hétköznapi párhuzamokkal világította meg, hogy ezen az ismeretlen területen kezdtük magunkat biztonságosabban érez-

ni, mint az egyetemi élet útvesztőiben. Szemináriumai már számunkra jelentettek szigetet: gondolkodásra és értelmes emberi tevékenységre alkalmas szigetet. Ugyanakkor humánuma, ma inkább empátiának mondanánk, hallatlan megértést mutatott a mi eltévedtségünk iránt; minden közös óránk úgy kezdődött, hogy megkérdezte, „hogyan vannak”, és türelemmel magyarázta el az egyetemi rendszer általunk furcsának vélt működésének miértjeit. Soha nem nézte az órát, és persze hogy elhúzódtak ezek a szemináriumok: fél négy helyett fél ötkor-ötör értek véget, de ki bánta, hogy utána rohannunk kellett-e a jogi karra valami monstrum nagy előadóba pszichológia előadásra. Mi aznap már nagyon sokat megtanultunk – még az emberi lélekről is. Ugyanakkor büszkék voltunk, hogy egy ilyen kiváló ember nem sajnálja az időt a mi földszintes problémáinkra: megpróbáltunk tehát felnőttként gondolkodni, viselkedni, legalább a jelenlétében.

És persze készültünk az órákra: hatalmas áhítattal, lelkes buzgósággal és teljes tudatlansággal; bűn rossz referátumokat tartottunk, egy szót sem értettünk a másik beszámolójából, és tisztelettel vártuk, hogy aztán a Tanár úr néhány szóval világossá tegye, miként is kell használni Apponyi *Hungaricáját*, mire jó a „Petrik”, hová kell fordulnunk, ha azt halljuk: „nézd meg a Szinnyeiben”, és a *Spenót* nem az az undorító étel, amit a menzán mérnek. Soha nem árulta el, hogy látja a mi nagy oktalanságunkat, és soha nem nevetett rajtunk (pedig mi ma már nevetünk, akkori magunkon) – viszont mindig pontosan, tárgyilagosan világított rá arra, mit is kell legközelebb jobban megoldanunk.

Hamar megtanultuk, hogy a legnagyobb dicséret az, hogy „jól van”. Tartózkodott a szuperlatívuszoktól, és minket is óvott tőle. A becsületes munka magától értetődő kötelesség, azért még nem jár dicséret. Később, mikor a vezetésével dolgoztam, és hetente, kéthetente beszámoltam a munkámról, ugyanúgy örültem, ha azt mondta: „jól van, Kati”, mint az első régi magyar irodalom vizsgán, amikor kétségbeesve hadartam mindent, amit Bornemisza Péterről tudtam, és leállított: „ezt maga jól megtanulta”.

Úgy hívtuk: „délceg fenség” – és annak is láttuk. Finom, törekeny alkata, kissé görnyedt járása ellenére fölének magasodott mérhetetlen, mégsem kérkedő tudásával, biztos erkölcsiségével. Később megtudtuk: az a szilárd erkölcs, amit megtapasztaltunk az órák mikrokörnyezetében, a nagyvilágban is megállta a helyét; a folyosón suttogták, hogy a Bölcsészkaron két tanszékvezető van, aki soha nem lépett be a pártba, az egyik ő. Hitelét ez a tudáson alapuló kikezdehetetlen morál adta, és azt tanította (meg) nekünk, hogy a világból a minőség nélküli változandó helyett csak az örök minőségre szabad tekintenünk. Ő ezt tette, nekünk nem mindig sikerül.

Többször vezette meghatározó irányba az életemet, mindannyiszor egy-egy rövid tanáccsal. Először amikor a dráma iránti vonzódásomról tudva a Kilián tanár úr által akkor indított dráma-szemináriumra irányított: „nézze meg, érdekelheti magát!” Így lettem drámakutató. Aztán egy OTKA-kutatásban dolgoztam mellette: tevékenységének azt az igazságát, amellyel tanszékén az alap kutatásokat szorgalmazta, támogatta, szervezte, az idő mára sokszorosan igazolta; én is szinte minden kortárs kollégámat ezekben a programokban ismertem meg. Amikor egy biztosabb egzisztenciát jelentő állást kínáltak, és megkérdeztem, mi legyen, azzal, hogy azt mondta: „maradjon csak itt, nyugodtan”, tudtam, hogy valóban nyugodt lehetek. Iskolát teremtettem, tudományt szerveztem.

Nem tudom pontosan felmérni és főleg megfogalmazni, hogy mit tanultam tőle. Ahogyan ezeket a mondatokat fogalmazom újra, mindig úgy érzem, nem tetszene neki, hogy közhelyeket találna benne. Stílusának szikár pontosságát, a hatalmas tudásanyagból építkező szintetizálás megvilágosító erejét, titkát soha nem tudom ellesni, hiába olvasom újra a szerényen egy szállóige történetének nevezett, kismonográfia igényű összefoglalását a XVIII. századi gondolkodás alakulásáról, a Hungarus-tudatban megnyilatkozó értelmiségi öntudat körvonalairól, forgatom a Batsányi-kiadást, informálódok, hogy is volt, amikor a magyar nyelvet írni kezdik.

Utolsó hónapjaiban sem mutatta ki, hogy betegség bántja, csak kicsit resignáltabb lett, gyakrabban tűnt el beszélgetés közben a cigarettafüst és a gondolatai mögött, mosolyából fogyott a derű. Sajnálom, hogy csak későn vettem észre, amikor ebben a helyzetben ismét egy mondatával gondoskodott rólam. Tanév közben hívtak a Tanárképző Karra főállásba, és a korábbiakkal ellentétben határozottan azt javasolta, hogy „fogadja el az állást!” Azt hittem, véget ér az OTKA-pályázat, és nem kapott további támogatást. Ugyan mondogatták már, hogy beteg, de pletykának véltem: annyi mindent mondtak már... Úgy nem akartam tudomásul venni a betegségét, ahogy a szüleiről nem akarja elhinni az ember, hogy nem halhatatlanok. Csak a halálakor döb-bentem rá, hogy utolsó idejében is még igazított egyet a sorsomon.

Halála után az önjelölt „örökösök” gyorsan jelentkeztek: a temetése másnapján már festették a tanszéki szobáját, hogy a stallum új birtokosa mihamarabb beköltözhessen. Azt hiszem, akkor sem bántotta volna, ha tud róla – nem közéjük tartozott. Sokszor hivatkozott azokra, akiknek az iskoláját követte: Horváth János mellett Alszeghy Zsolt, Laziczius Gyula, Pais Dezső nevét tőle tanultam meg. Ma pedig ő is köztük van, nemcsak az Irodalomtudomá-

nyi Intézet fénykép-pantheonjában, hanem a szellemi örökösök tudatában is. A magas igényű tudományos munka és az emberi nemesség mintaképe, jól láttuk akkor gyerekfejjel: délceg fenség.

(2014)

II. A Tarnai-díjasok emlékezései

Dávidházi Péter

A tudós fogalma (Emlékezés Tarnai Andorra)

Különös, alig hihető öröm, hogy nekem ítelték az újonnan alapított Tarnai Andor-díjat. Neve olyan szellemi örökséget hordoz, amilyennél tiszteletre méltóbbat nemigen ismerek szakmánk utóbbi évtizedeiben. Harminc évvel ezelőtt ért az a szerencse, hogy fiatal külső munkatársként bekerülhettem az Irodalomtudományi Intézet kritikátörténeti csoportjába, amelyben Tarnai vezetésével számos nemzedék képviselői dolgoztak együtt, hogy végül ki-ki megírja a maga kötetét az általa szerkesztett *Irodalomtudomány és kritika* könyvsorozatba. Noha vitavezetőként finoman háttérbe húzódott, s azáltal irányított, művészien, hogy látszólag nem irányított, így is (vagy éppen ezért) életre tudott kelteni valamit, ami a halála óta egyre jobban hiányzik: olyan tudományos közösségi szellemet, amelyben a szemléleti különbségek nem kizorítósdíhoz vezetnek, hanem kölcsönösen megszívlelt eszmecserékhez és az egyéni teljesítmények nagyvonalú méltánylásához. Mire az én kötetem 2004-ben megjelent, már tíz éve elbúcsúztattuk őt a lovasi temetőben, neve rendre gyászkeretbe került a sorozat újabb darabjain, ahogy két évtizeddel korábban Szauder Józsefé, de ösztönzését továbbra is mindannyian éreztük. Korompay H. János, majd Szajbély Mihály az ő emlékének ajánlotta kötetét, én meg örökké fájlalni fogom, hogy nem tudhattam meg, mit gondolt volna a párbeszédéről, amelyet az *Egy nemzeti tudomány születése* lapjain a nézeteivel folytatok. Életre szóló ajándék, hogy inspiráló egyetemi tanárain, Ruttkay Kálmán, Németh G. Béla és Mezei Márta után pályakezdőként még jó ideig nála dolgozhattam. Megtiszteltetés, hogy 1988-ban vele párban lektorálhattam Szörényi László és Szabó G. Zoltán *Kis magyar retorikáját*, s ma is elborzaszt, ha megpillantom, hogy belső címlapján az ábécé-sorrend szeszélyéből nevem az övé fölött díszleg. Bennem ugyanis régóta fogalommmá vált az a név, mégpedig egyik alapfogalmammá, amelynek érvényét az ő életműve, személyes sorsa és lassanként megérteni vélt tudósi magatartása mindmáig szavatolja. Úgy érzem, a róla elnevezett díj megalapítása a legjobbkor tör-

tént, mert erre a fogalomra szakmai életünknek ma ismét nagy szüksége van, talán nagyobb, mint halála óta bármikor.

Valahányszor kézbe veszem egy-egy munkáját, köztük a legnehezebb időkben írtakat, mindig elámulok, hogyan tudhatott *olyan* körülmények közt *ilyen* szintű életművet letenni az asztalra. Igaz, bene vixit, bene qui latuit: feltűnés nélkül, ha kellett, rangrejtve dolgozott. Kevesen tudták, hogy a *Batsányi János összes művei* két szerkesztő nevével jegyzett első három kötetét, a versek (1953) és tanulmányok (1960, 1961) mintaszerű kritikai kiadását nagyrészt egyikük, azaz ő rendezte sajtó alá. Még kevesebben vehették észre 1969-ben, hogy a Modern Filológiai Füzetek sorában megjelent *Extra Hungariam non est vita...* vékonyka kötete milyen nagyszerű kismonográfiát rejt; egyetlen számottevő recenzió jelent meg róla (jegyezzük meg hálásan: Szörényi László tollából), pedig Bíró Ferenc 1985-ben joggal írta, hogy e korát megelőző könyv „egy szólás genezisének tisztázása ürügyén a XVIII. századi Magyarország ideológiatörténetének olyan mozzanatára világít rá, amelynek mélyebb tanulságaival még mindig nem nézett igazán szembe a kutatás”. Az már viszonylag hamarabb kiderült, hogy mennyire alapvetőek a magyar irodalomtörténet-írás kezdeteiről szóló nagy tanulmányai, amelyeket nemrég fontos posztumusz kötetbe gyűjtve publikált kiváló tanítványa, Kecskeméti Gábor. Csak főművéről, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon* című monográfiáról (1984) tudhattuk azonnal, hogy sokáig viszonyítási pontként fog szolgálni; Vizkelety András már 1985-ben az avatottak közmegegyezésére hivatkozhatott, amikor az Irodalomtörténeti Közleményekben azzal kezdte recenzióját, hogy ez a könyv „kétségtől új korszakot jelent a régi magyar irodalomról alkotott ismereteink terén”. Ehhez képest Tarnai, rá jellemző módon, azt írta előszavában, hogy kutatásait akkor tartaná sikeresnek, ha könyve rövidesen elavulna!

Szakmai és emberi értékei kiállták az idők próbáját, s nem akármilyen időkét. Hagyományos filológusi szaktudására ma is felnézek, amikor az ilyesmit egyes körökben már divat mellőzni, amellet erkölcsileg is tisztelem, amiért 1949-től egy évtizedet inkább az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, mintsem előnyösebb pozíciókért elveit feladta volna. (Szerencsére épp a kéziratárban talált fedezéket: a régi irodalom kutatójának eszményi búvóhely.) Szeme se rebtent, ha beszélgetéseink során a rosszszemlékű korszak érdemtelen kedvezményezettjei netán szóba kerültek, méltatlankodás helyett sietett diplomatikusan témát váltani; műveiben viszont nem idomult hozzájuk, s nem az ő nyelvüket beszélte. Mindennapi beidegződésein persze nyomot hagyott a korszak, amely az *Egy mondat a zsarnokságról* kísérteties

tanúsága szerint tüzzel-vassal oktatott a „minden hiában” reménytelenségére. Még mindig sztoikus egykedvűséggel vette tudomásul, ha közel érezte a láthatatlan falat, melyet nem lehetett áttörni. „Mit tudsz csinálni?” – kérdezte ilyenkor rezignáltan, hanghordozásával sejtetvén, hogy nem sokat, úgyhogy ne pazaroljunk rá energiát, hanem (ez volt a tanítás ki nem mondott, de fontosabb része) dolgozzunk inkább azon, amin éppen lehet. Az 50-es években rögzülhetett benne az epiktétoszi különbségtétel aközött, amit megváltoztathatunk, illetve amit nem. A 70-es, majd 80-as években a fal talán messzebb volt már, mint ő hitte, s tudományos presztízsének latba vetésével olykor többet is elérhetett volna, de inkább nem kísérletezett. Ma már úgy látom, valamennyire talán még ebben is igaza volt; a vérebe ivódott óvatosság sok mindenben korlátozta ugyan, s ezt olykor tudományszakunk ügyei is nyilván megsínylették, de önkorlátozása végül olyan életművet eredményezett, amely akkoriban nem jöhetett volna létre folytonos, nagyrészt meddő csatározások közepette.

Szinte látom, ahogyan ül közöttünk, cigarettafüstjébe burkolózva, hallgat, mosolyog, s titkon élvezi, hogy a fiatalok bontakoznak. Mindene egy-lényegűnek látszott, formában jellegzetesen hasonlóak: testi soványsága, néhány karcsú kötete, még írásainak stílusa is őrzött valamit az ő, mondhatni, egyetemes szikárságából. Semmi fölösleg, cifrázat, hivalkodás vagy öntetszelgés, csak hasznos teher. Ugyanakkor nála mindezt nem a kényszeres aszkézis örömtelen életidegensége lengte körül, hanem az egykori Eötvös Collegium szabad és felszabadító levegője. Nézzük meg példaként az *Extra Hungariam* egyetlen mondatát, melyen egyébként tanítani lehetne, hogyan kell sokatmondó tömörséggel, jellemzően és elegánsan bevezetni egy nagy horderejű idézetet: „Jakob Friedrich Reimmann, evangélikus pap, Leibniz és Christian Thomasius nagy tisztelője, a német nemzet kultúrájának a nyugati szomszédokkal szemben elszánt védelmezője, Pierre Bayle támadója, hivatása szerint könyvmoly, életformájában hamisítatlan kispolgár, 1708-ban ezt írta a magyarokról: »Wer kan mir de Scriptis et Scriptoribus Hungaricis eine Nachricht geben?«” Emlékszünk, e szónoki kérdés után jön Reimmann fitymálkozó válasza, miszerint senki nem adhat hírt magyar szerzők jelentős műveiről, a magyarok ugyanis mindig többre tartották a jó lovakat és fényes kardokat az érdekes könyveknél, s ez a kitétel serkenti majd tudós cáfolatra vagy másfél évszázadon át a magyar irodalomtörténeti munkák szerzőit. De miről is szól Tarnai első pillantásra igénytelenül tárgyyszerű mondata, Reimmann korabeli beszédhelyzetének összefoglalásán túl, vagyis miről szól még, közvetve és kimondatlanul, miről szól előzékenyen adagolt ismeretközlésé-

vel, áttekinthető szerkezetével, könnyen felvehető ritmusával, biztos retorikai érzékkel késleltetett, de épp időben érkező állítmányával, s főként az egészbe szinte észrevétlenül befoglalt, kedves humorú lexikoncikk-paródiájával? Számomra mintha ugyanazt üzenné, amit hajdan Bandi egész lénye, minden szava és gyakran még beszédesebb csöndje sugallt, azaz hogy keressük meg saját feladatunkat, barátaim, aztán meg csináljuk a dolgunkat tőlünk telhetően jól, a legszerényebb részmunkát is komolyan véve, és ebből soha, semmiért ne engedjünk, mert a hivatás kötelez, talentumainkkal egyszer majd el kell számolni, egyébként pedig történjék bármi, fogadjuk nyugodt szívvel, hallgassunk és mosolyogjunk.

Elhangzott: Budapest, 2007. február 21-én.

Élet és Irodalom, 2007. febr. 23., 8.

Tarnai Andorról és a latin nyelvtanról

„E légtől nagy biztonsággal megállapítható már, hogy Horváth Jánost a XXI. század is a legnagyobb magyar irodalomtörténészek között tartja majd számon. Egyéniségét és érdemeit [...] eddig jobbra volt tanítványok méltatták vagy elemezték: hallgatóinak utolsó nemzedékéhez tartozik e sorok írója is, aki a Mesterről szóló más cikkek és megemlékezések szerzőihez hasonlóan első kötelességének tartja, hogy tiszteletét, sőt csodálatát fejezze ki egykori tanára, vizsgáztatója [...] iránt.”

Az idézett sorokat Tarnai Andor írta, Horváth János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című munkája 1988. évi kiadásának előszavában. Szavai – mutatis mutandis – sok tekintetben a mai eseményhez is alkalmazhatók. Egészen biztosan nem tévedek, ha úgy vélem, Tarnai Andort is a legnagyobb magyar irodalomtörténészek között tartja számon az utókor. Az ő érdemeit is sokan méltatták vagy elemezték; és én is első kötelességemnek tartom, hogy tiszteletemet, sőt csodálatomat fejezzem ki iránta.

Innentől azonban rám nem érvényes az idézet: „hivatalosan” nem voltam Tarnai tanítványa, így nem is vizsgázhattam nála. Nem ott és nem akkor jártam egyetemre, ahol és amikor így történhetett volna. Ez a nálam fiatalabbaknak adatott meg. Mégis büszke lehetek rá, hogy engem is Tarnai-tanítványnak tartanak. Amikor az a nagy öröm és megtiszteltetés ér, hogy átvehetem a róla elnevezett díjat, talán megengedhető, hogy személyes emlékeim felidézésével röviden utaljak szakmai kapcsolatunkra.

Tanulmányaim színhelyén, a szegedi egyetemen a régi magyar irodalmi képzés sokrétűségének köszönhetően az érdeklődők a tanszék arculatát meghatározó eszmétörténet mellett megismerkedhettek más irányzatokkal is. A hetvenes években a tanszék állandó vendégelőadója volt többek között Szörényi László és Horváth Iván. Az utóbbinak köszönhetem, hogy bemutattam Tarnai Andornak. Felkeltette érdeklődésemet, amit hallottam tőle az irodalmi gondolkodásról, az irodalom önszemléletének forrásairól. Olyannyira, hogy szegedi szakdolgozatomnak is Tarnai lett a témavezetője. Rendszeressé

váltak konzultációink: ha szegedi albérletemet odahagyva hazajöttem Budapestre, sűrűn látogattam a Ménesi úton. Az egyetem elvégzése után folytattam kritikátörténeti vizsgálódásaimat. Tarnai irányításával készültek újabb és újabb tanulmányaim, egyetemi doktori, majd kandidátusi értekezésem. A nyolcvanas években leggyakrabban már új munkahelyén, az ELTE akkor még Pesti Barnabás utcai épületében kerestem fel. 1989-ben lettem az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, akkor még csak félállásban. Mivel az intézet kritikátörténeti munkacsoportját Tarnai vezette, immár – legalább félig – „hivatalosan” is kollégájának mondhattam magam. Tragikus egybeesés, hogy halála után egy jó hónappal neveztek ki az intézet főállású tudományos főmunkatársává.

Szűk két évtizedet töltöttem el Tarnai Andor szellemi felügyelete alatt, amíg egyetemi hallgatóból a főmunkatársi kinevezés várományosa lettem. Ennek során nagyon sok olyasmit tanultam tőle, amit munkámban azóta is hasznosítani igyekszem. Kapcsolatunk csaknem kizárólag szakmai jellegű volt. Ismeretségünk egyetlen magánéleti vonatkozása: házasságkötésemről utólagos értesítést küldtem neki, amelyre udvarias levélben válaszolva fejezte ki jókívánságait.

Bár kapcsolatunkat nem a személyes szálak fűzték szorosra, mégis úgy gondolom, hogy Tarnai Andort, az embert is megismerhettem. Bizonyos vagyok benne ugyanis, hogy a személyes és a szakmai tulajdonságokat, a „magánembert” és a hivatását gyakorló tudóst nem lehet szétválasztani.

A kivételes egyéniség és a kiemelkedő tudományos eredmények szükségzerű összefüggéseiről Tarnai esetében is sokan megemlékeztek. Vannak, akik nálam hivatottabbak érdemeinek méltatására. Vagy azért, mert régebben és jobban ismerték, mint én, vagy azért, mert közvetlenebb, személyesebb kapcsolatba kerültek vele. Nem is szándékozom versenyre kelni velük – már csak azért sem, mert a versengés, az erőszakos törtetés, a mindenáron való előtérbe tolokodás merőben idegen volt Tarnai Andortól.

Éppen erről a tulajdonságáról szeretnék röviden szólni, mivel számomra ez volt a legrokonszenvesebb jellemvonása. Ennek felidézésében nagy segítségemre vannak Dávidházi Péter kifejező szavai, amelyeket éppen ezen a helyen mondott el egy évvel ezelőtt, amikor elsőként vette át a Tarnai-díjat. „Mindene egylényegűnek látszott, formában jellegzetesen hasonlóan: testi soványsága, néhány karcsú kötete, még írásainak stílusa is őrzött valamit az ő, mondhatni, egyetemes szikárságából. Semmi fölösleg, cifrázat, hivalkodás vagy öntetszelgés, csak hasznos teher.”

A hivalkodás és az öntetszelgés hiányát egyszerűbben szerénységnek is nevezhetjük. Nagyon jellemzőnek tartom a következő, sokak által ismert, anekdotába illő történetet. Amikor Tolnai Gábor nyugdíjazása után Tarnait nevezték ki az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezető-jévé, olyannyira nem kürtölte tele a világot a jó hírrel, hogy sokan még a szakmában sem szereztek tudomást pályafutásának erről a fordulatról. Amikor valaki találkozott vele az egyetem folyosóján, és érdeklődött, hogy mi járatban van erre felé, Tarnai csak annyit válaszolt: „Itt dolgozom, a Tolnai-tanszéken.”

Tarnai Andor szerénységét őszintén csodáltam. Számomra ez tette igazán vonzóvá és hitelessé emberi alakját és tudományos teljesítményét egyaránt. Ahogy mondani szokták: neki volt mire szerénynek lennie. Eredményei önmagukért beszéltek; nem volt rászorulva a harsány önreklámozásra, nem kellett különféle pózokat próbálgatnia, görcsös erőfeszítéssel alakítania a „tudóst” – hiszen szerepjátszás nélkül is az volt. És éppen azért lehetett az, mert rendelkezett az ehhez szükséges szakmai és erkölcsi fedezettel: elegendő és meggyőző volt, ha egyszerűen csak saját magát adta.

Utolsó idézetem a latin grammatikából veszem, közelebbről az esettanból. A nyelvtankönyv szerint: „A birtoklást kifejező, azaz *dativus possessivus* áll az *esse* ige mellett, ha arról van szó, hogy van valakinek valamije – főként szellemi értelemben.” A példa: „*Est honor virtuti*” – azaz: ‘Van becsülete az erénynek’. Jó lenne, ha nem csak a nyelvtankönyvben lenne így – legalább szellemi értelemben. A helyzet nem tűnik reménytelennek, ha végiggondolom az intézetünk által alapított tudományos díjakat, amelyek Klaniczay Tibor, Martinkó András, Oltványi Ambrus, Faludi Ferenc, Tarnai Andor nevét viselik – és azokat a kiváló kollégákat, akik ezekben részesültek. Ezért különös öröm a számomra, hogy bekerülhettem a díjazottak megtisztelő társaságába.

Elhangzott: Budapest, 2008. március 12-én.

A Tarnai Andor-díj átvételekor

A Tarnai-tanítványok hajdani csapatából ma itt az Illyés-archívumban a Faludi-díj friss kitüntetettjével, Nagy Lacival ketten kerültünk a figyelem előterébe. Meg kell idéznünk azonban egy harmadik hajdani társunkat is, akinek földi porai előtt ugyanezen a napon tettük végső tisztességünket. Álmomban sem gondoltam volna, hogy lesz idő, amikor Bárczi Ildikó alakját is már csak az emlékezet idézheti meg, amikor örökre megszakad a párbeszédünk Nyírbátori Bertalan sermotörédékeinek megítéléséről meg arról, mi a természete az ars compilandi praedicationis és az ars compilandi tabulae eljárásainak. 1989 óta voltunk párbeszédben Ildikóval, amikor az egész Török-vészen és Kuruclesen nekem volt számítógépem egyedül, és hozzám járt át, hogy a később nagy sikert aratott *Orbis Latinus* című tankönyvét begépelje. A tankönyv első mondatai ezek voltak: „Minden életrajz születéssel kezdődik, és halállal végződik. Elmondja, hogy milyen hatások érték az embert, hogy milyen célok vezették, és hogy milyen képességeknek volt a birtokában.”

Attól félek, a Tarnai Andor-díj átvételének ünnepi perceiben erre a három egyszerű és mégis beláthatatlan kérdésre – milyen hatások érték? milyen célok vezették? milyen képességeknek volt a birtokában? – sem Tarnai Andorról, sem Bárczi Ildikóról, sem önmagamról vagy bárki másról szólva nemigen tudnék kielégítő válaszokat adni. Nem az emberekről, inkább a műről próbálok szólni néhány mondatot, arról a műről, amely bizonyos tekintetben közös művünk, ma is együttesen íródik, közös eszmékhez igazodik, a hajdani eszmecserék támpontjai mentén fejlődik, alakul, gazdagodik és változik, mindaddig, amíg valamelyikünk oda tud ülni a billentyűk elé.

Az MTA Irodalomtudományi Intézetében összpontosuló kutatások egyik csoportját, azokat a vizsgálatokat, amelyeket Szauder József és Tarnai Andor kezdeményezett, majd haláláig Tarnai Andor irányított, a szakmai zsargon kritikátörténeti vállalkozásnak nevezi. Amikor a szélesebb közönség számára kívánjuk megmagyarázni, hogy miről is van itt szó, mindig pontosításra és magyarázkodásra kényszerülünk. A *kritika* szó ugyanis itt nem recenziókra,

bírálatokra, ismertetésekre, sőt nem is a bírálati elvekre és szempontrendszerekre utal, hanem leginkább a francia *critique* és az angol *criticism* terminussal azonos jelentésű. Vagyis az irodalomról való elméleti gondolkodás teljes körének történeti vizsgálatáról van szó.

Úgy látom azonban, hogy mindezt valójában nemcsak a szakmán kívülieknek nehéz elmagyarázni, hanem a professzionisták között is kevesen vannak, akik ennek az alapvető fogalmi tisztázásnak minden szemléleti következményét érvényesítenék. Pedig Tarnai Andor világos szavakkal jellemezte a helyzetet már 1971-ben, amikor a kritikátörténeti kutatások célkitűzéseit ismertette. „A kiindulópont szerint kutatás és feldolgozás tárgya minden kritikai gondolat, amit kifejtője tudatosan kapcsol bele a már létező teoretikus szférába, és arra jellemző módon, vagyis általában értekező prózában fogalmaz meg. Legnagyobb részben kimaradnak tehát, s csak kivételesen, jelentőségtől és az adott korszak viszonyaitól függően tárgyaltnak a kifejezetten szépirodalmi művekben, legtöbbször szétszórtan található megjegyzések.” Így tehát a kritikátörténet anyaga nem azonos az irodalomtörténet-írás anyagával, hanem afölött, amint Tarnai írja: egy második közegként, teoretikus szféraként helyezkedik el. És ugyanott Tarnai még harmadszor is, megejtő egyszerűséggel és nyíltsággal kimondja az episztemológiai kulcsmondatot: „a kritikai eszmék történeti változása a gondolkodásnak más rétegében megy végbe, mint az irodalomé.”

A kritikátörténet számára kijelölt vizsgálati terep, a gondolkodásnak az a bizonyos más, az irodalomtól különböző rétege e mondat olvastán persze nyomban a tudománytörténet területén tűnik fel a tekintetünk előtt. Ilyen értelmű kijelentést tenni azonban megint felületes elhamarkodottság volna, és azt hiszem, távol állt volna Tarnai Andortól.

Egyfelől már 1962-ben figyelmeztetett egy német nyelvű cikkében arra, hogy az irodalomtudomány és a tudománytörténet határa nem mosható el, az irodalomtörténet nem avatkozhatik illetéktelenül a tudománytörténet hatókörébe. Van a tudománytörténetnek egy, az irodalomtörténettel közvetlen érintkezésben álló, körülhatárolható területe, amely alkalmassá tehető irodalomtörténeti használatra, és Tarnai szorgalmazta is, hogy ezt a nem egészen irodalmi, de irodalomtörténeteink számára nélkülözhetetlen anyagot vizsgálat tárgyává tegyük.

De van a dolognak másik aspektusa is. Az emlékezetes szállóige, az *Extra Hungariam non est vita...* történetét vizsgáló kismonográfiájának módszertanát határozta meg akként Tarnai, hogy az „tudománytörténeti anyagba vágott ideológiatörténeti metszet”. Ezzel kapcsolatban arra kell emlékeztetnem, hogy nemcsak az irodalomtörténész vághat szikrázóan izgalmas ideológiatörténe-

ti metszetet a tudománytörténeti anyagba, hanem az irodalom folyamatosan, naponta hasít ilyen ideológiai metszetet a tudomány földjébe, amiként fordítva is: a tudomány naponta hasít ki narráció- és argumentációtechnikai metszeteket az irodalom televényéből. Könyvem nyitófejezetében hosszan írtam arról, hogy ennek az ontológiai és ismeretelméleti tétű átjárásnak, a határon való sűrű közlekedésnek a felismerésében és rendkívüli jelentőségének megértésében Tarnai Andor évtizedekkel volt képes az európai és az angolszász mezőny elé vágni, és hogy az ezt a szemléletet érvényesítő esettanulmányait egyetemi antológiadarabokként kellene naponta ismertetni az irodalomtörténet-írás és az esztétika-történet-írás ma legfelkapottabb szellemi központjaiban.

Tarnai Andor munkásságának végső szellemi tétjét éleslátó szavakkal foglalta össze az az 1984-ben, Klaniczay Tibor által fogalmazott tagajánlás, amely akadémiakussá választásának kezdeményező lépése volt: „...a legmagasabb fokon sajátította el a tények tiszteletét, a források és adatok hiánytalan összegyűjtésének igényét, s a filológiai erudíció műhelytitkait. Ezekkel az adottságokkal azonban nem a filológiai aprómunka tisztaságát eredményezte, hanem elsősorban az ideológiai kérdések megválaszolására, a gondolkodás, az eszmék történetének feltárására, a korszakok, irányzatok szintetikus megragadására törekedett.”

Soha nem lehetek elég hálás a sorsnak, hogy ismerhettem ezt az európai rangú tudóst, hogy szellemi tájékozódásom legfogékonyabb szakaszában találkozhattam az ő legtermékenyebb és legérettebb, egy életút tapasztalatait szintetizáló alkotó korszakával, és hogy olyan bizalmat szavazott nekem, előzetesen és akkor még bizonyosan érdemtelenül, hogy éveken át engedett betekintést alapvető szakmai és erkölcsi eszményeinek napi gyakorlatába, alkalmazásába is. Soha nem lehetek elég hálás a sorsnak azért, mert a szakember értő figyelme mellett az ember szeretetét is éreznem engedte, annak az embernek a szinte apai szeretetét, akivel nemcsak a bölcsészkar régi magyar tanszékén lehettem együtt, hanem az Attila úti lakásban és a lovasi házban, az utcán, a 78-as buszra várva, vagy gyalogosan az Erzsébet-hídon vagy a Gellérthegyben, amikor nehéz, kellemetlen betegségből kiadós sétákkal lábadozott. Azt hiszem, gyarló szavakkal sosem leszek már képes felidézni annak a szellemi kisugárzásnak és érzelmi biztonságnak a csöndes, nyugodt, éltető és nevelő erejét, amelyben rövid ideig élnem adatott, és amelyből halálom percéig tudást, ítéletet, szakmai és emberi támpontokat egyaránt meríteni fogok.

Köszönöm a kitüntetést.

Elhangzott: Budapest, 2009. február 25-én.

Tavaly augusztusban...

Tisztelt kollégák, kedves barátaim!

Tavaly augusztusban, Tarnai Andor lovasi emléktáblájának leleplezésekor, az a *Halotti Beszéd* csengett vissza bennem egyre erősebben, amelyet 15 évvel azelőtt az ő sírjánál, a tihanyi apátsággal szemben olvastak fel; most, a *Látjátok feleim...* című, nagy hozzáértéssel és szeretettel készített kiállítás mindezt újra felidézte. Ahogy a katalógus bevezetése írja: első nyelvmemlékeink gyűjteménye „a magyar nyelvű írásbeliség kibontakozásának történetét kíséri végig a latin szövegekben megjelenő első magyar szavaktól az írott irodalmi nyelv megszületéséig és ezzel párhuzamosan a magyar nyelvnek a mindennapi íráshasználatban való térhódításáig. Horváth János és Tarnai Andor nyomában járunk” – teszi hozzá a kiállítás kurátora.

Horváth János monográfiája, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* 1988-ban, az Akadémiai Kiadó reprint-sorozatában jelent meg újra, Tarnai Andor előszavával. Fontos és kedves emlékeim között őrzöm ennek gépelt kéziratát, amelyre szerzője a következő üzenetet írta: „Kedves Jancsi, itt a kézirat. Ha szükségesnek tartasz valami változtatást, szóljál. Üdv. TA.”

Ez a néhány szó tökéletesen jellemzi őt. Négy évvel azelőtt látott napvilágot főműve, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”, számtalan új felismeréssel; intézeti vitáinak egyikét még alkalmam volt hallgatni az általa vezetett kritikátörténeti munkaközösség tagjaként. Nagy örömkre szolgált, hogy számos, hazai és külföldi teendője mellett vállalni tudta az előszó megírását. De az, hogy ő, mint a korszak legkiválóbb szakembere, egy nála jóval fiatalabb, nem középkor-kutató kollegája véleményének rendeli alá írását, és esetleges változtatásra is hajlandó: a szerénység non plus ultrája. Hány ember lenne erre ma képes: hány ember tartja magát legkiválóbb szakembernek, holott nem okvetlenül az, s hányan tartják írásukat megváltoztathatatatlannak? S hány munkaközösség vezetője írna hasonló levelet beosztottjának?

Hadd idézzek ennek az előszónak szövegéből. Horváth János „hallgatóinak utolsó nemzedékéhez tartozik e sorok írója is, aki a Mesterről szóló

más cikkek és megemlékezések szerzőihez hasonlóan legelső kötelességének tartja, hogy tiszteletét, sőt csodálatát fejezze ki egykori tanára, vizsgáztatója, ezúttal különösen a »Kezdetek« írója iránt. E könyvből nagyon sokat tanult, benne megszámlálhatatlan továbbfejleszthető gondolatot talált, s az a benyomása, hogy ugyanannyit hagyott még felhasználatlanul a következő nemzedékek számára.” A kevés szóval is sokat mondó és a túlzó retorikai fordulatoktól zsigerileg idegenkedő Tarnai Andortól kivételesnek tekinthető ez a vallomás, amelyet a tudós előd munkásságával való szerves kapcsolat részletes kimutatása hitelesít.

„Horváth János és Tarnai Andor nyomában járunk”, idéztem. Ez a mondat különös fontossággal érvényes eddigi életemre és munkámra. Horváth János nyomában szükségképpen, mert a leszármazás előlegezett áldásai elsősorban az ebből adódó kötelességek teljesítésével érdemelhetők ki, mindig csak részben, azoknak a műveknek kiadásával, amelyekhez feltétlenül szükséges a hagyaték ismerete. Tarnai Andor nyomában viszont választás útján, olyan 18 év közös munkájával, amelyet, remélem, a felnőtté válás korszakának lehet minősíteni. Ő sajnos, nem tanított engem az egyetemen, nem is vizsgáztatott, de az ő vezetése alá került szerencsések között megtanulhattam tőle, hogy a kritikátörténeti kutatások olyan önkritikával kezdődnek, amely minden munkának egyik előfeltétele, s egyre erősödve egyik végeredménye is: ebből, s nemcsak ebből, a többiekkel együtt folytonosan vizsgáztam önála. Megtanulhattuk őt nemcsak nagyon tisztelni, hanem nagyon szeretve tisztelni: ennek egyik oka az, hogy fölemelt magához, egyenrangúvá tett, feltétlen bizalmat előlegezett, amellyel nem lehetett visszaélni, amelyet állandóan meg kellett szolgálni. Ezt ő sose mondta vagy éreztette velünk, viszont mi állandóan tudtuk és éreztük. Nemcsak nagy tudós, nagy pedagógus is volt: a mi Mesterünk. Ővele tanultuk meg azt, hogy az elvégzett munka mindig közös, de annak felelőssége mindig egyéni; az önála szerzett tapasztalatokat igyekszünk kamatoztatni azóta minden közös kutatásban, így Arany János műveinek kritikai kiadásában is.

Ezt a díjat nemcsak én kapom, hanem mindazok, akik, az Arany-filológia közvetlen elődeivel és szüleimmel kezdve, részt vettek a hagyatékok gondozásában és sajtó alá rendezésében: csak hálás lehetek azért, hogy az Osiris vállalkozott Horváth János munkáinak megjelentetésére, volt egy bizottság, amelyik ezekben az egyre nehezebb időkben évenként támogatta egy-egy újabb kötet elkészítését, s van a szövegkiadás örömeit és gondjait megosztó testvér, akivel lehetséges volt ez a vállalkozás; hogy az Universitas Kiadó megjelentette és megjelenteti Arany János műveit, amelyeknek újabb kritikai

kiadását legközelebbi kollegáim, barátaim, s egy kiváló munkaközösség segítségével készíthetjük el; s hogy van olyan feleség, aki első lektorom, munkáim olvasója, javítója és megerősítője. Az ő nevükben is köszönöm ezt a kitüntetést.

Elhangzott: Budapest, 2010. március 24-én.

Nehezen vitatható...

Tisztelt Kollegák! Kedves Barátaim!

Nehezen vitatható, gondolom, miszerint egy díj értékét részben a díjnak nevet adó eszme vagy személy minősége határozza meg, részben pedig a díjazottak személye. Hogy konkrét példával éljek, a francia becsületrendet, melyet – ha csak a magyar eseteket nézzük – kétes erkölcsi minőségeknek is lelkesen adományozták, akkor sem fogadnám el, ha felajánlanák. Ennyivel az ember tartozik magának. Ezt azért merem ilyen fennhéjázó méltósággal kijelenteni, mert a Tarnai Andor-díjat eddig az általam legjobban becsült és tisztelt irodalomtörténészek kapták, tehát velük együtt említetni nemcsak öröm, de büszkeség is.

Maga a Tarnai Andor-díj emlegetése még mindig idegen és szokatlan, hiszen Tarnai Bandi személye annyi élő emléket idéz, hogy ha éppen most feltűnne az intézeti folyosón vagy a Széchényi Könyvtár kéziratárában, hát olyan nagyon nem lepődnék meg. Emlékezetes esemény volt a Szörényi Laci közösen írt retorikánk lektorálásának elvállalása, mely kötetet a korszak két legkomolyabb irodalomtörténésze lektorálta, s ez akkoriban talán jelentősebb dolog volt, mint manapság, hiszen ha kézbevevünk egy újonnan megjelent kötetet, s feltűnt benne valami gusztusos pontatlanság vagy tévedés, nem a szerző nevét emlegettük, hanem az első kérdés az volt, ki lektorálta? hogyan hagyhatta benne? Mert a szerző lehetett tudatlan vagy könnyelmű, de a lektor, az a minőséget garantálta. Nem is kellett nekünk a második kiadásnál semmit javítani.

Érdekes, hogy noha az intézetben éppen szemben fekvő szobákban dolgoztunk, tehát az összefutások lehetősége végtelen volt, összefutások, mert mindig mindenki sietett valahová, mégis az emlékezetesebb találkozásaink inkább a Széchényi Könyvtárban történtek. Akkoriban még civilizáltabbak voltak a könyvtári szolgáltatások, az első emeleten ott volt a dohányzó, s a munka közben óhatatlanul előbukkanó kritikus pillanatok, megakadások esetén mindig jól jött az a levezető néhány perc, az az egy szál cigaretta, amíg

regenerálhatja magát az ember. S különös módon, amikor leértem a dohányzóba, nagyon sokszor éppen akkor jött ki Bandi is a kéziratárból, vagy akkor gyújtott rá, s látni lehetett arcán az első slukk különös, befelé forduló kifejezését. Öt-tíz percig tartott általában egy ilyen összefutás, s mindig volt valami friss felfedezés, vagy csak a legújabb pletykák, esetleg valami, amit az ember nagyon a kedve szerint olvasott. Apró, de emlékezetes eset volt, amikor talán Nyulas Ferencnek az erdélyi borvizekről szóló, 1800-ban megjelent könyvéből említettem neki egy gyönyörűséges mondatot. Bandi csettintett rá, mint egy komoly borszakértő, amikor nagyon a kedvére való évjáratra lel, s azt felelte: Hát igen, ez más magyar nyelv, ez még a nyelvújítás előttről való. Csak ennyit, de ezen nagyon meglepődtem. A nyelvújításról már az óvodában megtanultuk, hogy ez elmaradottságunk leküzdése, európaiságunk bizonyítéka, vívmány, felzárkózás és minden, ami korszerű, haladó és szinonimája az üdvösségnek. S Bandi megjegyzése után mély zavarba jöttem. Egy másik magyar nyelv? Szinte teljesen kifordított irodalmi tudatomból. Nem tudtam később szinte egyetlen szöveget sem ennek tudata nélkül olvasni. S be kell valljam, jobb későn, mint soha, hogy igaza volt.

Hát ez a legszebb emlékem tőle, ezt szerettem volna megosztani önökkel. Köszönöm figyelmüket.

Elhangzott: Budapest, 2011. március 30-án.

Szeretnék köszönetet mondani...

Tisztelt Kollégák! Kedves Egybegyűlte!

Először is szeretnék köszönetet mondani a megtiszteltetésért, amit a Tarnai Andor-díj átvétele jelent, azért, hogy idén rám esett a választás. Különös a megtiszteltetés, ha végigtekintek az eddig díjazottak névsorán, hiszen olyan tudósok sorába léphetek így, akik munkássága és személye nagyon sokat jelent számomra.

Sajnos, Tarnai Andort magát személyesen nem ismerhettem, illetve láttam és hallottam egy-két rendezvényen, de közelebbi kapcsolatba nem kerültem vele. Munkáit viszont természetesen jól ismerem, sokat tanultam belőlük, legyenek azok kritikátörténeti tanulmányok, szöveggyűjtemény, de nyugodtan említhetem a Hungarus-tudatot egy szállóige történetén keresztül bemutató kismonográfiát is. Két fő területét emelném ki mégis munkásságának, amelyek közel állván korszakomhoz, különösen fontossá váltak számomra. Az egyik a kritikátörténet. Az általa indított és szerkesztett nagyhatású monográfiasorozat ott sorakozik polcomon, a sorozatban megjelent könyve módszerintézetileg igen tanulságos. Ezeken túlmenően azonban külön is meg kell emlétsen a XVIII. századdal kapcsolatos tanulmányait, melyek alapvető be-látásokat fogalmaznak meg az általam is vizsgált korszakkal kapcsolatosan. Nemrégien megjelent monográfiám sokat köszönhet a Tarnai Andor műveiből nyert indíttatásoknak.

A másik fő terület a kritikai kiadások területe, nevezetesen a Batsányi-kiadás, amely máig a leggazdagabb és legalaposabb forrást jelenti az életmű vizsgálatához. Ezt akár természetesnek is vehetnénk egy kritikai kiadás esetében, de nem feledhetjük a tényt, hogy a jó hatvan éve készíteni kezdett sorozat első kötete 1953-ban jelent meg. Ebben az időszakban, egy forradalmárnak kikiáltott költőről időtálló munkát készíteni, olyat, amelyben nincs nyoma a kor ideologikus, gyakran primitíven leegyszerűsítő szemléletmódjának, önmagában is tiszteletreméltó teljesítmény, s nemcsak tudományos értelem-ben. Leginkább úgy lehetünk hűek Tarnai Andor szelleméhez e területen,

ha folytatjuk az általa megkezdett munkát, s befejezzük a kritikai kiadást a máig kiadatlan Batsányi-levelezés közrebocsátásával: kutatócsoportunk jelenleg már több mint ezer levelet gyűjtött össze, s kezdte meg feldolgozásukat.

E munkálatokban a legfiatalabb kutatónemzedék működik közre, s ez is ráirányítja a figyelmet a kutatói utánpótlás biztosításának fontosságára, arra, amit a köszöntő laudáció ugyancsak hangsúlyozott az imént. Valóban, úgy gondolom, kiemelt jelentőségű a feladat, mert ha nem teszünk meg mindent a mai igen nehéz körülmények között induló ifjú kutatók támogatására, akkor szakmánk jövőjét veszélyeztetjük, azt a jövőt, melyet amúgy is sok veszély fenyeget. Nem szabad sajnálni az időt és energiát, amely útra bocsátásukhoz szükségeltetik, aminthogy nem szabad sajnálni a figyelmet a közös munkától, egymás támogatásától sem. A kutatások ma már csoportokban folynak, s az a kíváncs, hogy a csoportok egymással kooperálva kutatói hálózatokat alkossanak.

Amikor ezen ünnepi alkalommal körülnézek a teremben, a sok ismerős arcot látva, akikkel különféle ügyekben, programokban, különféle intenzitással együtt dolgozni szerencsém volt, érzem e kooperációs hálózat erejét. Köszönöm mindenkinek, hogy megtisztelt jelenlétével e jeles alkalommal is!

Elhangzott: Budapest, 2012. március 28-án.

Emlékezés Tarnai Andorra

Kedves Tarnai család, tisztelt Kollégák, kedves Emlékezők!
Egy év kihagyás után, amikor az elmúlt év decemberében a lovasi temető helyett az Attila úti lakásban jöttünk össze, ma ismét itt lehetünk. Bár ezeken az összejöveteleken a születésnapra szoktunk visszagondolni, nem hagyhatom említés nélkül, hogy Tarnai Andor pontosan ma 18 éve, augusztus 25-én hunyt el. Most tehát egyben halálának évfordulójára is emlékezünk.

Kérdezhetné valaki, miért van szükség ezekre az évenkénti összejövetelekre, amikor hat éve a róla elnevezett szakmai díj, három éve a lovasi házban elhelyezett emléktábla hirdeti Tarnai Andor kivételes tudományos teljesítményét. Ez a kérdés azonban, azt hiszem, merőben fölösleges. A jelenlévők pontosan tudják: az utókor részesei elsősorban önmagukat becsülik meg, ha nem engednek az emlékezetkieséses kor kísértésének, és évről évre fejet hajtanak a családtagnak, a barát, a mester, a kolléga, az ember Tarnai Andor sírja előtt.

Mindannyian tudjuk, Tarnai Andor neve a szakma számára már életében fogalommal vált. Munkásságával módosította az egész modern magyar irodalomtudomány és a rokon tudományterületek szemléletét. Emberi, tudósi magatartása tanítványai és közvetlen munkatársai körében követendő példává lépett elő. A középkori Magyarország irodalmi gondolkodásáról írt monográfiájához, melyről szerényen azt írta az előszóban, akkor tartaná sikeresnek, ha rövidesen elavulna, a megjelenése óta eltelt közel három évtized legfeljebb csupán néhány lábjegyzetet tudott hozzáfűzni.

Emlékezni annyit is jelent, mint keresni halott barátunk kinyújtott kezét. Előfordul, hogy kinyújtjuk a kezünket valaki felé, de ő nem veszi észre. Megtörténik az is, hogy valaki kinyújtja felénk a kezét, de mi elmegyünk mellette. Az utóbbi időben egyre többet foglalkoztat a kérdés: vajon keressük-e ezt a kinyújtott kezet, s ha megtaláltuk, tovább tudjuk-e adni ennek a kézfogásnak az erejét?

Tanúsíthatom: Tarnai Andor kézfogásában benne van a szellem ereje, a kicsiszolt elme felvértezettsége, amellyel a bölcs ember képes ellenállni a

rontásnak, a rombolásnak. Ma különösen nagy szükségünk van erre az erőre, amikor szinte naponként tapasztalhatjuk, hogy a tudományos munka sem vonhatja ki magát a bizonytalan társadalmi környezet hatásai alól.

Mivel ez év március 28-án, a soron kívül megítélt Tarnai-díj átvételekor a meglepetés és a megindultság belém fojtotta a szót, örülök, hogy itt és most elmondhatom: igyekszem méltó maradni Tarnai Andor szellemi örökségéhez, s megkísérlem továbbadni a fiatalabb kutatónemzedéknek a tőle kapott ösztönzést és az általa képviselt tudósi magatartást.

A jelenlévő kollégák nevében hálásan köszönöm a Tarnai családnak ezt a mai meghívást és a közös emlékezés lehetőségét.

Elhangzott: Lovas, 2012. augusztus 25-én.

Első személyes találkozásom...

Tisztelt Kollégák, kedves barátaim!

Első személyes találkozásom Tarnai Andorral a sárospataki Rebakucson történt, éppen az 1974-es Szenci Molnár-konferencián, ahol először léptem megilletődötten e Sodalitas litteraria előadói pulpitusára, majd a következő konferenciákon lehettem a közelében, olykor beszélgetőtársa: ahol inkább még Szenci Molnárról folyt közöttünk a szó. Azonban az első igazán elmélyültebb, személyes beszélgetésünkre csak később került sor, itt, az Akadémia épületében. 1981-ben részt vettem a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által meghirdetett irodalomtörténeti pályázaton. A nyertes két pályázat egyikét én írtam a XVIII. századi barokk irodalom témakörében – Szőnyi Benjáminról –, Tarnai Andor írta a bírálatot, ennek írógéppel lekopogott szövegét őrzöm a mai napig. A bírálat legelső mondata rendkívül szívet dobogtató volt számomra, hiszen a következőket olvastam ott: „Kedves Barátom! Az Irodalomtörténeti Társaság megbízásából írom az alábbiakat, abból a célból, hogy némi igazítás, átdolgozás után az ígéretnek megfelelően nyomtatásban jelenhessék meg a dolgozat. Nekem is az a benyomásom, hogy kitűnő témát választottál... Azt hiszem, éppen a te általad felvetett szempontok alaposabb kidolgozásával tudhatnál viszonylag rövid idő alatt nyomdakész kéziratot szállítani... ha az egész dolgozat eszmetörténeti háttérét világosabbá és a magyar szakirodalomhoz képest valamivel korszerűbbé teszed, apróbb kiegészítések és javítások után kiváló dolgozatot adhatsz sajtó alá.” Tehát a megjelentetés reménye csillant fel számomra, amit megerősített Csáky Edit szervezőtitkár kiegészítése: „Tarnai Andor leveléhez némi kiegészítőt szeretnék fűzni. Beszéltem Bodnár Györggyel, aki az Irodalomtörténeti Füzetekben kiadná dolgozatát...” Ezt követően néhány alkalommal valóban felkerestem az Irodalomtudományi Intézetben Tarnai Andort és hosszas beszélgetéseket folytattunk a régi magyar irodalom dolgairól, szakmai elképzeléseimről. Még visszatérve a 81-es pályázat díjátadójához: az itt zajlott az Akadémián, utána pedig a Tudósklubban volt egy fogadás. Arról őrzök még

néhány fényképet is, ahol az elmélyült és jókedvű beszélgetés során látható gyönyörrel dohányzunk és eregetjük a gomolygó cigarettafüstöt, kezemben tartva a hamutartót. Ezt a könyvet azonban akkor – Tarnai Andor pártfogása és támogatása ellenére – nem fejeztem be, más sürgető dolgok kiszorították vállalásaim sorából. Ezért nem lett legelső könyvem lektora Tarnai Andor, amit utólag immáron nagyon sajnálok.

Mentségemül szolgál, hogy akkoriban már erősen izgatott a toposzkutatás, ez ragadott magával hosszú évekre, és ebben ugyancsak meghatározó szerepe volt Tarnai Andornak. Én ugyan „visszafelé” kezdtem foglalkozni ezzel a témával, mert először a nép-szép-kép-ép-tép rímtoposzt vizsgáltam. Amikor 1982-ben, valamelyik szerda délután az Irodalomtudományi Intézetben felolvastam erről szóló előadásomat, Tarnai kitartóan faggatott ennek lehetséges előzményeire vonatkozó elképzeléseimről. Ez valóban csak költészettörténeti, líratörténeti megközelítést kíván? Elmondtam neki, hogy tervezem a költészettörténeti távlat eszmetörténeti kibővítését, sokkal szélesebb forrásbázis megteremtésével, más forrástípusok, műfajok bevonásával. Már ekkor is tudtam, hogy csak a legszélesebb körű XVI. századi forráskutatás adhat választ az így feltett kérdésekre. Természetesen ismertem az *Extra Hungariam non est vita* című kiváló könyvét, de a toposzkutatás európai összefüggéseit és a hazai kutatás feladatait megfogalmazó tanulmányát is az 1975-ös Literaturában (*A toposzkutatás kérdéseihez*). Ez a tanulmány az európai toposzkutatást az utóbbi két évtized valamely hevesen érvényesülő, tudományos epidémiájának nevezte, amely impozáns eredményeket hozott és feltétlenül, sürgetően hazai alkalmazásukat javasolta. E „rímtoposzos” tanulmányom nyomtatott változata az ItK-ban már erősen mutatta Tarnai szemléletformáló hatását. Azon nyomban lázasan fölkutattam a Toposforschung Tarnai Andor által is megjelölt szerzőit és műveiket. Mindeközben az OSZK régi könyves olvasójában hosszú-hosszú hónapokra, inkább évekre alámerültem a XVI. századi neolatin irodalom bűvárlatába, majd a magyar anyagba, és előrehaladásom a forrásfeltárásban meghökkentően igazolta Tarnai feltételezését. 1975-ben írott tanulmányában – itt Sylvester János Újszövetség-fordításához írott előszavát vizsgálta – még óvatosan formálódó toposzról beszél, „a Magyarországi régi és újabb állapotáról adott összehasonlítást talán a Querela Hungariae toposzának lehet nevezni.” Mind világosabbá vált számomra, hogy e roppant terjedelmes és összetett XVI–XVII. századi toposz, toposzrendszer lényegét már megragadta Tarnai anticipáló sejtése: a források, művek abban a rendszerben váltak igazán relevánsan értelmezhetővé. Valóban létezik kora irodalmában, igen kiterjedten és reprezentatíván a Querela Hungariae toposz.

Akkoriban a kutatás izgalma gyakran ösztönzött a vele való találkozásra és eszmecserére: ennek helyszíne volt sokszor az OSZK, valamelyik Rebakucs-konferencia, de szívélyes, baráti meghívást kaptam többször az Attila utcai lakásba is. Itt megtapasztalhattam szelíd humora mellett szívélyes vendéglátását, baráti közvetlenségét, azonban mindenekelőtt szenvedélyes érdeklődését közös tárgyunk iránt. Magam is meglepődtem, mennyire tudott örülni egy fiatalabb kolléga kibontakozó eredményeinek; számára ez láthatóan örömet okozott, a legkisebb féltékenység vagy irigység nélkül. Tréfálkozva beszélünk arról, mennyire örül annak, ha disszertációm és könyvem címét tőle is kölcsönzöm (persze ugyanígy Rubigallustól, Purkirschertől, Sambucustól és másoktól), hiszen megsejtései kimondójának és sokrétű igazolójának tudta tekinteni az én gyarapodó szakmai eredményeimet. Kandidátusi értekezésem védésén még megjelent, őszintén örült és gratulált, de már fogva tartotta ekkor a nagy betegség; megjelenő könyvem már nem dedikálhattam neki.

A toposzkutatás hosszadalmas folyamatában egyre világosabb volt számomra, hogy a toposzképződés megragadhatatlan és értelmezhetetlen a kor-szak beszédművészeti, elméleti műveinek beható ismerete nélkül. Már akkori beszélgetéseink is tudatosították bennem a felismerést, hogy a XVI–XVII. század irodalomelméleti gondolkodásának a retorikák alkotják a kánonképző rendszereit, amelyekben elválaszthatatlanul érvényesül az antropológiai modell és a szövegelméleti rendszer organikussága. Idevágó tanulmányai további ösztönzést jelentettek számomra kutatásaim során, ezért is ajánlottam – Bán Imre mellett – emlékének retorikatörténeti antológiánkat. Legfőbb tanulság számomra azóta is Tarnai Andor életművéből: a tudományelméleti, antropológiai tágasság és a filológiai szigorral, megbízhatósággal feltárt szöveg korrelációjának rendkívül szerves, összetett értelmezése. A filológia itt azonban nem valamely távlattalan, rövidlító segédtudomány, a tudományelmélet pedig nem művek nélküli steril eszme vagy mohó ideologikum; ezt azokban az időkben különösen fontos volt képviselni, amikor az ideologikum sokszor maga alá gyűrte a műveket s vált önálló demiurgosszá. Ennek kifogyhatatlan hasznát később Szenci Molnár-kutatóként is folyamatosan éreztem.

A tanítványok, kollégák népes csapatában nem tudok versenyezni a hozzá legközelebb állókkal, viszont rám gyakorolt lényeges hatását tartósan és feltétlenül magaménak tudom, s ennek elfogadását még életében szeretetteljesen kifejezte és érzékeltetni tudta irányomban. Sokat tanultam Tarnai Andortól, bár nekem intézményesen soha nem volt tanárom, azonos munkahelyen kollégám, főnököm, vagy aspiráns témavezetőm, azonban mindebből sok minden egyesült, összegeződött a hozzá fűződő kapcsolatrendszerben. Az tette

ezt számomra igazán értékessé és becsessé, hogy az őszinte megbecsülés és tisztelet fordított bennünket egymás irányába, amelynek legértékesebb fedezete szakmai-tudományos gondolkodásunk mélyen fekvő azonossága, hasonlósága volt. Ennek formaadója, tapintatos alakítója jobbára természetesen ő volt, azonban sohasem valamely narcisztikus autoritás formájában érzékeltem ezt: a mások gondolkodása elfogadásának, tiszteletének rendkívül finom és türelmes, sok belátásra képes művészetét tudta gyakorolni. Valamilyen halaszthatatlan dolog miatt nem tudtam ott lenni a temetésén, erre mindig rossz lelkiismerettel emlékezem. Néhány éve nyaranta sűrűbben megfordulok Balatonfüred környékén, soha nem mulasztom el fölkeresni Lovason vöröses kővel borított síremlékét.

Nagy tisztesség számomra, hogy olyan díj jutalmazottja lehetek, amelynek meritumát Tarnai Andor kiemelkedő tudósi életművének súlya és időtálló, mintaadó emberi értékei egyaránt garantálják. Köszönöm a díjat.

Elhangzott: Budapest, 2013. április 9-én.

Szerkesztői jegyzet

Együjtemény gondolata 2013. augusztus 24-én, Tarnai Andor lovasi sírjának feleségemmel és kollégáimmal közösen történt felkeresésekor vetődött föl bennem. A halálának 19. évfordulóján, a család meghívására tartott, szűk körű megemlékezés ösztönözhetta a felismerést: érdemes lenne összegyűjteni és közreadni a Tarnai-díjasok visszaemlékezéseit, kiegészítve az őt köszöntő és rá emlékező korábbi meg újabb írásokkal. A felismerést motiválta az is, hogy közel húsz év telt el a halála óta, s közben felnőtt egy új irodalomtörténész generáció, melynek tagjai életkoruknál fogva már nem ismerhették őt személyesen. Az összeállítás fő célja ebből következően az, hogy miközben ráirányítja a szélesebb szakmai nyilvánosság figyelmét az életműre, a nemzedékeken átívelő, jelképes kézfogás gesztusával megörökítse a tudománytörténet egyik fontos fejezetét, és felmutassa a kivételes emberi karakterrel párosuló, mára szinte teljesen kiveszett kutatói habitust.

A szakmában mindannyian tudjuk: az emlékezés veszélyes, napjainkban némileg leértékelődött műfaj, amely még szikárabb változataiban is gyakran válhat a szerzői identitásteremtés, az énkonstrukció és az öngazolás eszközevé. Végigolvasva az itt közreadott írásokat, az a benyomás alakult ki bennem, hogy a megidézett tudós egyénisége – időtől függetlenül – valamiképpen át sugárzott a rá emlékezőkre, s nem hagyta működésbe lépni a jelzett irányba mutató hitelesítő eszközöket, érvelési stratégiákat és befogadást formáló elemeket. Azt, hogy ki volt ő valójában, csak a legközelebbi családtagok tudhatják, mi legfeljebb arról szerezhetünk benyomást, milyennek látták őt egykori kollégái, barátai, tanítványai. Csak remélni lehet, hogy az írásokból kirajzolódó összkép hordoz és megmutat valamit emberi, tudósi lényéből, s nem marad hatás nélkül a fiatalabb kutatónemzedékre.

Az összeállítás az emlékező gesztusoknak abba a sorába illeszkedik, melynek elején az eredetileg a 70. születésnapra tervezett, Kecskeméti Gábor által szerkesztett, 1996-ban posztumusz megjelent emlékkönyv áll, benne az életmű bibliográfiájával és az itt is újraközölt három temetési búcsúztató szövegével. Vizkelety András 2000-ben a Magyar Tudományos Akadémián tartott felette emlékbeszédet, melynek szövegét ugyancsak közöljük. Három különböző helyszínen egy-egy emléktábla jelöli az életút meghatározó álló-

másait: 1997-től az egri Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban, 2005-től a gyulai szülőházon, 2009-től a lovasi otthon homlokzatán. 2004-ben jelent meg a magyarországi historia litteraria történetéről írt tanulmányainak Kecskeméti Gábor által kötetbe rendezett gyűjteménye, benne a bibliográfia kiegészített, a róla szóló szakirodalmat mellőző változatával. Ugyanebben az évben az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya tanácskozást rendezett halálának 10. és Faludi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából, melynek koncepciójával teljes egészében az ő ösztönzését követtük.

Az említett konferencia historia litterariával kapcsolatos előadásait 2006-ban adtuk közre, az általa korábban szerkesztett sorozatban. A kötet előszavában – többek között – ezt írtam: „Tarnai Andor [...] korszakos jelentőségű életművet hozott létre az irodalomtudományban.” Ezt ma is így látom, azzal a kiegészítéssel: míg az övénel jóval nagyobb terjedelmű, egykor sokra tartott és gyakran hivatkozott irodalomtörténeti életművek szinte a szemünk láttára veszítik el jelentőségüket, az ő munkássága szilárdan állja az idő próbáját; értéke az egymást gyorsan váltó tudományos divatáramlatok szelében mintha inkább még növekednék.

Az általa gyökeresen megújított, új elvi, módszertani alapokra helyezett, magas szinten művelt tudomány- és kritikátörténet az irodalomtudomány önreflexiójának legfontosabb eszköze, melynek helyzete – paradox módon – minden másnál pontosabban jelzi az egész tudományszak mindenkori állapotát. Ez egyben azt jelenti, megkockáztatható az állítás: ahol nincs megfelelő színvonalon művelt, kellőképpen tudatosított tudomány- és kritikátörténet, ott megkérdőjelezhető az irodalomtudomány egészének a minősége. A Tarnai-díjat ez okból, az e területen végzett kutatások ösztönzésére hozta létre 2007-ben a Tarnai család és az MTA Irodalomtudományi Intézete. A kevésbé látványos téma magas szintű művelése igen összetett, szerteágazó kompetenciák meglétét feltételezi, s aligha véletlen, hogy nálunk csak kevesen foglalkoznak vele – annak ellenére, hogy elsősorban ez az a terület, amelytől joggal remélhető a tudományszakot régóta terhelő reflektálatlan szemléletmódok, ideológiai meghatározott koncepciók és fogalmak felszámolása.

Tarnai Andornak nem lehettem tanítványa az egyetemen, mégis rendkívül sokat tanultam tőle. Csak későn ismertem meg személyesen, amikor 1991-ben, Klaniczay Tibor döntésének köszönhetően, az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi Osztályának munkatársa lettem. Akkor Berlinben volt vendégtanár, s ha itthon járt, szerdánként gyakran bejött az intézetbe. Ma is emlékszem első találkozásunk előtti elfogódottságomra, amely azonban a

beszélgetés során észrevétlenül föloldódott. Érdeklődött, mivel foglalkozom; tanácsát, véleményét kértem különböző kérdésekben. De a legfontosabb, amire ma is jól emlékszem: fenntartás nélkül, fokozatosan el- és befogadott, annak ellenére, hogy – számára szinte ismeretlenként – egy másik szakterületről, tízévi ösztöndíjas létbizonytalanságból érkeztem. A legértékesebb, amit munkáiból és a mintegy három és fél évben, amikor rendszeresen találkozhattam vele, megtanultam, talán az: a kutatásban soha nem érdemes a kisebb ellenállás, a könnyebb megoldások irányába elmozdulni, az igazi eredmények mindig a rögzesebb úton járva érhetők el. Továbbá: szóval csak igen kevéssé, sokkal inkább a személyes példával lehet utat mutatni másoknak a tudományban. Végül: hogyan lehet új kérdéseket föltenni és mélyebbre hatolni a forrásanyagban, mint amennyire eredetileg gondoltam, s miként lehet kiemelni az adatok tömegéből a valóban fontosakat, és megrajzolni velük átfogó folyamatokat.

Ezért is különleges öröm, megtiszteltetés és egyben a köszönet kifejezése, hogy elkészíthettem ezt az összeállítást. Köszönöm Tarnai Andornak az útmutatást és a befogadást. A Tarnai családnak ez úton is köszönöm a díj létrehozásában és fenntartásában tanúsított készséges együttműködést, valamint Weöres Sándor teljes terjedelemben itt először nyomtatásban megjelenő versének közlési lehetőségét a családban őrzött autográf kéziratból. A költő jogutódának, Czapek Ádámnak köszönöm a hozzájárulást a vers megjelenéséhez. Köszönöm a kollégáknak, hogy elfogadták felkérésemet, s időre elkészítették írásukat. Kecskeméti Gábornak köszönöm, hogy kezdettől fogva támogatta elképzelésemet, s minden tekintetben hatékonyan segítette annak megvalósulását. Külön köszönöm a családnak és a fényképek tulajdonosainak a felvételek rendelkezésre bocsátását és a közlési engedélyt. Végül köszönöm intézeti munkatársaim, Bretz Annamária, Lengyel Réka, Hegedüs Béla segítségét a kézirat előkészítésében és a szerkesztésben.

Tüskés Gábor

Képmelléklet

Tarnai Andor 1935 augusztusában,
az egri ciszterci gimnáziumba való beiratkozása előtt

Osztálykép 1940-ből. Tarnai Andor az első sorban jobbról a harmadik

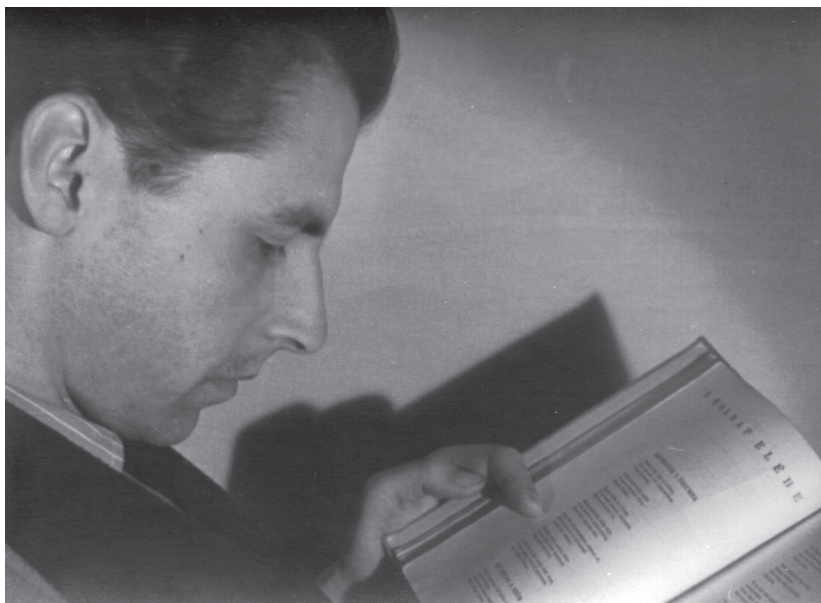
Őrszervezőként (középen) a kárpátaljai cserkész táborban, 1940 nyarán.
A felvételt diáktársa, az egy évvel fiatalabb Oláh Gyula készítette

Az egri ciszterci gimnázium nagydiákja

Érettségi tablóképe 1943-ból

A Holnap élébe (1955. január)

Az ötvenes években

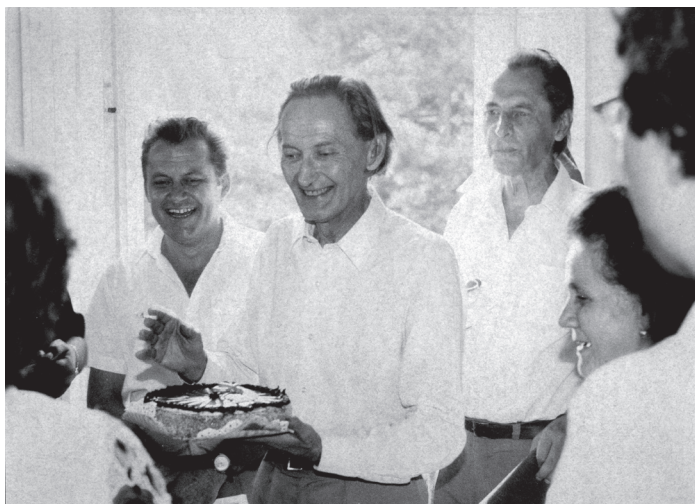
Új házasok: Tarnai Andor és felesége 1960-ban

A hatvanas évek elején

Fogadás az MTA székházának tudósklubjában 1981 telén.
 Wéber Antal, Tarnóc Márton, Tarnai Andor, Imre Mihály

Klanciczay Tibor 60. születésnapja, 1983. július 5-én
 az MTA Irodalomtudományi Intézetének Ménesi úti tanácstermében.
 Kovács Sándor Iván, Klanciczay Tibor, Tarnai Andor

Klanczay Tibor és Tarnai Andor Wolfenbüttelben a nyolcvanas évek közepén

Tarnai Andor és felesége Klanczay Tiborral Lovason

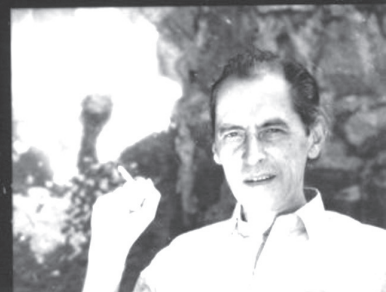
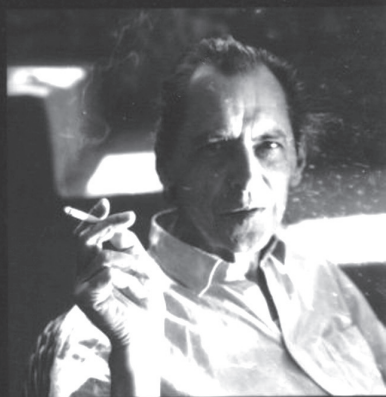
Tarnai Andor az 1985. június 22-én a 60. születésnapja alkalmából rendezett leányfalui kerti ünnepségen, tanszékvezető elődjével, Tolnai Gáborral

Vajda György Mihállyal 1986 januárjában Bayreuthban

Képkockák Gink Károly portrészorozatából a Tarnai házaspárról,
Lovas, nyolcvanas évek

A Tarnai-tanszék 1987 nyarán Lovason. Első sor: Bóta László, Lancsák Gabriella, Ravusz Terézia, Kovács Sándor Iván, Bóta Lászlóné, Tarnai Andorné, Németh S. Katalin, Tolnai Gáborné, Tolnai Gábor. Hátsó sor: Hargittay Emil, Schiemert Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Tarnai Andor, Tarnai Éva, Kondorosi Ádám

A Tarnai házaspár Péter Katalinnal

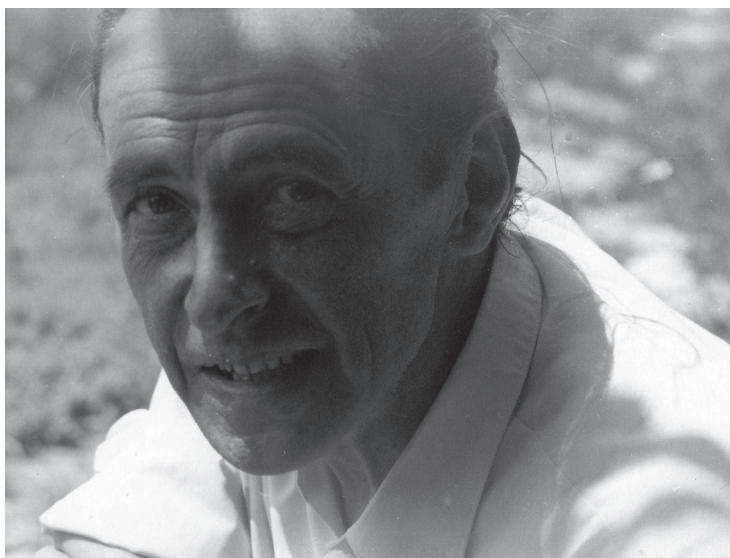

Kecskeméti Gábor és Tarnai Andor 1993 decemberében.
Fent Tarnai Andornéval, lent S. Sárdi Margittal és Hargittay Emillel

A lovasi ház kapujában néhány héttel halála előtt, 1994 nyarán.
A ház homlokzatát 2009 augusztusa óta emléktábla jelöli

Búcsúpillantás

Főhíved és nem a királyi erkölcsöd, nem az erény:
Adta dicsőséged fennraggottá magadat.
Föl örszöl helyedet. Ne akardas, szürkén időben
Bizson má' hivatást, dolgoz a mennyei úr.

Né'd kedves legyen és frigyetek ne hiabavalóság;
Gyorsan tönkre ne menj, boldogulásnak övülje.

Lárnai Andornak
tisztelettel
Weöres Sándor.
Bpest 1984. aug. 31.